

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ANDREAS ECKERT

KÖLELİĞİN TARİHİ

ANTİK ÇAĞ'DAN 21. YÜZYILA

Çeviren: Zeynep Yılmaz

KÖLELİĞİN TARİHİ

Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla

Andreas Eckert

Çeviren: Zeynep Yılmaz

**RUNİK
KİTAP**

RUNIK KITAP

No: 239 | Bilgi Serisi: 91

ÖZGÜN ADI Geschichte der Sklaverei von der Antike bis ins 21. Jahrhundert

ESER ADI Köleliğin Tarihi: Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla

YAZAR ADI Andreas Eckert

DİZİ EDITÖRÜ Muhammed M. Albayrak

ÇEVİREN Zeynep Yılmaz

SON OKUMA İbrahim Ünver

KAPAK ve SAYFA TASARIMI Vuslat Dipçin

BASIM ve CİLT Repar Dijital Matbaası

BASKI Ağustos 2023

ISBN 978-625-6931-28-2

SERTİFİKA NO 40675

© Bu kitabın tüm hakları saklıdır. Tanıtım amaçlı, kısa alıntılar dışında metin ya da görseller yayınevinin izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

© Verlag C.H.Beck oHG, München 2021

Bu kitabın Türkçe yayım hakları, Verlag C.H.Beck oHG ile yapılan anlaşmayla alınmıştır.

Runik Kitap, Repar Tasarım Matbaa ve Reklamcılık Ticaret Limited Şirketi'nin tescilli markasıdır.

Yazışma Adresimiz: Mimar Sinan Mah., Selami Ali Efendi Cad., No: 5, 34672

Üsküdar/İstanbul Tel: (212) 522 48 45

İÇİNDEKİLER

I. GİRİŞ

5

II. ANTİK ÇAĞ VE ORTA ÇAĞ

19

III. AFRİKALI İNSANLARLA TİCARET

32

IV. ATLANTİK BÖLGESİNDE PLANTASYON KÖLELİĞİ

51

V. KÖLELİĞİN KALDIRILMASI VE ÖZGÜRLEŞTİRME

67

VI. KÖLELİĞİN AĞIR ÖLÜMÜ: AFRİKA

84

VII. GÜNÜMÜZDE KÖLELİK

96

KAYNAKÇA

104

I. GİRİŞ¹

Tarihte Kölelik. Küresel Görünüm ve Kavramlar: Kurum, Faaliyet ya da Süreç?

“Ah! Ne aşağılık ne alçak bir köleyim ben!” William Shakespeare’in, *Hamlet* adlı oyununun ikinci perdesinin sonunda, ölüme mahkûm edilen Danimarka prensi Hamlet böyle haykırır. Hamlet, bir prensti ve bu nedenle de kölelik durumundan olabildiğince uzaktı. Ayrıca kölelik ne oyunun geçtiği Danimarka’da ne de oyunun sahnelendiği 17. yüzyıl İngilteresi’nde yaygındı. Buna rağmen Shakespeare, köleliğin ve köleşmenin ender görüldüğü yerlerde dahi kölelik fikrinin yerleşmiş olduğunu varsayıyordu. Shakespeare, zamanının, kölelik ile iç içe geçmiş tutumlarını/fikirlerini etkileyici bir biçimde kullanmıştır: Buna göre bir köle olmak ya da köle gibi hissetmek, derin bir çaresizlikti; çünkü köle olarak varlığını sürdürmek kadar kötü bir durum yoktu. Kölelik, bir kimsenin diğeri üzerinde sahip olduğu bir tür sömürüydü. Köleliğin insan için doğal bir durum, bir statü diye kabul edilmesi Aristoteles ile başlar. Bu statü, bir kölenin kendisine bakışı ve başkalarının köleler hakkındaki düşünceleri üzerinde etkilidir. I. Elizabeth dönemi İngilteresi’nde köleleştirme, insanlıktan çıkarmak demekti; bir kadına ya da erkeğe köle gibi davranmak ise onlara hayvan muamelesi yapmak demekti.²

- 1 Ne kadar kısa olursa olsun bu kitapta dostların ve meslektaşların eleştirilerinden ve tavsiyelerinden çokça yararlanılmıştır. Bu nedenle Felix Brahm, Alexander Keese, Jürgen Kocka, Christoph Marx, Juliane Schiel, Jürgen Schmidt, Daniel Tödt ve Aloys Winterling’e burada teşekkürlerimi sunuyorum.
- 2 William Shakespeare, *Hamlet*, Alıncaya çeviren A. W. Schlegel, Ditzingen 2014, 2. bölüm, 2. sahne, s. 69. T. Barnard/G. Heuman, Introduction, Aynı eser içinde (ed.), The Routledge History of Slavery, Londra/New York 2011, s. 1-15, burada s. 1.

Shakespeare'in oyunu *Hamlet* ilk kez sahnelendiği sırada Amerika'da ve Karayip Adaları'nda kıtalararası köle ticareti ve plantasyon ekonomisi henüz yeni yeni gelişmeye başlamıştı. Amerika'da, 15. ile 19. yüzyılın başı arasındaki dönemde, Avrupalı her göçmene en az iki Afrikalı köle düşüyordu. Atlantik üzerinden gemilerle göçe zorlanan Afrikalılar ve çocukları büyük bir işgücü idi ve bundan ötürü canlı bir ekonominin ortaya çıkmasını ve şeker, pirinç, tütün, boya hammaddesi ve pamuk gibi ürünler için kitlesel pazarların oluşmasını sağladılar. Aynı zamanda "Yeni Dünya", çoğu insan için vaat edilmiş toprak ve geçmişin tüm zincirlerinden kurtulmak için fırsatlar sunan yeni başlangıçların yeri adedildi. Plantasyonlarda esir gibi çalışan milyonlarca insanın bu yolla aşağılanması, diğer birçok insanın kaderine hükmederek yeniden doğmasını sağlamıştı.³ Ancak bu, bir çelişkiydi!

Kuzey Amerika İç Savaşı, çoğu köleyi bu "Yeni Dünya"da özgürlüğüne kavuşturmakla birlikte, Karayip Adaları ile Güney Amerika'daki kölelerin kaderini de dolaylı yoldan etkilemiştir. 1791'de Haiti Devrimi'yle başlayan ve 1888'de Brezilya'da ilan edilen "Altın Yasa" ile köleliğin kaldırılmasıyla sona eren kurtuluş çağı, kölelik ve özgürlük sorununu sadece yeni bir düzeye taşımıştır. Köleliğin 21. yüzyıla mirası, Kanada'dan Şili'ye kadar izlenebilmektedir. Sözgelimi, Afrika'dan gelen yaklaşık on iki milyon zorunlu göçmenin torunları hâlâ ırkçılık, yoksulluk ve ilerleme engeliyle devam eden "kölelik damgası" altında ezilmektedirler. 2013 yılında, Afro-Amerikalılara yönelik yapısal ırkçılığa, polis şiddetine ve ayrımcılığa bir tepki olarak ortaya çıkan "Black Lives Matter" hareketi, sürekliliğe işaret etmektedir.

Köleliğin uzun gölgesi, sadece Amerika'yı kaplamamaktadır. 1948 yılına ait İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde şöyle yazmaktadır: "Hiç kimse serf olarak alıkonulamaz. Köleliğin ve köle ticaretinin her türlüşü yasaktır." Hiç şüphesiz bugünlerde gerçek büsbütün farklıdır.

3 D. B. Davis, "Looking at Slavery from Broader Perspectives", *American Historical Review* 105 (2000) içinde, s. 452-466.

Cenevre'deki Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO International Labour Organization) son belgelerine göre dünya genelinde çoğunluğu çocuk ve kadın olmak üzere yaklaşık 40 milyon kişi "modern köle"dir. Diğer araştırmalar, bu sayının daha da yüksek olduğunu göstermektedir.⁴ Kölelik ve insan ticareti, tam anlamıyla küresel bir olgudur. Üstelik günümüzde Avrupa'da da vardır. Köleleştirilenlerin çoğu, konuyu ne kamuoyuna bildirme ne de buna karşı dava açma imkânına ve bilgisine sahiptir. Günümüzde köleliğin yeni biçimleri, daha önceki yüzyıllardan farklı olarak yasadışıdır ve büyük ölçüde yeraltında yürütülmektedir. Köleler, önceki dönemlerin aksine, pahalı bir yatırım değil, genellikle "ucuz"dur ve kolayca değiştirilebilir. Son olarak sömürüye yönelik çalışma koşullarında köle ile "hür kişi" arasındaki çizgi, genellikle bulanıktır. Buna dayanarak 21. yüzyıldaki köleliğe ilişkin güvenilir nicel verilere ulaşmak zordur. Kesin olan şey, Michael Zeutse'nin tanımıyla, "çok eski bir yılan olan köleliğin" sürekli deri değiştirdiği ancak öldürülemediği ve bu nedenle de dünya tarihi boyunca münferit durumdan ziyade normal bir durum olarak günümüzde de var olduğudur.⁵

Eski Çağ tarihçisi Moses Finley, köle toplum ile köle sahibi toplum arasındaki temel ayrımı ortaya koymuştur. Köle sahibi toplumlara dünyanın her yerinde rastlandığını ileri süren Finley, ekonomik ve toplumsal düzenin merkezi olarak köleliğin önemli bir yer tuttuğunu söylemekte ve nüfusunun en az beşte birinin köle olduğu beş toplum zikretmektedir. Bunlar Klasik Çağ Yunanistanı'nda, Roma İmparatorluğu'nda, Yeni Çağ'ın Atlantik dünyasında, Brezilya'da, Karayip Adaları'nda ve Kuzey Amerika'nın güney kısmındadır.⁶ Finley'in yaklaşımı, büyük yankı uyandırmış ve aynı zamanda

4 Uluslararası Çalışma Örgütü, *Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage*, Genf 2017. Ayrıca bkz. VII. Bölüm.

5 Krş. Michael Zeutse'nin bu ufuk açıcı çalışması, köleliğin gelişim çağları (plato-ları) modeli yardımıyla "başlangıçtan günümüze" köleliğin küresel tarihini anlamaya çalışmaktadır. M. Zeutse, *Handbuch Geschichte der Sklaverei. Eine Globalgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Berlin/ Boston 2013; aynı yazar, *Sklaverei. Eine Menschheitsgeschichte von der Steinzeit bis heute*, Ditzingen 2018.

6 M. I. Finley, *Ancient Slavery and Modern Ideology*, Londra 1980, s. 9.

kölelik araştırmalarının ve bununla yakından bağlantılı yöntem tartışmalarının yoğun biçimde bu beş köle toplumuna yönelmesine katkıda bulunmuştur. Bilhassa kölelikle ilgili Anglo-Amerikan araştırmalarının baskınlığı nedeniyle, Atlantik ile Kuzey Amerika'daki kölelik, bu konudaki araştırma sahasına uzun süre hâkim olmuştur. Geçtiğimiz yıllarda kölelik araştırmalarının bakış açısı büyük ölçüde genişleyerek bu konuda Çin ve Hindistan gibi ülkelere ağırlık verilmiştir. Diğer yandan ise Osmanlı İmparatorluğu'ndaki köleliğe bakış esaslı biçimde yenilenmiştir.

"Kölelik", çoğu Amerikalı için sadece siyahi köle ile onun beyaz efendisini ve pamuk tarlalarını çağrıştırmıyor. Bu imge, doğru, doğru olmasına ama bir o kadar da yanıltıcı. Aslında Amerika Birleşik Devletleri ile Atlantik bölgesinin tümünde kölelik, "ırk"la ve tarlada ya da plantasyonda çalışmayla yakından ilişkiliydi. İspanyol işgalciler her ne kadar İngiliz sömürgecilerin önceleri yaptığı gibi başlangıçta Amerikan yerlilerini de köleleştirmişlerse de 17. yüzyıldan itibaren kölelerin çoğunluğu Afrikalıdır ya da Afrika kökenlidir. 19. yüzyılda, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en önemli ürün pamuk olmasına rağmen, şeker kamışı plantasyonlarında çalışan köle sayısı çok daha fazlaydı. Buna ilaveten "Yeni Dünya" köleleri; tütün, pirinç, çivit, buğday ve kahve üretiminde ve binlercesi de madenlerde çalıştırıldı. Diğerleri ise sömürge kentlerinin sokaklarında yiyecek satıyor, ağaç kesiyor ya da Brezilya ve Güney Carolina'da kovboyluk yapıyordu; bir kısmı ise Virginia'daki sanayi işlerinde çalışan ilk işçilerdendi. Bu liste, kölelerin tarihte yapmaya zorlandıkları işlerin sadece küçük bir bölümüdür.

Köleler çalışıyordu. Ancak hayatlarına yön veren; ne zaman, nerede ve hepsinden önemlisi nasıl çalıştıklarıydı. Kölelik, diğer zorla çalıştırma biçimlerinden mutlak kontrol, bağlı olma ve şiddet içermesi bakımından ayrılır. Roma ve Amerika'dan farklı olarak bu mutlak kontrol, köle üzerindeki mülkiyet hakkının verdiği duygu, çoğu zaman kölelerin yaptığı iş ve ürettikleri kadar önemliydi. Köle sahipleri, Arap ülkelerinin bir bölümünde, Pasifik ve Meksika gibi farklı toplumlarda

prestiji artırmak ve özbenliklerini tatmin etmek için ekonomi dışında da köleleri kullanmışlardır. Bu, farklı bir tüketim düşüncesidir: İnsan tüketimi. Plantasyon tarımının köleliğe yön verdiği Amerika'da da, Batı Hindistan'daki İngiliz şeker baronları ile Kuzey Amerikalı pirinç ve pamuk patronlarının evlerinde konfor gereksinimlerinden de çok hizmetçileri vardı ve zenginliklerini, bu yolla komşularına ve rakiplerine gösteriyorlardı. "İrk" kavramı, birçok dönemde ve -Amerika'daki- nin aksine- çoğu yerde efendi ve köle arasındaki ayrımın ana nedeni değildi. Eski Çağ'da, Akdeniz'deki kölelerin çoğu, Yunanlar ile Romalıların "barbar" kabul ettiği halklardandı. Öte yandan Yunanistan ile Roma'da, Yunan ve Romalı köleler de vardı. Öyle görünüyor ki Asyanın birçok bölgesinde aynı etnik kökene sahip olmak, köleleştirmeyi engellememişti: Çinli köleler Çin'de, Koreli köleler ise Kore'deydi.

Kendilerini farklı birçok gruba ait gören Afrikalılar içindeki Müslümanlara göre gayrimüslimler, köleleştirilebilecek kâfirlerdi. Bugünkü etnik köken ve aidiyet anlayışıyla geçmişi değerlendirmek elbette sorunludur, sözgelimi Amerika'nın tüm yerlileri "Hint" veya Hindistan ve komşu bölgelerdeki çeşitli toplumları "Güney Asyalı" diye adlandırmak gibi. O zamanlar bu tür sınıflandırmalar bilinmiyordu ve insanların kendi topluluklarına ait olmayan bireyleri köleleştirmesi ahlak dışı bir durum değildi. Meksika'daki Aztekler, 15. yüzyılda boyunduruk altına aldıkları Orta Amerika'daki grupları köleleştirmişlerdir. Hawaii'deki ve Yeni Zelanda'daki Pasifik toplumları, kendi adalarından gelen köleleri tutuyordu. Orta Çağ Avrupası'nda Hristiyanlar, tek tanrılı dine inanmayanları, 16. yüzyılda ise Rus soylular, diğer Slavları köleleştirmişti. 1930'lu yıllarda ise Sovyetler Birliği'ndeki binlerce siyasi mahkûm, köleliğe benzer koşullara maruz kalmıştır.

Naziler de aynı yıllarda, toplama kamplarında köleliğe benzer bir zorunlu çalışma sistemi kurarak sadece Yahudileri değil; Rusları, Polonyalıları, diğer Avrupalıları ve kendi vatandaşlarını da bu kamplarda çalıştırdılar.⁷

7 Nazi toplama kamplarındaki işçiliğin köle emeği diye yorumlanması gerektiği yönündeki tartışmalar için bkz. Buggeln, *Slave Labour in Nazi Concentration Camps*, Oxford 2014.

Kölelik, insanlık tarihinde aile ile dinin yanında en yaygın sosyal kurumlardan biridir. Birkaç tarihçiye göre kölelik, en geç MÖ 10.000'de insanlığın toprağa yerleşip tarıma geçtiği Neolitik Devrim ile başlamıştır. İbrani kölelerin MÖ 13. yüzyılda Mısır'dan göç etmeleri, Yahudi-Hristiyan geleneğinde önemli bir yer tutar. Eski uygarlıkların izleri olarak bugün de hayranlık duyduğumuz Babil'deki, Asur'daki, Yunanistan'daki ve Roma'daki anıtsal taş yapıları inşa edenler, kölelerdir. Zengin aristokratların tarlalarında çalışıyor, yeraltında ter döküyor, kadırgalarda kürek çekiyorlar; günümüzdeki köleler gibi her türlü ağır işte çalışıyorlardı. Öte yandan prestijli meslekler icra eden köleler de vardı. Örneğin bu köleler; hekimlik yapıyor, gladyatör olarak geniş kitleleri eğlendiriyor, önde gelen ailelerin çocuklarını eğitiyor ve efendileri için asker olarak savaşıyorlardı. Aynı zamanda Hindistan'da veya Ortadoğu'da orduda en üst kademeye yükselen ya da siyasi aktörlerin temsilcileri olarak nüfuzunu kullanan köleler de vardı. Çin hanedanları, Güneydoğu Asya'nın birçok bölgesindeki devlet yöneticileri, Müslüman siyasi otoriteler ve Afrika'daki kralların etrafında genellikle hadım edilmiş köle askerler vardır ve bunlara çoğu zaman çeşitli ayrıcalıklar tanınmıştır. 15. yüzyılın sonlarında kölelik, İslam dünyası ile Güney Avrupa'nın çoğu yerinde yaygındı. İspanya'da ve Portekiz'de, Rönesans'ın hızla büyüyen kent merkezlerinde işçi ve evlerde hizmetçi olarak çalışıyorlardı. Portekizliler, Afrika'nın batı kıyılarına yapılan seferlerden yanlarında getirdikleri Afrika-lıları da bu pazara soktular. 1495 yılında Amerika'dan dönen Kristof Kolomb, İspanya'da köle olarak satmayı planladığı Karayipleri de esir alarak beraberinde getirmiştir. Bundan birkaç yıl sonra, Amerika'daki İspanyol kolonilerinde tarlada ve madende çalıştırılmak üzere çok sayıda yerli, köleleştirilmiştir. Bu durum, yerlilerin büyük bir kısmının ağır çalışma koşullarından ve bulaşıcı hastalıklardan ölümüne kadar devam etmiştir. İspanyollar, bu ölümlerle oluşan işgücü ihtiyacını, Afrika'dan getirdikleri kölelerle gidermişlerdir.

16. yüzyılda, Portekizliler de başlangıçta Brezilya'daki yerli halkı köleleştirmişti. Gelgelelim şeker üretiminin büyük

önem kazanmasıyla birlikte, şeker kamışı tarlaları için gereken işgücü ihtiyacına paralel şekilde Afrika'dan köle ithali gittikçe artmıştır. Bunu izleyen 200 yıl içinde Karayip Adaları'nda yetiştirilen, Sidney Mintz'in "tatlı güç" diye adlandırdığı şeker, son derece önemli bir koloni ürünü ve Yeni Çağ'ın başında en önemli uluslararası ihracat aracı haline geldi. Buna ilaveten İngilizler, Kuzey Amerika'daki topraklarında tütün, pirinç ve pamuk yetiştirmeye başladılar. Afrikalı köleler ve onların soyundan gelenler, her iki bölge için de işgücüydü. Avrupa merkezli dünya ticaretinin yayılması, daha sonra, diğer sömürgeci güçlerle birçok yerli üreticiyi, Güneydoğu Asya, Hindistan ve Arap dünyasında köle kullanmaya teşvik etti. Rus toprak sahipleri de köylülerini köleliğe benzer şartlara tabi tutuyordu. Yüzyıllar boyunca Amerika'ya ve Karayip Adaları'na çoğunluğu erkek olmak üzere Afrika'dan yaklaşık 12 milyon köle gönderilmiş ve bunun yanı sıra aralarında çok sayıda kadının da bulunduğu birçok köle, Afrikalı girişimcilerin Avrupalılara mal tedarik etmek ve kurdukları iş ağını desteklemek için, eş ve işçi olarak kıtada kalmıştı. 19. yüzyılda, Avrupa'nın insan onurunu ve özgürlüğünü kutladığı sıralarda, dünyanın her yerinde ve eskisinden çok daha fazla sayıda insan kölelik koşullarında çalışıyor, ağır aşağılamaya ve fiziksel istismara maruz kalıyordu.

Kölelik, 20. yüzyılda, dünya çapında yasaklansa da dünyanın her yerinde çeşitli biçimlerde varlığını sürdürmektedir. İnsanların, iradeyi hiçe sayarak başkaları üzerinde hak iddia etmesine, her yerde rastlanmaktadır.

Tanım: Kurum, Eylem Gücü ya da Süreç?

Kölelik gibi her yerde rastlanan, gerçek bir küresel olgunun tanımı ehlileştirilebilir mi? Köle kavramının geleneksel tanımı; "başka bir kimse tarafından sahip olunan kişi"dir. Bu tanım, ticari uygulamaların ve yasal ilkelerin, "mülkiyeti" kontrol ve üstünlük için merkezi bir araç haline getirdiği böl-

geler için uygundur. Roma'da ve modern Batı toplumlarında, sözleşmeli işçi ile köle arasındaki fark, resmi manada açıktı. Buna göre sözleşmeli işçi, emeğini bir alıcıya satıyordu. Alıcı, sözleşmede öngörülen süre boyunca işçilerin sadece zamanı ve emeği üzerinde tasarrufta bulunabiliyordu. Kölelikte ise kişi, sahibi olduğu kölenin hem bedenine hem de doğurduğu çocuklara sahipti. Diğer pek çok toplumda kölelerle ilgili mülkiyet düşüncesi, daha az yasal ve ticari nitelikteydi ve köle satışı, daha ender görülürdü. Bu tür bir bağımlılık biçimi, köleler için daha az baskı anlamına gelmiyordu. Köleliğin bir diğer özelliği de kölelere sınırlı hak ve hareket alanı tanınmış olmasıdır. Batı sömürgeciliğinde kölelerin hiçbir yasal hakkı yoktu; köleler mülk sahibi olamaz, aile kuramaz, yasal anlamda bağlayıcı bir sözleşme yapamazdı. Kölelerin, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki mahkemelerde özgür bir kişi aleyhinde tanıklık hakkı yoktu. Müslüman toplumlarda ise köleler, ümmetin sahip olduğu nimetlerden mahrum bırakılmışlardır.

Köleliğe dair tanımların çoğu normatif, evrenselleştirici ve çoğu zaman öncekini tekrar eden kalıplara dayanmaktadır. Bir kurum olarak kölelik kavramı, Atlantik bölgesindeki köleliğe ilişkin Kuzey Amerika araştırmalarının gelişimiyle yakından bağlantılıdır. Bu bölgedeki kölelik, araştırma sahasını bugün de güçlü bir şekilde biçimlendirmektedir. Amerikalı tarihçi David Brion Davis, 1966 yılında yayımlanan ve Pulitzer Ödülü'ne layık görülen *The Problem of Slavery in Western Culture* [Batı Kültüründe Kölelik Sorunu] adlı bu esaslı çalışmasında, köleliğin klasik Yunan'dan 19. yüzyılın başlarında kaldırılmasına kadarki sürekliliğini ortaya koymuştur. Davis'in çıkış noktası, birkaç bin yıldır kabullenilene bu berbat köleliğin, birdenbire hor görülmesinin ve aynı zamanda Avrupa devletleri tarafından -modern dünyayı oldukça değiştirecek bir biçimde- ortadan kaldırılmasının nedenleriydi. Davis, bu ve sonraki çalışmalarıyla, köleliğin genellikle Batı'daki özgürlük anlayışının en parlak dönemi kabul edilen evrede geliştiği tarihsel çelişkiye ısrarla işaret eden ilk kişilerden biri olmuştur. Yazar, bu bağlamda demok-

rasinin kökeni Antik Yunan'dan, barbar Kuzeybatı Avrupa'ya medeniyeti getiren Roma İmparatorluğu'ndan, hümanizmin ve Rönesans'ın zirveye ulaştığı 15. yüzyıl Floransası'ndan ve son olarak da Amerika'da modern sivil özgürlüklerin doğuşundan bahseder. Bu paradoksu Thomas Jefferson kadar etkileyici bir şekilde canlandıran pek az kişi vardır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin başyazarı ve Birleşik Devletler'in üçüncü başkanı Jefferson, köleliği yeni neslin yüzünde "iğrenç bir leke" addetse de refah kaynağı niteliğindeki bu kuruma son verememiştir.

Davis, ayrıca 16. yüzyıldan itibaren "Yeni Dünya"daki kölelik anlayışını da vurgular. Irkçı düşünceye dayanan bu anlayış, derin bir dışlamayla kendini gösteriyor ve sadece Afrika-lıları köleleştirilmesi gereken bir ırk diye tanımlıyordu. Antik Çağ'daki kölelik ile modern zamanların köleliği arasındaki farkı, Davis, "ırk" bağlamında görür ve böylelikle "kölelik" ile "ırk" kavramlarını, sivil dışlanmanın "şeytani ikizleri" diye adlandırır. Irkçılığı ve köleliği eleştiren çağdaşları gibi Davis'e göre bu iki kavram o kadar iç içe geçmişti ki modern kölelik araştırmaları, tüm Amerikan vatandaşlarına verilen anayasal hakların Afrika kökenli insanlara verilmemesini, ırkçılıkla açıklıyor ve bu, aynı zamanda bununla mücadele etme meselesine dayandırılıyordu. Bu araştırmalarda iki zıt açıklama modeli vardı. Bunlardan birinde, Batı ve özellikle de İngiliz kültüründe açıkça kurumsallaşan ırkçılığın, Kuzey Avrupalıları Atlantik "keşifleri" sırasında karşılaştıkları Afrikalıları köleleştirmeye yatkın hale getirdiği ileri sürülmüştür. Diğer açıklama modeli daha ikna edicidir. Bu modele göre Afrikalıları ile "Afrikalı Amerikalıları" ırkçı aşağılamaya maruz bırakan şey, ekonomik ya da başka nedenlerle olagelen köleleştirmedir ve aşağılamadır. Köleliğin ekonomik bir sistem olarak zaman içinde geliştirdiği dinamik, insanların ekonomik metalara indirgenme nedenlerini açıklamaya zorlamıştır. "Afrikalıların, daha sonraki ırk hiyerarşisinde en alta yerleştirilmelerinin kökeni, fiilen aşağılanmalarında yatar."⁸

8 C. Geulen, *Geschichte des Rassismus*, Münih 2007, s. 43.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kölelik çalışmalarında rol oynayan siyasi durum, “özgürlük” kavramının merkeziliğini açıklar. Bu kavram, bir yandan güvence altındaki yurttaşlık hakkı ile kişisel özgürlüğe dayanıyor, diğer yandan da serbest piyasa ve bilhassa çalışanlarının sözümona olumlu etkilerinden ötürü liberal ekonomistlerin tercihlerini yansıtıyordu. Köleliğe yönelik araştırmaların akademiye taşındığı Soğuk Savaş döneminde, sosyalist rejimlerin ekonomik bakımdan zayıf oluşuna ve insanlar üzerindeki baskısına karşılık, serbest emeğin meziyetleri, “özgür dünyanın” ekonomik refahının temeli sayılıyordu. Ekonomi tarihçileri, örneğin İç Savaş öncesi dönemde Kuzey Amerika köle ekonomisi üzerine yaptıkları çalışmalarda bu ideolojiyi, köleliği, kalkınmanın önündeki kurumsal bir engel ve bu engelin, ücretli emeğin serbest bırakılmasıyla ortadan kaldırılabilceği biçiminde yorumlamışlardır.⁹

Dolayısıyla kölelik; kabul edilemez, modası geçmiş, verimsiz, tanımı belirsiz ve ayrıca “kul” ya da “esir” denilerek yaftalanmış emek biçimlerinin bir parçasıydı ve normatif telakki edilmiş “özgür emek” idealinin karşıtıydı. “Özgür olmayan emek” kategorisi, kölelikle ve ırkçılıkla bağlantı kurma eğilimiyle de kolayca ilişkilendirilebilir. Böylelikle gerek akademik alanda gerekse modern popüler kültürde, 19. yüzyıldaki köle karşıtlığından geliştirilen olumsuz düşünceye dayalı ve oldukça basmakalıp bir kölelik kavramı ortaya çıkmıştır. O dönemin kölelik karşıtları, yeni kapitalist düzenin vaat ettiği kişisel özgürlüklere ve maddi ilerleme üzerindeki tüm sınırlamalara karşı özellikle Kuzey Atlantik kamuoyunun duygularını harekete geçirmekle ilgileniyorlardı. “Kölelik kurumu”; soyut, istatistiğe dayalı ve hatta tarihselliken uzak bir yapı haline geldi. Bu yapı, köleliğin dinamiklerini, uzun ömürlü oluşunu ve çeşitliliğini yansıtmaktan uzaktı ancak dünyanın her yerinde ve her dönemde var olan “esaretin” anlaşılması için kullanılmıştır.¹⁰ Orta Çağ ile Afrika üzerine

9 J. C. Miller, *The Problem of Slavery as History. A Global Approach*, New Haven 2012, s. 16.

10 a.g.e., s. 16 vd.

yapılan son araştırmalar, “Atlantik modeli”ne oturtulmuş “esaret ve özgürlük” ęeklindeki ikili yaklaşımın, çoğu kölenin gerçeklerini yansıtmadığını vurgulamaktadır ve “köle figürünün karışıklığı ile değişkenliğine işaret etmektedir. Kölelerin harekete geçme gücünün kapsamı, (...) daima zamana ve bağlama göre değişiyordu ve hatta duruma ve bölgeye göre büyük farklılıklar gösterebiliyordu.”¹¹ Bu bakımdan, kaynak malzeme izin verdiğince, bilhassa tarihi bakımdan anlam bilimsel bakış açısı sunmak ve kölelik konusundaki uygulamalara yoğunlaşmak yararlı olmuştur.¹²

“Kölelik kurumu”nu en dâhiyane ve tartışmasız en etkili biçimde gözler önüne seren, Jamaikalı sosyolog Orlando Patterson’dur. Bu çalışmaya göre, köle olma durumunun merkezinde, metaforik bir “sosyal ölüm” söz konusudur.¹³ Patterson, Antik Çağ’dan Orta Çağ Avrupası’na, sömürge öncesi Afrika’dan Asya’ya kadar köleliğin var olduğu 66 toplumu karşılaştırmalı biçimde incelemiş; aynı zamanda istatistiksel analizler ile Marksist teori, sembolik antropolojiden, hukuktan, felsefeden ve edebiyattan derin teorik yansımalar içeren kapsamlı edebi araştırmaları birleştirerek “kişisel ilişkiler düzeyinde köleliğin geçici bir tanımını” ortaya koymuştur. Ayrıca şiddeti, kişilik haklarına saygısızlığı, itibarsızlaştırmayı ve isimsizliği, köleliğin temel veçheleri addetmiştir. Buradan da köleliğin tarih ötesi nitelendirmesini çıkarmıştır: “Köksüz, yabancılaştırılmış, onuru kırılmış kişiler üzerinde sürekli ve şiddete dayalı tahakküm.” Patterson’a göre kölelik kurumu, köle sahibinin -efendisine “sosyal ölü” kazandırmak amacıyla- kişinin önce statü, aidiyet, kolektif bellek ve özlem gibi insani ilişkilerine zarar vererek onu toplumsal bakımdan yok ettiği bir “tahakküm ilişkisi”ydi.

-
- 11 S. Hanß/J. Schiel (ed.), “Einleitung: Semantiken, Praktiken und transkulturelle Perspektiven mediterraner Sklaverei”, *Mediterranean Slavery Revisited* (500-1800) içinde, Zürich 2014, s. 25-45.
 - 12 S. Hanß, “Sklaverei im vormodernen Mediterraneum, Tendenzen aktueller Forschung”, *Zeitschrift für Historische Forschung* 40 (2013) içinde, s. 623-661.
 - 13 O. Patterson, *Slavery as Social Death: A Comparative Study*, Cambridge/Ma. 1982.

Patterson'un teorik soyutlaması, kölelerin yaşadıkları deneyimlerden çok, köleliğin doğasını "ideal köle" tipiyle göstermeyi amaçlıyordu. Kölelerin direnişi ve gündelik yaşamı üzerine yapılan ancak toplumsal ölüm kavramı hakkında çok az bilgiye sahip araştırmaların amacı da tam manasıyla buydu. Bu araştırmaların çıkış noktası, genellikle, kölelerin "eylem gücü"yle ve kendi iradeleriyle hareket etmesiydi. Bu arada, güçsüzün eylemi ile muktedirin gücü, birbirinin basit bir karşıtı şeklinde tasarlanmıştı. Köle sahiplerinin gücü ve köleliğin yol açtığı yıkım, kölelerin dönüşebilir eylem gücü karşısında olumsuz ya da sınırlayıcı bir set oluşturuyordu. Bu bağlamda, köleliğin yıpratıcı etkisine vurgu yapanlar ile direnişin ve direncin altını çizenlerin temel varsayımı ortaktır. Kısacası, "sosyal ölüm" korkusu, "eylem gücü" değildir, daha ziyade üretken bir güçtür ve köleyi harekete yönelten bir tehdittir. Buna göre "sosyal ölüm", bir durum değildir, "üretken tehlike"dir. Köleleştirme, köle ile onun sonraki neslinin aidiyet, yas, yenilenme çabalarını dindiremediği bir çıkmazdır. Kölelerin tarihi, direniş ile riayet etmeme arasında bir yerdedir; kölelik, durumunu değiştirmek ya da en azından hafifletmek için sürdürdükleri çabadır.¹⁴

Bir kurum olarak köleliğin, köleleştirilenlerin çabalarına eğilmesi, köleliği, daha güçlü bir bağlama oturtmak ve basitçe ifade etmek gerekirse, sosyolojik ve hukuki bakış açısını dinamik bir tarihsel bakış açısının karşısına koyma amacına dönüşmüştür. Bu ana amaç, değişkenliği, zaman içinde belirli yerlerdeki değişimi ve köleleştirme uygulamalarının yüzyıllar içindeki gelişimini dinamik bir tarihsel bakış açısıyla ele almaktadır. Örneğin tarihçi ve Afrika uzmanı Joseph C. Miller, köleleştiren ile kölenin stratejisini görünür kılmak anlamına gelen "*slaving*" kavramıyla, köleliğin gelişim sürecini yakalamaya çalışmaktadır. Miller, bu kavramın sadece "modernite zemininde, insanlıktan çıkarmanın ötesine geçen bir çelişki" telakki edilmemesi gerektiğini, köle ticaretinin "köleleştirilen insanlara dayatılan acıları hesaba

14 V. Brown, "Social Death and Political Life in the Study of Slavery", *American Historical Review* 114 (2009) içinde, s. 1231-1249; W. Johnson, "On Agency", *Journal of Social History* 37 (2003) içinde, s. 113-124.

katmadan” daha merkezi bir toplumsal konuma geçmek için izledikleri bir strateji olduğunu öne sürmektedir.¹⁵

Köleliğin etik bakımdan bir hayli ağır olduğu gerçeği, bu adımı oldukça zorlaştırmaktadır; zira konuya dair genel eğilim, kölelik durumunu ayrıntılı ve soyut bir biçimde yargılamak yönündedir. Öte yandan, tıpkı köle motifinin karmaşıklığı ve değişkenliği ile hareket alanını, ait olduğu tarihsel bağlam içinde değerlendirmemiz gerektiği gibi, köle tacirlerini ve köle sahiplerini bu tür acımasız, şiddetli ve aşağılayıcı duruma iten etkenlerin neler olduğunu da sormalıyız. Orta Çağ uzmanı Ludolf Kuchenbuch, bu meseleyi, bir “buyruğa” dönüştürmüştür: “Köleliğin yer değiştirebileceğini unutmayın. Kölelerin, hizmetçilerin, *servi*, *famuli*, *serfs*, *schiavi* ve onların sözümona *efendilerinin* ve *üstatlarının* içinde bulundukları durumu daima kendi lehlerine değiştirmeye çalışan ve kendilerini bu doğrultuda açık ya da gizli biçimde ifade etmeyi bilen insanlar şeklinde anlamaya çalışın.”¹⁶

Aşağıda, eski çağlardan günümüze dek kölelik tarihine yapılacak yolculuk, her ne kadar Antik Çağ ile Atlantik bölgesinin “klasik” örneklerine ağırlık verilse de, tek tip kölelik anlayışına dayanmamaktadır.

Bu bakış açısı, örneklerin sınırlı olması nedeniyle de köleliğin karmaşık yapısını derli toplu sunmayı mümkün kılmaktadır. Ne var ki bunun da bedeli, Arap ve Asya ülkelerindeki -kısmen de olsa- kitlesel köleliğe seyrek biçimde değinilmesidir.¹⁷ Bu yolculukta -sözü edilen sınırlamalara rağmen- tarih içinde zaman ve mekân bakımından birbirinden farklı yerlere uğramakla birlikte, tarih biliminin birçok yönetsel yaklaşımıyla ve bakış açısıyla karşılaşmaktayız. Bu kitapçıkta böylesi geniş bir yelpazenin hakkını vermeye

15 Miller, *Problem*, s. 19.

16 L. Kuchenbuch, “Meine zehn Zürcher Gebote für künftige Forschungen zur Sklaverei”, Hanß/Schiel, *Mediterranean Slavery* içinde, s. 559 vd.

17 2019 yılında Bonn Üniversitesi’nde kurulan bağımlılık araştırmaları merkezinde (www.dependency.unibonn.de) “asimetrik bağımlılık” kavramı üzerine çalışmakta olup, köleliğin yanı sıra borç esareti, zorla çalıştırma, kulluk, serflik, ev işçiliği ve ücretli işçilik gibi diğer tüm bağımlılık biçimlerini incelemektedir. Öncelikle dünyanın çeşitli bölgelerinde (henüz) Avrupa sömürgeciliğine maruz kalmamış dönemlere, mekânlara ve bağlamlara odaklanmaktadır.

kalkışmak, fazla cüretkâr olacaktır ancak ana hedef, “büyük” ile “küçüğü” bir miktar da olsa birleştirmektir. Zira kölelik, somut biçimde uygulanmış ve acılara neden olmuştur fakat köle sahibiyle kölenin deneyimi, geniş bir sistem içinde bir-biriyle bağlantılıdır. 15. yüzyılın başında efendisini zehirlediğinden şüphelenilen Caterina, 18. yüzyıl başlarında çocukken Batı Afrika’da köleleştirilerek Brezilya’ya kaçırılan ancak fidyesi ödenip Afrika’ya döndükten sonra Porto Novo’da ve Lagos’ta köle tacirliği yapan João de Oliveira ya da bu yüzyılın başlarında, Londra’da Sudan Büyükelçiliği’nde bir müdürünün kölesi olarak yaşamak zorunda kalan Mende Nazer... Her üçü de anılması zor fakat yaygın bir sistem ile bir ağın kesişme noktasında duruyorlardı.¹⁸

18 Örnekler için bkz. J. Schiel, “Mord von zarter Hand. Der Giftmordvorwurf im Venedig des 15. Jahrhunderts”, Hanß/Schiel, *Mediterranean Slavery* içinde, s. 201-228; R. Law, *Ouidah. The Social History of a West African Slaving Port, 1727-1892*, Oxford 2004; M. Nazer ve D. Lewis, *Sklavin*, Münih 2002.

II. ANTİK ÇAĞ VE ORTA ÇAĞ

Yunanistan ve Roma'da Durum

Bu bölümde Yunanistan ile Roma bir arada ele alınsa da konuyu “Antik Çağ’da kölelik” altında değerlendirmek, birçok açıdan yanıltıcıdır. Yunan ve Roma dünyasındaki köleliğin çeşitli biçimlerinin bir kavram altında özetlenmesi, Roma imparatorluk döneminde köleliğin genellikle bir bütün halinde algılandığına dayanıyor olabilir. Bu algı, aristokratların benlik anlayışı için büyük öneme sahip edebi bir kanondan kaynaklanıyordu. Buna göre köleler, Homeros’un eserlerinde mevcuttur ve zaman zaman da öne çıkarlar. Dahası, kölelerin daha iyi bir “ev idaresi”ndeki rolü, Antik Çağ boyunca şüphe götürmez bir gerçeklikti. Bunun dışında, Yunan-Roma dünyasında kölelikten söz ettiğimizde, zamanla önemli ölçüde değişmiş çok sayıda farklı sistemle karşı karşıya kalırız. Konuyla ilgili mevcut antik kaynakların neredeyse tümü, sadece köle efendilerinin bakış açısının bir yansımasıdır. Antik kaynaklar, Atina’da MÖ 450-300 yılları arası ile Roma’da MÖ 100-MS 3. yüzyıl arasındaki durumla ilgili tatmin edici bilgiler sunmaktadır. Kölelerin yaptığı işler de oldukça çeşitlilik içermektedir. Köleler; tarım, madencilik ve zanaat gibi ekonominin en önemli alanlarında büyük -kimi zaman da merkezi- bir rol oynamışlar; evle ilgili işlerde ve ev idaresinde efendilerine hizmet etmişlerdir.¹⁹ Kölelik kavramı, -her ne kadar süreklilik göstermese de- Akdeniz kültürlerinde daima var olmuştur. Toplum üyeleri, siyasi bakımdan özgür olanlar ve özgür olmayanlar şeklinde kabaca iki ana sınıfa ayrılıyordu. Romalı hukukçu Gaius, *Institutiones* adlı eserinde, MS 2.

19 P. Hunt, *Ancient Greek and Roman Slavery*, Hoboken/NJ, 2018.

yüzyılda köle sahiplerinin baskı ile otoriteyi bir arada kullanmalarını, evrensel standartlara bağlar ve ekler: “Tüm insanlar ya özgür(dür) (...) ya da köledir.”²⁰

Ne var ki günümüze ulaşan antik kaynakların sadece birkaçı, köleliği, teoride bir kurum addetmekte ve bunu gerekçelendirirerek açıklamaktadır. Aynı zamanda Yunanlar ve Romalılar, savaş ganimeti olarak çok sayıda esir elde ettikleri etki bölgelerindeki topluluklara dair bir dizi düşman ve yabancı imgesi yarattılar. Yunanların, kendilerinden olmayanlar, yani “Hellen” olmayanlar için kullandığı ve sonradan Romalıların da benimsediği “barbar” terimi, bu bağlamda özel bir önem kazanmıştır. Yunan tarihyazımında ve felsefesinde, barbarlar ya da birkaç topluluk; vahşi, sahtekâr ve ahlaksız gibi daha ayrıntılı tanımlanmıştır. Sözelimi Platon’a göre barbarlar, doğaları gereği düşmandır ve gerçek bir savaş, sadece onlarla yapılır. Thukydides ise tarih kitabında, barbarların savaşta disiplin yeteneğinden yoksun oldukları gibi bazı olumsuz yargılara varmaktadır.

Yaşadığı dönemde köleliğe şüpheyle bakılması karşısında buna kılıf uydurmaya çalışan ilk kişi, Aristoteles’tir. Aristoteles, daha sonraki kölelik yanlısı tüm fikirlerin temelini teşkil eden, bu nedenle de burada daha ayrıntılı biçimde ele alınan “doğal köle” kavramıyla, evvela köleler ile evcilleştirilmiş hayvanlar arasındaki paralelliği vurgulamıştır:

Evcil hayvanlar, doğaları gereği vahşi hayvanlardan daha iyidir ve insanlar tarafından yönetilmeleri onların hepsinin yararınadır; çünkü hayatları ancak bu şekilde güvencedir. Ayrıca farklı cinslerin ilişkisinde de eril, doğası gereği daha iyi, dişi ise bundan daha aşağıdır; biri hükmeden, diğeri de hükmedilendir. Aynı durum, insanlar için de böyle olmalıdır: Tıpkı ruhla beden, insanla hayvan gibi insanlar da birbirinden ayrılır ve insanları birbirinden ayıran şey gerçekten de kimilerinin bedenlerini kullanarak hizmet etmesidir ki işte bunlar, doğası gereği köledir.

Aristoteles, gerçek bir kölenin bedeniyle ruhunun farklı olduğunu vurgulayarak devam eder:

20 W. Eck/J. Heinrichs (ed.), *Sklaven und Freigelassene in der Gesellschaft der römischen Kaiserzeit*, Darmstadt 1993, s. 3.

Çünkü köle, doğası gereği bir başkasına ait olabilen -aslında bu yüzden bir başkasına ait olan- ve algıladığı ölçüde aklını çalıştırabilen ama onu yönetemeyen kişidir. Çünkü diğer canlılar da yönetebilecekleri bir akla sahip değildir ve sadece içgüdülerini izlerler. Kısacası, kölelerle evcil hayvanların faydaları, birbirinden çok farklı değildir; her ikisi de yaşam için gerekli şeylerin sağlanmasına bedenleriyle yardımcı olurlar. Doğa, özgürlerle kölelerin bedenlerini farklı biçimlendirme eğilimindedir. Kimileri, yapılması gerekli işleri yerine getirmek için güçlüdür; diğerleri ise cesurdur ama bu tür işler için uygun değildir ancak politika için uygundur.

Aristoteles, kölelerin de özgür insanların bedenlerine sahip olabileceğini ve özgür insanların da özgür insanlara verilen bedene değil, yalnızca ruha sahip olabileceğini kabul etse de fikrinde ısrarcıdır: “Bazılarının doğaları gereği özgür ya da köle oldukları doğrudur. Kölelerin hizmet etmesi, onlar için yararlı ve adil bir durumdur.”²¹

Antik Çağ'dan sonra, köleleri bir eşya ve mülk diye tanımlayan tüm yasalar, kölelere daima köpek, at ya da öküz gibi davranılması gerektiği fikrini savunsa da kölelerin insan olduklarını dikkate alıyordu ve kölelerin kaçabileceği, sahipelerini kandırabileceği, isyan edebileceği, isyanları kışkırtabileceği, cinayet işleyebileceği, hırsızlık yapabileceği veya tehdit durumunda devleti korumaya yardımcı olabileceği gerçeğine de işaret ediyordu. Hiçbir köle sahibi ya da yargıç -ne Antik Roma'da ne Orta Çağ'da Venedik'te ve ne de 17. yüzyıl Brezilyası'nda- itaatkâr kölenin efendisini soymaya, zehirlemeye ve efendisinin mülkünü ateşe vermeye istekli bir “iç düşman” olabileceği ihtimalini görmezden gelmemiştir. Kölelerle ilgili basmakalıp inanışlar arasında köpek gibi sadık ve vefalı oldukları yaygındır ve her şeyden önce kölelerin tembel, sorumsuz, asi, güvenilmez ve gelişigüzel cinsel ilişkide bulundukları söylenir. Bu çelişki, Roma hukukunda, İustinianus kanunlarında (*Codex Iustinianus*) olduğu gibi, köleliğin doğal hukukla çelişen ancak devletler hukukuyla onaylanabilecek tek kurum şeklinde inşa edilmesiyle vurgulanmıştır. Diğer bir deyişle kölelik kusursuz bir hukukun olduğu ideal

21 Aristoteles, *Politik*, 1254b 10-1255a 2 (çeviren E. Schütrumpf, Hamburg 2012, s. 26 vd.).

dünyada yasaklanabilirdi ancak günah dolu gerçek dünyada uzlaşılması gereken bir yaşam gerçeğiydi. Bu formül, aynı zamanda Geç Roma İmparatorluğu döneminden 18. yüzyıla kadar Hristiyan kiliselerinin resmi tutumunu belirlemiştir.²²

Şimdi, Antik Yunan'a ve Aristoteles'e geri dönelim. Aristoteles, barbarları köle yapmak için onlara hangi yollarla yaklaşılması gerektiği üzerine de kafa yormuştur. Cevabı ise her şeyden önce savaştı. Ancak savaşlar da, doğası gereği köle olmayan insanların köleleştirilmesini, haksızlık diye tanımlamaktadır ve ona göre sadece “doğası gereği köle” durumundakilerin esir edildiği bir savaş adildir. Savaşlar, gerçekten de köle edinmenin başlıca yolu idi. Homeros destanlarında, bilhassa kadınların köleleştirilmesinden söz edilmektedir. Böylece, savaşta esir düşen ve kaderi bir başkası içindokumayapmakolanbirkadıncıfigürüortaya çıkar. Bu figür, özellikle dokumacı kadınlara duyulan ihtiyacı gösteriyordu. Çünkü bir dokuma tezgâhının işlemesi için dokuma bilen dört kadın gerekiyordu. Üstelik kadınlar dışında çobanlar da esir alınmıştır. Genellikle çocukken köleleştirilen çobanlar, Odysseus'un sadık domuz çobanı gibi, efendileri için sürüleri otlatırlardı.²³ Genel itibarıyla antik kaynaklar, köleliğe yol açan bir dizi durumdan bahsetmektedir. Bunlar, savaşta esir düşmenin yanı sıra köleden doğma, satma, terk etme, insan hırsızlığı, ilk zamanlarda borç esareti, bir suçun cezası olarak ve yabancı bir köle ile evlilik benzeri bir birlikteliktir.

Klasik Çağ Atinası'nda kölelerin çoğunluğu Yunan değildi. Demosthenes “topraklarından Yunanlara köle getirilen barbarlardan” söz eder ve Ksenophon'un *Memorabilia* adlı eserinde, Sokrates'in karşısındaki kişi, “barbar” erkek satın almış bir dizi zanaatkârdan bahseder. Köleler, Atina'ya Karadeniz çevresinden, Balkanlar ile Anadolu'dan ve sayıca az olsa da Afrika'dan geliyordu. Eski Yunan'da insanlar; savaş, kasıtlı insan avı, korsan faaliyetleri ya da kısmen siyasi yünden bağımlı olma sonucu köleleştirilebiliyordu. Sparta'da-

22 D. B. Davis, “The Problem of Slavery”, S. Drescher/S. L. Engerman (ed.), *A Historical Guide to World Slavery* içinde, Oxford 1998, s. IX-XVIII.

23 B. Wagner Hasel, *Antike Welten*, Frankfurt/M./New York 2017, s. 91.

ki *helotlar* adlı topluluk, bunun en iyi örneğidir. *Helotlar*, yurttaş değildi ancak savaşçıl yurttaşların topraklarını ekip biçiyorlar ve devletin başka işlerinde de çalıştırılıyorlardı. Roma Cumhuriyeti'nin erken evresinde, komşu devletlerle savaşta esir düşenler, yani dini ve kültürü ortak insanlar, köle olarak kullanılıyordu. Romalıların MÖ 2. yüzyılda Yunan diyarını ele geçirmeleri, bir grup nitelikli savaş esiri elde etmelerini sağlamıştır. Bu esirler, Roma yurttaşlarına hekim ya da hoca olarak hizmet etmiş ya da büyük mülkleri idare etmişlerdir. İmparatorluk dönemi içlerinde savaşların azalmasıyla artan köle ihtiyacı, Kuzey Afrika ile Germania'nın yanı sıra Karadeniz'in doğusundan, Thrakiadan, Skythia'dan ve Kafkaslar'dan köle satın alınarak giderilmiştir. Aynı zamanda köle için bir diğer kaynak da mevcut kölelerin çocuklarıydı.

Ne var ki köle ihtiyacında üremenin rolü tartışmalıdır. Zira doğum sırasında anne ile yeni doğanın ve küçük çocukların ölüm oranı yüksek olduğundan, öyle görünüyor ki Romalı efendiler, kölelerinin çocuk sahibi olmalarını sistemli bir biçimde desteklememişti. Bunun tam karşısında duran her şeyden önce kadın ve çocukların ticaretinin yapıldığı ve doğum yapan kölelere ikramiye verildiği tezi de vardır. Kadın ve erkek köleler arasındaki cinsiyete dayalı denge konusu da tartışmalıdır. Erkek kölelerin oranının daha yüksek olduğuna dair bazı ipuçları vardır; zira erkekler için kadınlarda olduğundan üç kat daha fazla meslek vardı. Gelgelelim erkeklerin yaptığı işlerin prestiji daha yüksekti ve bu nedenle mesleki unvanlara sahiptiler, oysa çok sayıda kadın mesleğinin “ev kölesi” adı altında toplandığı unutulmamalıdır. Roma'da, kendini satmak da önemli bir rol oynamıştır. Bu uygulamanın arkasında, hayatlarını köle olarak kazanmaya çalışan alt sınıftan birçok özgür yurttaşın yoksulluğu yatıyordu.²⁴

24 D. Braund, “The slave supply in classical Greece”; W. Scheidel, “The Roman Slave Supply”, K. Bradley/P. Cartledge (ed.), *The Cambridge World History of Slavery* içinde, Cilt 1: *The Ancient Mediterranean World*, Cambridge 2011, s. 112-133; 287-310.

Kölelik, Atina demokrasisinin oluşması ve yükselişi için gerekli bir koşul muydu? Demokrasinin, kitlesel kölelik olmaksızın önem kazanamayacağını gösteren ipuçları da vardır. Atina demokrasisinin varlığı, kanunlarının zenginliği ve işbirliğinin çeşitliliği göz önüne alındığında, üretim fazlasına bağlıydı. Üretim fazlası ise köle emeğinin sömürülmesiyle üretiliyordu; çünkü nüfustaki azınlığı temsil eden ve halk meclisinde, mahkemelerde ve şenliklerde görev alan tam yurttaşlar (erkekler), bu gibi işlerden muaftı.²⁵ Köleler, genellikle türlü ev işleri için kullanılırdı. Yoksul Atina yurttaşlarının köleliği anımsatan ücretli emeğe karşı nefreti de ev köleliğinin rakipsiz kalmasını sağladı. Üstelik ev idaresinden ayrılmış bir küçük girişimci olarak çalışabiliyorlardı; çünkü efendileri, bu işler için para veya kaynaklar sağlamak, gelirlerinin bir kısmını teslim etmek zorundaydı. Zanaata yakın köleler; silah, çanak-çömlek, giysi, müzik aleti ve takı üretiliyorlardı. Yazıtlarla aktarılan gider listesinden bilindiği üzere tapınakların, kamu yapılarıyla tiyatroların inşası da kölelerle özgürlerin ortak çalışmasına dayanıyordu ve kölelerin ücreti, sahiplerine ödeniyordu. Attika'nın güneyindeki gümüş madenlerinde çalışma şartları, son derece acımasızcadı ve kölelerin burada hayatını kaybetmesi, ender görülen bir durum değildi.

Roma'da köle emeğine dayalı bir ekonomik gelişim, Roma'nın MÖ 3. ve 2. yüzyıllardaki yayılcı politikalarıyla yakından bağlantılıydı ve askeri zaferler, çok sayıda köle edinmeyi sağlıyordu. Bu savaşlar, lejyonlarda görevlendirilen özgür köylülerin sayısının azalmasına yol açarken, fethedilen topraklar yoluyla Romalı elitler, kölelerin işlediği daha büyük arazilere (*latifundium*) yatırım yaptı. Roma'da, köleler, ordu dışındaki işlerde -basit zanaat işlerinden ustalık gerektiren altın işlemeciliğe ve kuyumculuğa dek- her alanda özgür insanlarla birlikte çalışabiliyordu. Evinde köle olarak çalıştığı aileye dâhil edilmiş ve bu nedenle daha iyi muamele görmüşlerdir. Öte yandan Sicilya'daki ya da Kuzey Afrika'daki

25 E. Flaig, "Den Untermenschen konstruieren", E. Hermann Otto (ed.): *Antike Sklaverei* içinde, Darmstadt 2013, s. 57-72, burada s. 58.

*latifundium*larda, devlet madenlerinde ya da büyük zanaat atölyelerinde en ağır koşullarda -genellikle uzak pazarlar için- çalışan, kısmen zincirli köleler de vardı. Buna göre Sicilya'da ve Kuzey Afrika'da İtalya'nın merkezi için tahıl satıyor; Akdeniz Havzası'ndaki çömlekçiler, Gallia ve Germania için amfora üretiyor ve Roma için İberia madenlerinden altın ve gümüş çıkarılıyordu. MÖ 100 civarında, sadece Kartaca madenlerinde yaklaşık 40.000 köle çalışıyordu.²⁶

Roma'da Cumhuriyet Dönemi'nin sonundaki koşullar, çoğunlukla köle isyanlarına yol açmıştır. Bu isyanların en iyi bilineni, MÖ 73 yılında Spartakus'un liderliğindeki ayaklanmadır. Ancak Spartakus, köleliğin kaldırılması ya da sınıfsız bir ütöpik toplum için mücadele etmemiştir. Spartakus'un asıl amacı, Capua yakınlarındaki gladyatör okulunda küçük bir taraftar grup ile sahiplerinin vahşice baskılarından kurtulmaktır. Bu küçük isyan, kısa sürede on binlerce köleyle yoksul köylülerin Roma'ya karşı harekete geçtiği ve ancak güçlü birliklerin yardımıyla bastırılabilen büyük bir savaşa dönüştü. Benzer ayaklanmalar, MÖ ikinci yüzyılın son yarısında Sicilya'da da yaşanmıştı. Bu "Sicilya köle savaşları", Romalıların büyük çapta askeri harekâta giriştiği önemli sayıda köleyi de içeriyordu ve bu savaşlarda ayaklanan kölelerin örgütlendiklerine ya da koordineli savaştıklarına dair çok az kanıt vardır. Normalde Romalı köleler arasındaki direniş ya da direnç, kaçma girişimlerinden çalışmayı reddetmeye ve kasıtlı şekilde oyalanmaya kadar uzanan daha bireysel ve genellikle gündelik biçimlerde cereyan ediyordu. Atina ve Yunan dünyasının geri kalanında köle isyanına dair neredeyse hiçbir bilgi günümüze ulaşmamıştır. Antik kaynaklar, bu konuda daha çok Peloponnessos Savaşı sırasında Sparta'ya karşı ayaklanan *Helotları* örnek verir.²⁷

Son olarak, Eski Yunan ve Roma arasında kölelerin azat edilmesi ya da kölelikten çıkarılması siyasetinde ve uygulamalarında bir farklılık vardı. Her iki durumda da serbest bırakma mümkün olmuş ve uygulanmıştır. Ancak Atina'da, azat

26 K. Bradley, *Slavery and Society at Rome*, Cambridge 1994, 4. Bölüm.

27 a.g.e., 7. Bölüm.

edilen kölenin eski efendisiyle bağıını koparmaması ender görülürdü. Bu bağların zayıflığı, eski kölelerin Atina toplumuna entegre edilmediklerini açıklıyor olabilir. Birkaç istisna dışında, ne eski kölelere ne de onların soyundan gelenlere yurttaşlık hakkı verilmiştir. Bu köleler, *metoikoi*, yani yabancı olarak kentte yaşamaya devam etmişlerdir; bu yabancıların Atina yurttaşlarıyla evlenmeleri de yasaktı. Roma'da azatlık ise, çoğunlukla komşu bölgelerden köle temin edildiği Cumhuriyet'in erken dönemlerine kadar uzanıyordu. Azat edilenlere, kökenlerine bakılmaksızın yurttaşlık veriliyordu ancak bunların üçüncü nesli, memur olma ve orduya katılma hakkı elde ediyorlardı. Azatlığın türlü yolu vardı. Sahibi, köleyi, nüfus sayımında yurttaş diye kaydedebilir, vasiyet yoluyla ya da üçüncü bir şahıs tarafından özgürlüğü satın alınmak suretiyle serbest bırakabilirdi. Azat edilen köleler, eski sahipleriyle (*patroni*), genellikle yakın, zaman zaman da ailevi bağlar kurmuşlardır. Varlıklı eski kölelerin torunları, -kökenlerinin izi silindikten sonra- üst sınıflara (*equites*) yükselmiş ve senatör olabilmişlerdir. Azat edilen kölelerin yarısı için, özgür Romalılarla evlenerek topluma entegre olabilme fırsatı daha önemliydi.²⁸

Roma İmparatorluğu döneminde ise köleliğin muazzam bir şekilde artmasıyla birlikte, zengin ve yüksek makamlardaki kimselerin evlerinde azatlık olasılığının arttığı şüphesizdir. İmparator Augustus'un vasiyetnamesinde azat sayısının en fazla 100 ile sınırlandırılması da bu durumu desteklemektedir. Konstantin (MS 272–337) döneminde devletin resmi dinine yükseltelen Hristiyanlık, köleliğin kaldırılması için baskı uygulamamıştır. Kilise, köle azadından ziyade azat edilenleri, tinsel kurtuluşları için destekliyordu. Bu gibi durumlar, Kilise kurumunun çıkarlarına göre hareket ettiğine işaret eder. Köleliğin gerilemesine katkıda bulunan tek şey, Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşanan ağır krizlerdi. Siyasi ve askeri istikrarsızlık, uzun mesafe ticareti ile köleliği de tehlikeye düşürmüştür. Üretim merkezlerinin, köle çalıştırılmayan eyaletlere yayılması ya da pazar üretiminin

28 Hunt, *Ancient*, 8. Bölüm; E. Hermann Otto, *Sklaverei und Freilassung in der griechisch-römischen Welt*, Hildesheim 2009; R. Mac Lean, *Freed Slaves and Roman Imperial Culture. Social Integration and the Transformations of Value*, Cambridge 2018.

gerileyerek yerini takasın almaya başlaması gibi ekonomik değişimlerin, İtalya'da köle emeğiyle işlenen toprakların ihracat pazarlarını ne ölçüde zayıflattığı ve dolayısıyla köleliğin gerilemesine ne ölçüde yol açtığı, tartışmalıdır.²⁹ Ayrıca köleliğin Batı dünyasında geçici bir süreliğine sona ermesinden söz edilemez; aksi halde yerini büyük ölçüde serflik alırdı. Akdeniz'de ve Bizans İmparatorluğu'nda köleliğin devamlılığı ve yeni biçimleri görülmekle birlikte Orta Çağ'da, Batı, Kuzey ve Doğu Avrupa'nın bazı bölgelerinde de kölelik ve insan ticareti, yaygın uygulamalardı.

Orta Çağ

Orta Çağ'da köleliğin ve köle ticaretinin en belirgin özelliği, tek tanrılı dinlerin tetiklediği yeni bir dinamikti. Buna göre Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler, kendi din kardeşlerinin köleleştirilmesini ve köle ticaretini gitgide daha fazla kısıtlamaya ya da tamamen yasaklamaya başladılar. O zamana dek köle ticaretinin yapıldığı mevcut rota ve bölge ağı köklü bir biçimde dönüşerek, "köleleştirme bölgeleri" ve "köleleştirmeden arındırılmış bölgeler" ortaya çıkmıştır. Köleleştirme bölgeleri, Müslüman ve Hristiyan krallıkların çevresinde toplanmıştı ya da bu krallıkların dışında bulunuyordu. Öte yandan bu bölgelerde yerli halkın köleleştirilmesine ve krallık sınırları içinde insan kaçakçılığı yapılmasına izin verilmedi.³⁰ Ancak bunun sadece sözde kaldığı durumlar da vardı. Sözelimi Doğu Avrupa'daki Erken ve Yüksek Orta Çağ krallıkları, monoteist yapıdan ziyade çok tanrılı yönetimlerdi. MS 9. yüzyıldan itibaren din adamları, seküler yetkililer ve yöneticiler, Hristiyanlıkta köleliği ve köle ticaretine ilişkin kuralları kabul ettirmişler; cariyeliği, Müslümanların ve Yahudilerin Hristiyan bir köleye sahip olmasını, yasaklamışlardır. Ancak bu değişim uygulaması kısmen gecikmiştir.³¹

29 Hunt, *Ancient*, s. 212-214.

30 J. Schiel, "Sklaven", M. Borgolte (ed.), *Migrationen im Mittelalter* içinde, Berlin 2012, s. 251-266, burada s. 252. J. Fynn-Paul/D. A. Pargas (ed.): *Slaving Zones. Cultural Identities, Ideologies, and Institutions in the Evolution of Global Slavery*, Leiden 2018.

31 U. Ott, "Europas Sklavinnen und Sklaven im Mittelalter. Eine Spurensuche im Osten des Kontinents", *Werkstatt Geschichte* 66/67 (2014) içinde, s. 31-53, burada s. 52.

MS 9. ile 12. yüzyıl arasında, Kuzeybatı Avrupa'da kölelik ve köle ticareti konusunda Vikingler etkin olmuşlardır. Vikingler, Fransa kıyıları ve nehirleri boyunca yaptıkları akınlarda kiliselerle manastırları yağmalayıp mücevher ve para elde ettikleri kadar insanları da ele geçirmiş ve bunları köle pazarlarında satmışlardır. Vikingler, Kuzey ve Doğu Avrupa'daki "pagan" ülkelerden kölelerin yanı sıra, Batı Avrupa'ya seferleri sırasında ele geçirdikleri çok sayıda Hristiyan esiri de satmışlardır. Norveç gibi yerlerde köleler, tarım işlerinde kullanılıyordu.³² Erken ve Yüksek Orta Çağ'da, Doğu Avrupa'daki kölelik yaygın bir olgudur. Köleliğe yol açan durumlar çok çeşitliydi. En yaygın neden, borçları ve yasaları çiğnemek idi. Kimilerine ise "köle" statüsü ailelerinden miras kalmış, kimileri de akrabaları tarafından satılmıştı. Savaş ve baskınlarda insan kaçırma da yaygındı. Kadın ve erkek köleler, tarım işlerinde ya da evde çalıştırılıyorlardı; dahası kadınlarla çocuklar, efendilerine cinsel anlamda da hizmet etmek zorundaydılar. Ne var ki Doğu Avrupa, hiçbir surette İslamiyet'in bir köle bölgesi olmamıştır. "Doğu Avrupa'da yağmalanan, satılan ve ticareti yapılan köleler, İslam'ın ege- men olduğu dünyada [sona erdi]. Birçoğu bölgede kalmış- tır. Görünen o ki köle olmak, çoğu için serbest kalarak ya da borçlarını ödeyerek sona erecek geçici bir süreçti."³³

Marc Bloch'a dayanan feodal toplumun gelişmesiyle köleliğin ortadan kalktığı tezi, özellikle Akdeniz bölgesine ilişkin son araştırmalarla yeniden gözden geçirilmiştir. Önceleri, tarımda yaygın biçimde kullanılmaları, Yüksek Orta Çağ'da Sicilya ve Kuzey Afrika gibi birkaç bölgeyle sınırlı olsa da köleler, Akdeniz'de çok çeşitli işlerde kullanılmışlardır. Forsalar, uzun zamandır birçok bölgede çalıştırılıyordu ancak erken modern dönemin başlarında tekrar büyük önem kazanmışlardır. Bizans İmparatorluğu'nda köleler, imparatorluğa ait atölyelerde, kuyumcularda ve ipek dokumacılığında da çalıştırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise çok çeşitli işlerde,

32 W. Rösener, "Neue Forschungen zur Sklaverei im mittelalterlichen Europa", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 134 (2017) içinde, s. 1-39, burada s. 16-18.

33 Ott, *Europas Sklavinnen*, s. 51 vd. (Ahnı s. 52).

örneğin yardımcı, hizmetçi ve asker olarak kullanılmışlardır. Ev köleliğine birçok bölgede rastlanıyordu ve köleler sütanne, dadı ve odalık olarak çalışırdı. Köleler, gerek Hristiyan gerekse Müslüman toplumlarda, şehirli seçkinler için önemli bir statü sembolüydüler. Üstelik köle kadınlar, hediye edilme ve evlilik yoluyla aile yapısına güçlü bir şekilde entegre edilmiştir. Kur'an'a göre, Müslüman olan bir kadın köle, özgür (kendi efendisi hariç) bir erkekle evlenerek serbest kalabiliyordu. İtalya'da ve İspanya'da köle kadınların yerli özgür erkeklerle evlenmesi de ender görülen bir durum değildi.³⁴

Köle ticareti 15. yüzyılın sonlarına doğru rotasını yavaş yavaş Atlantik'e çevirmeden önce Cenova, Venedik, Palermo ve diğer İtalyan şehirlerindeki tacirler, Latin bölgesinin dışındaki yerlerde ele geçirilen köleleri Müslüman ve Hristiyan pazarlarına tedarik ediyorlardı. Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ve toprak mülkiyetiyle ilgili düzenlemelerin değişmesi, İtalya'da köleliğin azalmasına katkıda bulunmuş ancak köleliğin bütünüyle ortadan kalkmasını sağlayamamıştır. Venedikli tacirler, henüz MS 8. yüzyılda Müslümanlara köle satıyordu. 13. yüzyılın başında, İtalyan tacirlerin Doğu Akdeniz limanlarına ulaşmasıyla köle ticareti ve köle edinimi, kayda değer şekilde yaygınlaşmıştır. İtalyanların satın aldığı ya da sattığı kadınların ve erkeklerin çoğu Doğu Avrupalı ve Orta Asyalıydı. İtalyan şehirlerinde kölefiyatları görece yüksek olsa da muftelif meslek grubundaki insanlar köle ticaretine katılmış ya da köle sahibi olmuştur. Kadın kölelere rağbet oldukça fazlaydı. Bu durum, kısmen cinsel sebeplerden kaynaklanıyordu. Fakat aynı zamanda bu, Orta Çağ'ın sonunda Güneybatı Avrupa'da ev köleliğinin hâkim olması gibi kadınların evdeki birçok işe erkekler kadar yatkınlık göstermelerinden ve genellikle erkeklerden daha az kaçma eğiliminde olmalarından kaynaklanıyordu. İtalyan Rönesansı'nın yaşandığı büyük şehirlerdeki az çok varlıklı her hanenin muhtemelen en az bir kadın kölesi vardı. Ayrıca Venedik'te ve Toskana'da, genellikle sahiplerine uzun vadeli bir sözleşmeyle bağlanan çocuklardan oluşan işçiler de işe

34 Hanß, *Sklaverei*, s. 640 vd.

alınıyordu. Bu tür sözleşmeli işçi alımı, *indentured labourers*, özellikle Dalmaçya kıyılarından yapılıyordu. 15. yüzyılın ikinci yarısında, İtalya'da ev köleliği oldukça gerilemiştir. Bunun nedeni, Doğu'daki köle pazarlarının İtalyan tacirlere kapanmasıdır. Bu durum, köle fiyatlarının da oldukça yükselmesine yol açmıştır. Ucuz işgücü kullanma fırsatı, köle sahipliğiyle gelen prestijin yerini almıştır.³⁵

Özellikle Cenevizliler ve Venedikliler, erken bir dönemde şeker ticaretinde faaldiler ve Kıbrıs'ta, Rodos'ta ve Girit'te, çoğunlukla Levanten ve Karadeniz kıyılarından gelen kendi kölelerini kullanmışlardır. Şeker kamışı, MS 7. ve 8. yüzyıllarda İslam'ın yayılmasıyla birlikte İran'dan Levanten civarına gelmişti. Haçlı Seferleri sırasında ise şeker, örneğin Kıbrıs'taki Venedikliler gibi bizzat Avrupalılar tarafından da üretilmiştir. Çok geçmeden İberya kıyılarına da ulaşan şeker kamışından önceleri sadece Afrika önlerindeki Madeira ve Kanarya Adaları gibi iklim açısından elverişli subtropikal adalar, daha çok hasat elde edebildi. Şeker üretimine yapılan yatırımlar yüksekti ancak bu, geniş ekim alanları olduğu sürece kârlıydı. Sonunda şeker üretimi, hemen hemen her yerde, gerek plantasyon ve değirmen sahipleri arasında gerekse nüfusun geri kalanı arasında önemli bir sosyal uçuruma yol açmıştır. Atlantik Adaları'ndaki üretim için Avrupa'daki ülkelerden yerleşimciler, Afrika'dan köleler getirilmiş ve Kanarya Adaları'nda yerli halk da kullanılmıştır. Bu adanın halkı, Avrupalılara karşı uzun süre büyük bir direniş göstermiş ve sonunda köleleştirilmişti. Gerek Madeira'da ve gerekse Kanarya Adaları'nda özgür ile özgür olmayanın emeği yan yana idi. Madeira'da, 1500 yılına kadar her bir şeker kamışı değirmeninde çalışan kölelerin sayısı otuzu geçmiyordu.

Adalardaki bu çalışmalar devam ederken, São Tomé de adalara Afrikalı köle tedarik eden bir yer olarak gittikçe gelişti. Buradan adaya getirilen köleler, Madeira'ya ve Kanarya Adaları'na nakledilmeden önce, yalnızca köle emeğine daya-

35 S. McKee, "Domestic Slavery in Renaissance Italy", *Slavery and Abolition* içinde 29 (2008), s. 305-326.

nan özel şeker kamışı plantasyonlarında kullanıldı. Batı Afrika açıklarındaki tüm bu adalar, Avrupalıların sonraki yüzyıllarda Amerika'yı sömürmelerini kolaylaştıracak lojistik ve tarımsal bilgi birikimini edindikleri bir laboratuvar işlevi görmüştür.³⁶ Çünkü kısa süre sonra Brezilya, Karayipler ve Kuzey Amerika plantasyon kolonilerinde olduğu gibi, büyük bir sermaye ile kurulmuş ve ihracata yönelik tarımsal üretim için gerekli işgücü, yerlilerin ve artarak da Afrikalıların köleleştirilmesiyle sağlandı. Avrupalı işgücü ise yeterli değildi ve aynı zamanda pahalıydı. En önemli ürünlerinden biri şeker olan ve en büyük işgücünü Afrikalı kölelerin oluşturduğu “Yeni Dünya”da kurulan plantasyon ekonomisi, dünya tarihindeki en büyük zorunlu göçlerden birine yol açacaktı. Fakat bu Transatlantik köle ticareti, Modern Çağ’da Afrika’nın önemli rol oynadığı yegâne insan ticareti değildi.

36 J. Meissner vd., *Schwarzes Amerika. Eine Geschichte der Sklaverei*, Münih 2008, s. 35-37; P.D. Curtin, *The rise and fall of the plantation complex. Essays in Atlantic history*, 2. basım, Cambridge 1998, s. 4-8.

III. AFRIKALI İNSANLARLA TİCARET

Bu bölüm, 15. yüzyıldan itibaren, bilhassa dünya tarihinde köle kaynağı sayılan Afrika kıtasının bu konudaki ününü yansıtmaktadır. Bu tablo, en azından 15. yüzyıldan sonrası için biraz zenginleştirilebilir. Afrika ile özdeşleşmiş köle ticaretinin benzersiz özelliği, köleleştirilen insanların muazzam miktarıdır ve göç dalgasındaki coğrafi çeşitliliktir. Köleler, esirlerin çoğunun -ama hepsinin değil- geldiği Sahraaltı Afrika bölgelerinden, emeklerinden ya da hizmetlerinden faydalanmak isteyen dünyanın hemen her bölgesine gittiler. Büyük köle ticareti; Sahraaltı Afrika, Hint Okyanusu, Atlantik ve Güney Afrika olmak üzere dört ana bölgeye ayrılmaktadır. Bu dört bölgenin her biri, isimlerinin çağrıştırdığı kompakt yapıdan çok daha bölümlüydü ve çeşitliydi: Örneğin Sahra üzerinden yapılan köle ticareti; Senegambiya'dan Fas'a, Orta Sudan'dan (Nijerya, Nijer ve Çad) Libya'yı ve Mısır'ı, Nil boyunca uzanan bir ticaret rotasını ve çölü bir uçtan bir uca geçen diğer yolları içeriyordu. Hint Okyanusu bölgesi ticaretinde Mısır, Sudan ve Etiyopya'daki köleler Arap Yarımadası'na, Zanzibar'dakiler Mauritius ile La Réunion'a, Kilwa'dakiler Basra Körfezi'ne ve Mozambik'teki köleler Atlantik'teki plantasyon kolonilerine kaçırılıyordu. Transatlantik ticareti ise Afrika'nın batı kıyısındaki çeşitli bölgelerden gelen ve çoğunluğu Brezilya'ya ve Karayipler'e olmak üzere Amerika'nın çeşitli yerlerine giden köleleri içeriyordu. Bununla birlikte bazı Batı Afrikalı köleler, Ümit Burnu'na ve Batı Hint Okyanusu adalarına; bu adalardan ve Güneydoğu Afrika'dan gelen esirler de Amerika'daki plantasyonlara götürüldü. Afrika'da, Sahraaltı köle ticaretinin rotası, çeşitli yönlerde doğru hareket etmiştir. Büyük çoğunluğu kıtada kalanlar ise hem kıyı bölgelerinde hem de iç kesimlerde çeşitli işlere koşmak zorundaydı (Bkz. VI. Bölüm).

Sahraaltı Afrika'da Köle Ticareti

Sahra Çölü'nden geçen ulaşım yolları, bin yılı aşkın bir süre boyunca Akdeniz dünyasını, Afrika kıtasının geri kalanıyla birleştirmiştir. Altının ve kölenin yanı sıra mallar ile Müslüman tacirlerin kültürü de deve kervanlarıyla çöle ve komşu bölgelerdeki şehirlere taşınyordu. Sahra'daki köle ticaretinin başlangıcı, Müslümanlığın Kuzey Afrika'da yayılmaya başlamasından kısa bir süre sonraya, MS 8. yüzyıl civarına tarihlendirilebilir. Altın, uzun süre, Sahra üzerinden taşınan en önemli üründü ancak burada İslam'ın yayılmaya başlamasıyla birlikte Kuzey Afrika'da ve daha doğudaki bölgelerde köle talebi yükseldi. Bu durum, İslam dünyasında ve hatta Akdeniz Avrupası'nın bazı bölgelerinde 20. yüzyılın başlarına kadar devam etti.³⁷

Sahraaltı Afrika'dan zorla çölün ötesine nakledilen kölelerin tarımda veya diğer ticari faaliyetlerde çalıştırılması, Amerika'da ve Karayipler'de kendileriyle aynı kaderi paylaşanların aksine, enderdi. Bu kölelerin çoğunluğu da Atlantik bölgesindeki Avrupa kolonilerinde çalıştırılan kölelerin aksine erkek değil, kadındı. Köleleştirilenlerin bir kısmı, Sahra'nın iç kesimlerinde kalmış ve bahçelerde, vahaların sulama tesislerinde, tuz madenlerinde çalışmışlar ya da yöredeki kervanlara rehberlik etmişlerdir. Diğerleri ise Mısır'ın güneyindeki altın madenlerinde çalışmak zorundaydı. Ancak büyük çoğunluğu Kuzey Afrika'nın Arapça konuşulan ülkelerindeki (Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır) şehirli zengin ailelere hizmetçi olarak gelmiş, burada ev işlerinde çalıştırılmış ve nadiren de olsa evin efendisinin cariyesi olmuşlardır. Bazıları ise, özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda, İtalya'ya ve diğer Avrupa ülkelerine satılmıştır. Erkek köleler, bazen Kuzey Afrika'daki, Mısır'daki ve hatta Irak'taki Müslüman hükümdarların ordu-sunda görev yapmıştır. İslamiyet'in hâkim olduğu bölgelerde, kölelerin topluma entegre olmasına yönelik fırsatlar, zorunlu

37 R. A. Austen, *Sahara. Tausend Jahre Austausch von Ideen und Waren*, Berlin 2012, özellikle s. 50-55; J. Wright, *The Trans-Saharan Slave Trade*, Londra/New York 2007; E. Savage (ed.), *The Human Commodity. Perspectives on the Trans-Saharan Slave Trade*, Londra 1992.

göçlerini Amerika'da sonlandıran Afrikalılara göre genellikle daha fazlaydı. Bu kölelerin, efendilerinin ölümünden sonra serbest bırakılmaları, dindarca bir davranış telakki ediliyordu. Özellikle orduda görev yapmış erkekler (ve hadımlar da) zaman zaman önemli konumlara yükselebiliyorlardı.³⁸ İslam hukukuna göre efendileri, köle kadınlarla birlikteliklerinden doğan oğullarını tanımak ve annelerini özgür bırakmak zorundaydılar.

Ne var ki bu köle sisteminin görece geçirgenliğine, sürekli bir yenileme ihtiyacı eşlik ediyordu. Sadece serbest bırakılan kölelerin yerine yenilerinin alınması gerekmiyordu. Bunun yanı sıra Akdeniz bölgesinde, Afrikalılara yabancı beslenme alışkanlıkları ve hastalıklar da insan hayatına ağır bir darbe vurmuştur. Bunlara ilaveten, kölelerin yürüyerek tamamlamak zorunda kaldıkları çöl yolculuğu, birçoğunun hayatına mal olmuştur. Acı verici kastrasyonların çoğu da ölümle sonuçlanmıştır. Sahraaltı Afrika ticaretinin niceliksel boyutu hakkında kesin bilgi mevcut değildir. 800 ile 1900 yılları arasında dört milyona yakın insanın Sahra boyunca sürüldüğü tahmin edilmektedir. Buna, Nil Vadisi üzerinden Etiyopya'ya ve Güney Sudan'dan Mısır'a zorla sürülen yaklaşık iki milyon kişi de eklenmelidir. Tahminen dört milyon köle ise Kızıldeniz ve Hint Okyanusu üzerinden Yakındoğu'ya ve Hindistan'a ulaşmıştır. Yerinden edilerek sürülenlerin çoğu, nüfusun yüksek olduğu bölgelere yerleşmiştir. Bu durum, Afrika diasporasının İslam dünyasında sosyal ve kültürel bakımdan -Transatlantik'tekilere göre- daha az belirgin ve etkili olduğu anlamına geliyordu.

Sahra ticaretine düşen kölelerin çoğu, köle avcılarının şiddet uygulayarak yakaladığı birer kurbandı. Ancak avcılar, genellikle Arap ya da Berberi savaşçılar değildi, Sahra'nın güney ucundaki bölgelerin yerli seçkinlerine bağlı kimselerdi ve yakaladıklarını kervan tacirlerine satıyorlardı. Köle tacirlerinin çoğunun bu iş için kullandığı en uygun araç, atlardı. Bu sayede yöre halkına karşı hızlı hareket edebiliyorlardı.

38 Bkz. J. Hathaway; *The Chief Eunuch of the Ottoman Harem: From African Slave to Power-Broker*, Cambridge 2018.

Kuzey Afrika'da yetiştirilen "Berberi atları", kısa sürede ef-sanevi bir üne kavuştu ve köle karşılığında sahip olunan en önemli değiş-tokuş aracı haline geldi. Her ne kadar altın ve daha sonra Arap zambakı, hayvan derisi, fildişi, devekuşu tüyü gibi ihraç ürünlerinin yanı sıra giysi, deri eşya ve kitap, kö-lenin ederini aşmış olsa da köle ticareti, Sahel bölgesindeki siyasi duruma farklı biçimde yön vermiştir.

Sahraaltı Afrika'nın kervanlarında köleler, Sahel'in tüm bölgelerinden fakat özellikle de geniş ve nispeten yoğun nü-fuslu bölgelerle bağlantısı bulunan merkezinden ihraç edi-lirdi. İslam hukukuna göre Sahraaltı Afrika sakinleri, put-perestti ve İslam'ın koruması altında değildi. Bu nedenle de bölge, köle toplamak için meşru bir kaynak addediliyordu. Ancak büyük Sahel bölgesindeki beyler ile köleleri hem sat-mak hem de yöredeki işlere koşturmak için yakalayan köle avcılarının önceliği, köle ticaretinden kâr elde etmektir, oysa bu faaliyetlerinin cihadın ve İslam'ı yayma ya da savunma çabalarının bir parçası olduğunu iddia ediyorlardı. Bunun-la birlikte İslam'ın Sahra'nın güney kenarındaki köle avı için öneminin ne olduğu açık değildir. Köle arzı, genellikle din savaşlarıyla ve cihatla ilişkili zamanlarda ve yerlerde artmış-tır. Bunun yanı sıra muhtemelen Batı Afrika'daki en ünlü cihatçı, bugün Nijerya'nın kuzey bölgesinden Usuman Dan Fadio (1754-1817), o dönemde Hausa seleflerinin köleleş-tirme uygulamalarına karşı çıkmıştır. 18. ve 19 yüzyıllarda, Sahel tarihindeki köle ticaretinin en ünlü girişimcileri kabul edilen Malyan Segu İmparatorluğu'nun kralları, İslam'a bağlı değillerdi ve hatta 19. yüzyılın ortalarında kendileri de cihadın kurbanı olacaktı. Dolayısıyla köle avı ve şiddet ilişkisi-nin Batı Afrika'da -henüz İslam dünyasının diğer bölgelerine yayılmadan önce- cihadı teşvik eden bir iklim yarattığı ancak İslam'ın kendisinin Sahra'daki kölelik sistemini tetikleyen bir rol oynamadığını varsaymak, mantıklı görünmektedir.

Sahra'daki köleliği her şeyden önce ekonomik çerçevede değerlendirmek daha uygun olacaktır. Sahra, Akdeniz ile Af-rika'nın Sahelya bölgeleri arasındaki ticarete pahalı bir rota olsa da uygun bağlantı yoludur ve aynı zamanda kervanla-

rın maliyetini karşılayabilecek ihraç mallarının ticaretini de teşvik etmiştir. Bu bağlamda bilhassa altın, önemli bir maldı ve Akdeniz’de altına köleden daha fazla talep olduğundan, Sahra ötesi ticaretine büyük ölçüde damgasını vurmuştur. Öte yandan köleler, Sahel’deki daha fazla sayıda ticaret ortağı tarafından tedarik edilebiliyordu. Kuzey Afrika’da, kölelere Atlantik’teki kadar talep olmasa da kölelerin Sahra’dan geçerken ucuza mal edilen gıda gibi gereksinimlerinin maliyetini fazlasıyla karşılayan kâr elde edilebiliyordu. Köleler, ticaretin bir yan ürünü olarak, Sahel’deki ve Sudan’daki toplumlarca askeri ve ekonomik alanda da kullanılmıştır. Bazı köleler, Sudanlı köle avcılarının ordularında hizmet ederek ya da tacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle ticareti desteklemiştir. Diğerleri ise yörede tarım, tuz ve el sanatları üretiminin yoğunlaşmasına katkıda bulunmuş, böylece bölge içindeki ve Akdeniz’deki pazarlar için mal tedarik etmiştir. Ayrıca Sahra üzerinden yapılan köle ticaretinin nispeten sürekli olması ve istikrarı, ticari rekabetin verimiyle ya da gaddar ekolojik çevrenin sağladığı yarı-doğal korumayla ilgili değildi. Ancak bu ticaret, Kuzey Afrika pazarının kapalı yapısından yararlandı. Zira bu pazar Avrupalılar için çok küçüktü ve bu pazara girmenin maliyeti yüksekti.

Gelgelelim Kuzey Afrika’daki köleler, buraya yalnızca Sahra’nın güneyinden değil, Avrupa’dan da geliyordu. Sayılarının birkaç yüz bin olduğu tahmin edilen Avrupalılar, 1530 ile 1780 yılları arasında Kuzey Afrikalı korsanlar tarafından kaçırılmış ve bugün Fas’ı, Tunus’u, Cezayir’i ve Libya’yı kapsayan bölgelerde köle olarak tutulmuştur. Köleler arasında en çok denizcilerle balıkçılar yer almaktadır. Bu dönemde, Akdeniz’de tek başına seyahat eden ya da Güney ve Batı Avrupa’nın kıyı bölgelerinde yaşayan herkes, köleleştirilme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Üstelik Kuzey İngiltere ile İzlanda da Mağrip’ten gelen korsanlara karşı savunmasızdı. Esirlerin fidye karşılığı kurtarılması, ilk hedefti. O dönemde Kuzey Afrika devletlerinin gelirinin yaklaşık dörtte biri, öyle görünüyor ki, fidyelerden oluşuyordu. Kurbanlar arasında en ünlülerinden biri, *Don Quijote*’un yazarı Miguel de Cervan-

tes'ti. İspanyol yazar, Cezayir'de beş yıl boyunca köle olarak alıkonulmuştu. Öte yandan, yüz binlerce Kuzey Afrikalı da Avrupalı korsanlar tarafından köleleştirildi ve kadirgelerde kürek çekmek için kullanıldı.

Kuzey Afrika'daki Avrupalı kölelerin çoğu, prenslere hizmet ediyor ve beden gücü gerektiren ağır işlerde çalıştırılıyordu. Bunların birçoğu, köle avı için yola çıkan korsanların kadirgalarında kürekçi olarak görev yapmıştır. Diğerleri ise taş taşımış, inşaatlarda çalışmış, ağaç kesmiş ya da yeni kadirgaların inşasında yer almıştır. Köleler, kötü şartlar altında konaklıyorlardı ve yemekler yetersizdi. Sadece efendilere özel hizmet eden köleler arasında şanslı olanları vardı ve onlar daha iyi muamele görüyorlardı. Kadınların ara sıra hareme alındığı da oluyordu. Ancak köleleştirilen Avrupalı kadınların çoğu, fidye karşılığı serbest bırakılmıştır. Denizciler, gemi kaptanları ya da marangozlar gibi vasıflı kimi köleler için köle olmak, aynı zamanda ekonomik bakımdan yükselme demektir. Efendilerinin sosyal düzenini kendilerinkinden daha ileride ve özgür gören yoksul İngiliz denizcilerin sayısı az değildir; çünkü sözümona barbarlar arasında erkekler, sosyal statülerinden çok denizcilik becerilerine göre değerlendiriliyordu. Bu kölelerden bazıları Müslüman olmuştu. Örneğin İngiliz John Ward, kötü şöhretli bir Müslüman korsan olmuş ve düzenli olarak İngiliz bayrağı altında seyreden gemilere saldırmıştır. Bu faaliyet, ona, yüklü bir gelir sağlamış; yaşlılığını, Tunus'ta mermerden bir sarayda geçirmiştir.

Kuzey Almanya'da ise korsan saldırısı durumunda gemi sahiplerinin denizcilerine fidye ödeyebilmeleri için "köle kasası" kurulmuştur. 17. yüzyılın ortalarından itibaren, Mağrip'teki köleler için bilhassa Katolik Kilisesi çok fidye ödemiştir. Çeşitli dini örgütlere ait üyeler, bağış toplayarak, Kuzey Afrika'ya seyahat etmiş ve köle sahipleriyle pazarlık yapmıştır. İtalya'da ve İspanya'da, kırsal bölgelerdeki kiliselerde, üzerinde "yoksul köleler için" yazılı bağış kutuları bulunuyordu ve din adamları, cemaatten varlıklı kimseleri, miraslarının bir kısmını köleleri özgürleştirmek için bağış yapmaya teşvik ediyordu. Bu tür bir bağış, Katolikler için yerinde bir hayır-

severlikti; çünkü Hristiyan köleler, deyim yerindeyse ideal kurbanları simgeliyordu. İtalyan rahibe göre onların “tek günahı”, “İsa Mesih’i Kurtarıcı kabul etmektir.” Şunu da eklemek gerekir ki Katolik Kilisesi, Atlantik dünyasında Afrikalı “paganları” etkileyen kölelik hususunda suskun kalmıştı. Vatikan, köleliğin kaldırılmasına yönelik hareketin başlamasından onlarca ve Özgürlük Yasası’ndan ise birkaç yıl sonra, ilk defa 1839’da köleliğe karşı çıkmıştı.³⁹

Hint Okyanusu’nda Köle Ticareti

Hint Okyanusu’nun küresel ekonomisi; Çin’i Güneydoğu ve Güney Asya’ya, Ortadoğu’ya ve Afrika’ya bağlayan kıtalar arası ticaretin çok yönlü ve kalıcı bir sistemiydi. Bu ekonomi, köle emeğinin çeşitli biçimlerine yönelik bir talep yarattı ve bu da esas itibariyle komşu toplumların askeri ve siyasi işgaliyle karşılandı. Yerli kölelerin ele geçirilmesi ve nakli, bölgeler arası köle avından genellikle daha ucuzdu ve daha az tehlikeliydi. Hint Okyanusu dünyasındaki köle ticaretinin çoğu, özellikle Afrika’da, Hindistan’da ve Çin’de karadan yapılıyordu. Köleler, Hint toplumlarında nüfusun zaman zaman %20’si ile %30’unu, Doğu Afrika’nın bazı bölgelerinde ve Endonezya’nın liman kentlerinde ise %50’sini oluşturuyordu. 19. yüzyılın ortalarında, sadece Hindistan’da olasılıkla sekiz milyondan fazla yerli köle vardı. Zaman içinde, geniş bir coğrafi alanda farklı kökeni, kültürü ve renkteki insanları içine alan ve çok sayıda karmaşık bir köle ticareti ağı gelişti. Bu ticaretin niceliksel kapsamına ilişkin tahminler, son derece spekülatiftir. Ne var ki bu sistem içinde köleleştirilen insan sayısının Transatlantik köle ticaretindeki insan sayısını aştığı konusunda yaygın bir fikir birliği vardır. Siyah Afrikalılar, burada azınlığı oluşturuyordu. Ayrıca Hint Okyanusu bölgesindeki sayısız ticaret ağının, büyük ölçüde yerli halkın kontrolü altında olduğu da anlaşılmaktadır. Doğu’daki ticarete parasal kaynak sağlayanlar ve bu ticareti kontrol edenler

39 R. C. Davis, *Christian Slaves, Muslim Masters. White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast and Italy, 1500-1800*, Basingstoke 2003; L. Colley, *Captives. Britain, Empire and the World, 1600-1800*, New York 2002.

öncelikle kıyı bölgelerindeki Çinliler, Bugiler ve “Malaylar”; Batı’da ise kıyı kesimlerindeki Araplar ile Hintlerdi.⁴⁰

Çin’de Han Sülalesi döneminden (MÖ 206-MS 220) itibaren “nubi” veya “nu-pi” adlı grupların varlığına dair çok sayıda kanıt bulunmaktadır. Bunlar, alınıp satılabilen mülk diye tanımlanıyor ve yasal manada özgür insanlardan (*liang*) ayrılıyordu. 9. yüzyıldan itibaren Budizm ile ilgili müesseselerin 150.000 kadar köle çalıştırdığı Song Hanedanı’nın (960-1279) üst düzey memurlarının da binlerce köleye sahip olduğu söylenmektedir. Köleler arasında siyasi mahkûmlar, savaş esirleri, kaçırılanlar ve borçlarını ödemek için kendilerini veya aile üyelerini satan insanlar vardı. Tang dönemiyle (618-906) ilgili çalışmalarda *kunlun* ya da Siyah Afrikalı kölelerden söz edilmektedir ancak bunlar, ekonomik önemi olmayan, ender rastlanan bir “lüks eşya” idi. Ancak genel itibarıyla köleler, toplam nüfusunun yalnızca son derece küçük bir kısmını oluşturuyor ve üretimde küçük bir rol oynuyordu. Büyük çoğunluğu, ev işlerinde çalıştırılıyordu. Çince “köle” terimi, bağlama bağlı biçimde “borçlu”, “bağımlı” veya “tebaa” anlamına da gelebilir.⁴¹

Hint Okyanusu çevresiyle yapılan ticaret, çeşitli bölgelerdeki ekonomik gelişim kadar, örneğin 17. yüzyılın ortalarında yüksek oranda ölümlere sebebiyet veren ve düzenli şekilde tekrarlanan doğal afetlerle, kıtlıklarla ve salgın hastalıklarla da yakından bağlantılıydı. Her ekonomik canlılık döneminde tarımın, zanaatın, ticaretin ve taşımacılığın yanı sıra ev işleri ve cinsellik için de köle emeğine yüksek talep vardı. Ekonomik refah dönemleriyle, artan tarımsal üretimle ve demografik büyümeyle doğrudan ilişkili olduğundan, tarımsal faaliyetlerdeki işgücü talebini, öncelikle yerel köle emeğinin geleneksel biçimleri karşılamıştır. Dışarıdan getirilen köleler, büyük ölçüde kadınlardan ve çocuklardan

40 G. Campbell (ed.), *The Structure of Slavery in African Indian Ocean and Asia*, Londra 2004; M. Mann, *Sahibs, Sklaven und Soldaten. Geschichte des Menschenhandels rund um den Indischen Ozean*, Darmstadt 2011.

41 A. Schottenhammer, “Slaves and Forms of Slavery in Late Imperial China (Seventeenth to Early Twentieth Centuries)”, Campbell, *Structure of Slavery* içinde, s. 143-154.

oluşuyordu ve bunlar, öncelikle tüketime dayalı gösterişli bir yaşamda sahip olunan birer eşya ve araç idi. Böylece köleleştirilmiş kadınlar, varlıklı hanelerde sütanne, kuma, dadı olarak kullanılıyor ve cinsellik için bulunuyordu.⁴²

Hint Okyanusu'na kıyısı bulunana Afrika bölgelerinden yapılan köle ticareti, bilhassa iki unsurdan oluşuyordu: Bunlardan biri Orta Çağ'dan beri var olan ve Hint Okyanusu'nun kuzey kenarındaki çoğunlukla Müslüman ülkelerle, diğeri ise Maskaren Adaları Mauritius ve La Réunion ile yapılan köle ticaretiydi. 15. yüzyıldan itibaren Portekizliler, daha sonra Hollandalılar ve İngilizler, sömürgelerine Hint Okyanusu çevresinden köle taşımaya başlamışlardı. Ancak bu ticarete, Arap ve Güney Asya bölgelerinden gelen Müslümanlar ve Hindular hâkimdi. Fransızların, Mauritius ve La Réunion'da daha büyük bir plantasyon ekonomisi ve askeri üs kurmasıyla birlikte, 1730'lu yıllardan itibaren Batı Hint Okyanusu'ndaki köle ticaretinin ve genel anlamda ticaretin yapısı, önemli ölçüde değişmiştir. Mozambik ve Madagaskar başta olmak üzere yeni ve büyük bir köle pazarı ortaya çıktı. Her iki ülke, Maskaren Adaları'ndaki köle ihtiyacının üçte ikisinden fazlasını sağladı. 1610-1810 yılları arasında Mauritius ve La Réunion'a götürülen 160.000 kölenin yaklaşık %45'i Madagaskar'dan idi. Madagaskarlı köleler, nispeten isyankârdılar. İçlerinden çoğu intihar etti; bunun başlıca nedeni de Avrupalılara mağlup olma korkusuydu. Okyanus üzerinden nakilleri sırasında kölelerin isyan çıkarması, sık rastlanan bir durumdu. Maskaren Adaları'na vardıklarında da genelde kaçmaya çalışıyorlardı. Neredeyse hiç kimse Madagaskar'a dönmeyi başaramamıştı ancak dağa kaçan kölelerin (Maroon) birlik kurdukları da oluyordu.

Kuzey Hint Okyanusu çevresinde, hâlihazırda kurulmuş köle ticareti, yüzyıllarca Svahili kıyıları boyunca küçük kent devletlerinin yükselişinin temelini atmıştı. 1730'dan sonra, Maskaren Adaları'ndaki yoğun köle talebi, aynı zamanda fil-dişi ihracatında ilk sırada yer alan Mozambik'te bir dış ticaret patlamasına yol açtı. Bölgedeki Fransız köle tacirleri, dikkatle-

42 G. Campbell, "Slavery in the Indian Ocean World", Heuman/Burnard, *Routledge History* içinde, s. 52-63, burada s. 52.

rini giderek en yakın ve en ucuz köle kaynağı ve üstelik Müslüman araçların henüz yerleşmediği bir bölge konumundaki Madagaskar'ın doğu kıyılarına çevirdi. Köle ve erzak talebinin artması, Madagaskar'da büyük bir siyasi ve toplumsal değişikliğe yol açmış ve köle ticaretinde üstünlük sağlamak için çeşitli grupların mücadelesine sahne olmuştur. Sakalava ve Merina krallıkları gibi devletlerin yükselişi, adada iç köleliğin ve köle ticaretinin yaygınlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Madagaskar'da büyük plantasyon neredeyse hiç yoktu fakat buna rağmen, gıda üretimi ve egemen yerli sınıflara hizmet için işgücüne duyulan talep sürekli artıyordu. Bu eğilim, özellikle 18. yüzyılın ortalarından itibaren yoğun biçimde pirinç ekiminin yapıldığı merkezi konumdaki yaylalarda belirgindi. Sonunda köle ticareti, büyük Merina Krallığı'nın yükselişini 19. yüzyılda başlattı.⁴³

17. yüzyılın sonlarından itibaren Güney Afrika Cape Kolonisi'ndeki Avrupalı yerleşimciler tarafından satın alınan kölelerin çoğunluğu Mozambik ile Madagaskar'dan, daha sonraları ise Endonezya ile Hindistan'dandır. Cape Kolonisi, kölelere karşı tarihteki en katı ve baskıcı toplumlardan biri kabul edilmektedir. Aynı zamanda burası, Afrika Kıtası'nda köle ithal eden ve yerli halkı resmi anlamda köleleştirmeyen tek bölgeydi. Diğer bölgelerden köle ithal etmek pahalıya mal olduğu için köleler sadece işgücü amacıyla kullanılıyor, nadiren bağımlı kimse ya da siyasi yandaş muamelesi görüyorlardı. Kölelerin sadece birkaçı özgürlüğünü kazandı. Hollanda yasaları, köleler için acımasızdı. Kadın kölelere karşı cinsel şiddet yaygındı. Bu durum; şiddet, ağır suç işleme, reddetme yoluyla direnişten intihara kadar varan olayları kışkırtmıştır. Köleler tarafından gerçekleştirilen az sayıdaki isyan, zayıftı ve başarısızdı; çünkü odaklanma derecesi çok düşük olduğundan, etkili bir şekilde örgütlenme olasılıkları neredeyse hiç yoktu. Aynı zamanda belirgin bir köle kültürü de oluşmamıştır ancak İslam, köleler için karakteristik ve bütünleştirici bir unsur idi.⁴⁴

43 G. Campbell, *An Economic History of Imperial Madagascar, 1750-1895: The Rise and Fall of an Island Empire*, Cambridge 2005.

44 N. Wordon, *Slavery in Dutch South Africa*, Cambridge 1985.

Hint Okyanusu'ndaki köle ticareti, 19. yüzyılda en yüksek noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde, sadece Doğu Afrika'dan tahminen 1,5 milyon insan ihraç edilmişti. Napoléon Savaşları'nın sona ermesinin ardından, Hint Okyanusu'ndan gelen tropikal ürünlere talep, tüm dünyada muazzam ölçüde artmıştır. Söz konusu talep; kopra, hayvansal ve bitkisel yağlar, balmumu ve kauçuk gibi endüstriyel üretime yönelik mallardan Batı'da artan tüketici talebini karşılamaya yönelik diğer ürünlere kadar uzanıyordu. Rağbet edilen ürünler arasında çayın, kahvenin ve şekerin yanı sıra fildişi, egzotik tüyler ve av hayvanlarından saklanan kısımları vardı (boynuz, post gibi). Tüm bu malların üretilmesi veya toplanması, bazen işlenmesi, taşınması, yüklenmesi, boşaltılması ve dağıtılması gerekiyordu. Bu ürünler, ulaşım altyapısı gerektiriyordu ve bu da buharlı gemilerin kullanıldığı bu çağda, liman tesislerinin inşasını zorunlu kılıyordu. Uluslararası talep nedeniyle ticari faaliyetlerdeki büyük artış, daha fazla işgücü ihtiyacına yol açtı ve bu da kölelerin yanı sıra, çoğunlukla Hindistan'dan ve Çin'den gelen sözleşmeli işçilerle karşılandı. Yerel halk içinden varlıklı kimseler ve girişimciler, Ortadoğu'da, Güney ve Doğu Asya'da tropikal hayvan ürünlerine yönelik artan talebi karşılamak için, köleleri daha fazla kullandı. Son olarak, özellikle yerli ve Avrupalı tacirlerin, askerlerin ve gemi mürettebatının cinsel ihtiyacını giderebilmek için kadın köle talebinde de çarpıcı bir artış oldu.

Transatlantik'te Köle Ticareti

1731 Mayıs'ının sonunda, Diligent adlı gemi, üç kaptanı ile Bretonya'nın Vannes Limanı'ndan ayrıldı ve rotasını, Batı Afrika'ya çevirdi. Gemi; Hint kumaşı, Maldivler'den salyangoz kabukları (*cypraeidae*), Hamburg'dan beyaz keten, Hollanda'dan silah, mühimmat ve pipo, Loire Vadisi'nden konyak fıçıları ve mürettebat için yiyecek yüklüydü. Gemide ayrıca Nantes'teki Taquet Şirketi tarafından üretilen kilitlerle ve anahtarlarla birlikte 150 el ve ayak için zincir de bulu-

nuyordu. Afrika'nın batı kıyısında satın alınan 256 köle, bu zincirlerle bağlanarak Atlantik üzerinden Martinik'e gönderilmiş ve yolculuk sırasında ölen dokuz köle dışında burada satılmıştır. Diligent, 1732 Eylül'ünde, şeker dolu fiçılarla ve birkaç borç senediyle Fransa'ya dönmüştür.

Transatlantik'te, köle taşınan bu tür seferler oldukça çoktur. Sadece 18. yüzyılda 17.000'den fazla sefer yapılmıştır. Bunların çok azı -zayıf istatistik verilerinden farklı olarak- gemideki günlük yaşam, gemi mürettebatı ve esir alınan Afrikalılar hakkında kesin bilgiler sunmaktadır. Sözgelimi Diligent'in seferini belgeleyen birinci kaptan Robert Durand'ın çizimlerle dolu yüz sayfalık günlüğü, günümüze kadar korunmuştur. "Diligent" örneği, Avrupa'da derlenen alışveriş sepetinin Afrika'daki kölelerin satın alınmasında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Tacirler, Afrika'daki muhtaç oldukları seçici elitler için her zaman doğru ürünleri gemiye almaya dikkat etmek zorundaydı. Mürettebatın uyumu da aynı derecede önemliydi. "Diligent'in sahipleri, seferin sevk ve idare görevini, köle ticaretinde deneyimli bir kaptana verir ve o da en yüksek rütbeliden akordeoncuya kadar mürettebatın geri kalanını işe alırdı.

Aynı zamanda parayla köle alımı, Avrupalılar için genellikle zahmetli bir işti. Diligent'in demirlendiği limanda, yani bugünkü Benin kıyısındaki Jakin Limanı'nda on beş köle gemisi daha bulunuyordu. Bu rekabet nedeniyle fiyatlar yüksekti ve yerel satıcılarla pazarlık yapmak zordu. Ayrıca Durand, eşit miktarda erkeklerden, kadınlardan ve çocuklardan oluşan dengeli bir seçim yapmak zorundaydı. Durand, işlemlerle ilgili her bilgiyi günlüğüne ayrıntılı biçimde not etmiş ancak hislerine dair ipucu vermemiştir. Köle ticaretinin gaddarca sıradanlığı, hiçbir yerde buradaki kadar açık değildir. Kölelerin cinsiyeti, yaşı ve varsayılan etnik kökeni not edilmiş; vücutlarındaki kusurlar, çıplak halde incelenmiş ve ardından damgalanmıştır. Tüm bu işlemlerden sonra Diligent, Afrikalıları gemiye almış ve ardından Martinik'e doğru yola çıkmıştır. Ancak Karayipler'deki siyasi ve ekonomik krizler nedeniyle kölelerin satışı da

zorlaştığından Kaptan, belirlenen fiyatı yarı yarıya düşürmek zorunda kalmıştır. Kölelerin çoğu Lamy adlı bir tacire, geri kalanı da muhtemelen yöredeki koloni görevlileriyle plantasyon yapanlara dağıtılmıştır. Daha sonra, bununla ilgili izler kaybolmuştur. Diligent'teki kölelerin kökeni de tam olarak bilinmemektedir. Muhtemelen savaş esirlerinin ya da köle avcılarının eline düşmüşlerdi (Bkz. VI. Bölüm).⁴⁵

Bu köle gemisinin seferi, her şeyden önce, o dönem insanının gözünde köle ticaretinin ahlakdışı olmayan, diğerleri gibi bir iş olduğunu belgelemektedir. Bu iş, olağanüstü riskliydi ama her zaman oldukça kârlı kazançlar sağlıyordu. Bristol ve Liverpool'daki tacirler, 18. yüzyılın ikinci yarısındaki devlet tahvilleri gibi daha az riskli yatırımların iki katına tekabül eden %10'luk bir getiri elde ediyorlardı. Bundan başka, insanla ticaret; organizasyon deneyimi, çok fazla sermaye, geniş bir çevre, denizcilik deneyimi, makul miktarda pervasızlık ve son olarak da diplomasi gerektiren karmaşık bir işti.

Her türlü köle ticareti içinde en iyi belgelenmiş olanı, Atlantik üzerinden yapılan ticarettir. İthal edilen ürünlerin, gemi listelerinin, hesap defterlerinin ve gümrük belgelerinin titizlikle incelenip değerlendirilmesi sayesinde, artık Atlantik ötesi köle ticaretinin hacmi, kölelerin ait olduğu bölge, yaşı ve cinsiyeti ile Atlantik seferi sırasındaki ölüm oranları hakkında son derece geniş kapsamlı ve ayrıntılı verilere sahibiz. Bu verilere, sürekli güncellenen iyi bir veri tabanıyla erişilmektedir. Amerika Kıtası'na zorla götürülen Afrikalıların toplam sayısı uzun süredir tartışmalı olmakla birlikte, 15. ve 19. yüzyıllar arasında Yeni Dünya'ya nakledilen Afrikalıların sayısının 11 milyondan biraz fazla olduğu konusunda artık fikir birliği söz konusudur. Buna ilaveten, yolculuk sırasında hayatını kaybeden 1,5 milyon köle olduğu da tahmin edilmektedir. Köleleştirmeye eşlik eden şiddet, savaşlar, küçük çaplı mücadeleler, baskınlar, adam kaçırmalar, Afrika'da da sayısız insanın ölümüne yol açtı. Bu büyük demografik katli-

45 Robert Harms, *Das Sklavenschiff. Eine Reise in die Welt des Sklavenhandels*, Münih 2004.

amın Afrika Kıtası üzerindeki uzun vadeli etkileri, tartışmalı bir konudur (Bkz. VI. Bölüm).⁴⁶

Transatlantik'teki köle ticareti, yeni boyutlarda ve yoğunlukta bir ağı temsil ediyordu. Bu ağ içinde insanlar, seri üretilen bir eşya gibi, düzenli şekilde bir yerden başka bir yere naklediliyorlardı. Bu durum, yeni oluşan toplumsal ve siyasi örgütlenme biçimleriyle ve Atlantik köle plantasyonu ile yakından ilgiliydi. Aynı zamanda Batı Afrika köylerini Brezilya'daki şeker plantasyonlarıyla ve bunları da Avrupa'daki çay salonlarıyla birbirine bağlayan bir etki zinciri yarattı. Bunun asıl itici gücü, Batı Avrupa'daki ticari kapitalizmdi. Portekiz, İspanya, Hollanda, Danimarka, Brandenburg ve daha sonra özellikle Fransa ve İngiltere, köle ticareti yapan Avrupa ülkeleri grubunu oluşturdu. Ancak Alman sermayedarlar ve tüccarlar da köle ticaretinde ve Atlantik plantasyon ekonomisinin gelişiminde önemli bir rol oynadılar. Almanya'da üretilen tekstil, içki, cam, pirinç ve metal eşya, köle ticaretindeki takas ürünlerinin önemli bir bölümünü teşkil ediyordu. 17. yüzyılın ortalarından 19. yüzyıla kadar düzinelerce varlıklı İsviçreli aile ve şirket, servetlerinin önemli bir bölümünü insan ticaretine borçluydu.⁴⁷

Transatlantik köle ticaretinin boyutları ve gelişimi hakkında neler söylenebilir? Köle ticareti, ilk başlarda küçük çaplıydı. 16. yüzyılın ilk yarısında 45.000'in biraz altında Afrikalı Amerika'ya götürüldü; sonraki elli yıl içinde ise bu rakam 154.000 kölenin üzerine çıktı. Bu ticaret, daha sonra istikrarlı bir şekilde artmış ve 18. yüzyılın ikinci yarısında 3,44 milyondan fazla Afrikalı'nın zorla Yeni Dünya'ya götürülmesiyle zirveye ulaşmıştır. Köle ticaretinin 19. yüzyılın

46 Sürekli güncellenen veri tabanına www.slavevoyages.org adresinden ulaşmak mümkündür. Konuyla ilgili pek çok kaynak vardır. İyi bir giriş kitabı için: D. Eltis/D. Richardson, *Atlas of the Transatlantic Slave Trade*, New Haven 2010

47 H. Raphael Fernandez/P. Wiegmann, "German entanglements in transatlantic slavery: an introduction", *Atlantic Studies* 14 (2017) içinde, s. 419-435; K. Weber, "Deutschland, der atlantische Sklavenhandel und die Plantagenwirtschaft in der Neuen Welt", *Journal of Modern European History* 7 (2009) içinde, s. 37-67; T. David vd., *Schwarze Geschäfte. Die Beteiligung von Schweizern an Sklaverei und Sklavenhandel im 18. und 19. Jahrhundert*, Zürich 2005.

başında İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından kaldırılması ve Haiti'deki devrim, köle ticaretinin büyümesini yavaşlattı ancak Küba'da bir plantasyon sisteminin gelişmesi ve Brezilya'da köleliğin kesintisiz devam etmesi, 1801-1850 yılları arasında üç milyon Afrikalı'nın daha köle olarak sevk edilmesine yol açtı. Portekizliler (ve 19. yüzyılda Brezilyalılar), 5,9 milyona yakın Afrikalı ile köle ticaretinin başını çekiyorlardı ve bu rakam, Atlantik'teki taşınan insanların neredeyse %47'sine denk gelmektedir. Ayrıca köle ticaretine ilk girişenler, Portekizlilerdi. Onları, yaklaşık 3,26 milyon Afrikalıyı Karayip kolonilerine ve Kuzey Amerika'ya gönderen İngilizler takip eder. İngiliz köle ticareti, 1701 ile 1750 yılları arasında yaklaşık 965.000 ve 1751 ile 1800 yılları arasında 1,58 milyondan fazla Afrikalı'nın sevk edilmesiyle, 18. yüzyılda zirveye ulaşmıştır. Tuhaf ki Aydınlanma Çağı, Fransız köle ticaretinde adeta bir patlamaya sahne olmuştur. Özellikle 1736-1743 (yılda 16.000 kadar köle) ve 1763-1777 (yılda 20.000'i aşkın köle) yılları arasında yüksek rakamlara ulaşmıştır. İspanya da 19. yüzyılda köle ticaretinde önem kazanmıştır; Danimarka ve Hollanda ise daha küçük miktarlarda da olsa Batı Hindistan'daki topraklarına düzenli şekilde köle sevk etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, köle ticaretinde sadece 18. yüzyılın son çeyreğinde ve 19. yüzyılın ilk on yılında etkili ancak bu dönemde 300.000'den fazla Afrikalı taşımıştır.

Brezilya, Afrikalı köle ticaretinde 5,53 milyonla en öndeydi. Atlantik seferini atlatarak karaya çıkanlar, sevk edilen kölelerin %52'sini oluştuyordu. 2,6 milyon kişi, Brezilya'nın güneydoğusunda; 1,73 milyon kişi, Bahia'da ve 960.000 kişi ise Pernambuco'da karaya çıkmıştır. Karayip Adaları arasında Jamaika, 1,2 milyondan fazla Afrikalı ile en fazla kölenin sevk edildiği adadır. Jamaika'yı, 911.000'den fazla köle ile Saint-Domingue (daha sonra Haiti); yaklaşık 890.000'le Küba ve 608.000'le Barbados takip etmiştir. Köle ithalatı, 18. yüzyılda, 2 milyondan fazla Afrikalı'nın İngiliz Karayipleri'ne ve 800.000'den fazlasının Fransız Karayipleri'ne, özellikle de Fransız Devrimi'nden önceki on yılda Saint-Domingue'ye sevk edilmesiyle zirveye ulaşmıştır. Kuzey Amerika ise köle tacirleri için merkezi bir yer

olmamıştır. 1776'dan 1807'ye kadar, toplam 472.000 civarında Afrikalı, Kuzey Amerika'ya ulaştı. Köle taşıyan gemiler, Afrika'da bu ticarete önem sıraları zaman içinde değişebilen çeşitli bölgelerden kalkıyordu. Bunlar içinde en önemlisi, dört yüzyıl boyunca yaklaşık 5,7 milyon insanın Amerika'da köle olarak çalıştırılmak üzere gönderildiği Batı ve Orta Afrika bölgesiydi (özellikle bugünkü Angola). Bunun dışında, 2 milyon köle Benin Körfezi'nden, birer milyon köle Biafra ve Altın Sahil'inde gemiye bindirildi. Ayrıca Senegambiya da özellikle 16. yüzyılda, Sierra Leone ise 18. yüzyılın sonlarında, kölelerin satın alındığı önemli bölgelerdi.⁴⁸ Transatlantik köle ticareti, Afrikalı yöneticilerin ve toplumların zayıflığının değil, daha çok gücünün bir sonucuydu. Çünkü köle ticaretine kimlerin katıldığı, kölelerin nerelerde gemilere bindirildiği ve nerede karaya çıkacakları, ticaretin rotası, ticari mal diye taşınan her şey, Afrikalılar (gerek zenginleri gerekse direniş sonucu köleleştirilenler) ile Avrupalılar arasındaki değiş-tokuşun sonucuydu.⁴⁹

Atlantik transferi (*Middle Passage*) sırasında gemilerdeki koşullar, genellikle hayaledilemeyecek kadar acımasızdı. Genellikle diğer kargo gemilerinden daha küçük ve daha hızlı olan bu gemiler, Afrikalı esirleri kontrol altında tutmak için silahlarla dolu bir su hapishanesiydi. Bu gemilerin bir başka özelliği ise mürettebatının kalabalık olmasıydı. Doğrudan Amerika'ya giden bir yük gemisinde, her ton başına ortalama 0,09 kişi düşerken, Afrika'da bu rakam 0,17 kişiydi. Çünkü Afrika kıyılarında, aylarca karada tutulan köleleri gözetlemek ve gemiyle kıyı arasındaki tekne trafiğini sağlamak için çok sayıda adama ihtiyaç vardı. Atlantik'i geçerken, köleleri kontrol etmek amacıyla çok sayıda denizci görevlendirilmiştir. Çünkü birçok Afrikalı, esareti kabullenmek istemiyordu. Köle gemilerindeki direniş, uzun süre hafife alındı. Atlantik'i geçen her on gemiden birine köle isyanının eşlik ettiğine dair istatistiksel veriler mevcuttur. Bu isyanlar, çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlanmış ve büyük bir şiddetle bastırılmıştır ancak -ara sıra da olsa- köleler, gemiyi

48 T. Burnard, "The Atlantic slave trade", *Heuman/ Burnard, Routledge History* içinde, s. 80-97, burada s. 91 vd.

49 D. Eltis, *The Rise of African Slavery in the Americas*, Cambridge 2000; J. Thornton, *Africa and Africans in the Making of the Atlantic World*, Cambridge 1992.

Afrika kıyılarına geri döndürmeyi başarmışlardır. Bir köle isyanı, en çok geminin Afrika'da yelken açtığı sırada baş gösteriyordu. Çünkü köleler, zincirlenmiş insanlarla tıka basa dolu geminin dönüşü olmayan bir yolculuğa çıktığını o anda anlıyor ve çoğu zaman, zalim Avrupalı tarafından yeneceklerine inanıyorlardı.⁵⁰

Bu nedenle, kaptan ile en yüksek rütbeliler, kölelere kırbaçla gözdağı vermek; denizciler ise her türlü itaatsizliği anında yakalamak ve acımasızca cezalandırmak zorundaydı. Mürettebat içinde ölüm oranının yüksek oluşu, üstlerin kötü muamelesi ve isyan tehlikesi gibi etkenlerden ötürü “sadece yoksul ya da dikkatsiz kimseler, bir köle gemisine tayfa oluyordu.”⁵¹ Denizcilerin sektörü elinde tutan armatörlere karşı grev eylemleri ya da firar etmeleri de ender bir durum değildi. Ancak kölelerle denizcilerin ortak direnişine rastlanmaz. Aksine denizciler, 17. yüzyılın sonlarından itibaren büyük plantasyonlarda kölelere boyun eğdirmek için kullanılan kontrol ve şiddet tekniklerini gemide öğrenmişlerdir. Denizcilerin birçoğu, Amerika'ya vardıktan sonra köle plantasyonlarında bekçi olarak işe alındılar ve bu sayede gemide köleleri kontrol etme konusundaki deneyimlerini etkin bir biçimde kullanabildiler. Denizcilerin tüm Atlantik bölgesindeki seyyar yaşamlarıyla ve edindikleri deneyimlerle karışık bir grup oluşturdukları kuşkusuzdur. Bu grup, aynı zamanda modern “ırk” kavramlarının inşasında da rol oynamıştır. “Afrikalı” olarak gemiye binen köleler, “Yeni Dünya”da “zenci” oldular. Avrupa'da tayfa diye işe alınan denizciler ise Afrika kıyılarında ve gemilerde “beyaz” oldular. “Beyaz deri” ayrıcalığı, ait oldukları ülkelerin en alt tabakalarından gelen Avrupalı denizcilerin kimlikleri üzerinde de kalıcı bir etki yaratarak köleleştirilmelerinin önüne geçmiş ve onlara, gemilerde ya da Amerika'da daha koyu tenli insanların asla sahip olamayacağı bir statü kazandırmıştır.⁵²

50 D. Richardson, “Shipboard Revolts, African Authority, and the Atlantic Slave Trade”, *William and Mary Quarterly* 58 (2001) içinde, s. 68-92.

51 E. Christopher, *Slave Ship Sailors and their Captive Cargoes, 1730-1807*, Cambridge 2006, s. 28 vd.

52 M. Rediker, *The Slave Ship. A Human History*, New York 2007, s. 9 vd.; M. Zeuske, *Sklavenhändler, Negeros und Atlantikkreolen. Eine Weltgeschichte des Sklavenhandels im Atlantischen Raum*, Berlin/Boston 2015, s. 193 vd.

Atlantik transferi (*Middle Passage*) sırasında yaşananlar, tarihçi Sowande Mustakeem'in "köleliğin inşası" diye adlandırdığı sürecin de merkezinde yer almıştır. Gemilerde yaşanan dehşetin çarpıcı tasvirini, Olaudah Equiano'ya borçluyuz. 1789 yılında, biraz karmaşık bir başlık altında yayımlanan bu otobiyografi (*The Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano. Or Gustavus Vasso the African. Written by Himself*), Afrika kökenli eski bir köleye ait olması nedeniyle en önemli belgelerden biridir. Bazı tarihçiler ise metnin ikinci elden yazıldığını öne sürerler. "Etratıma baktığımda," diye başlar Equiano, "büyük bir fırından ya da kazandan başka, birbirine zincirli, her biri kederli ve endişeli ifadeye sahip çok sayıda siyah insan gördüm ve bu yüzden kaderim hakkında hiçbir şüphem yoktu." Güvertenin altındaki durum neredeyse hiç dayanılmazdı: "Burun deliklerime işleyen ve hayatımda hiç bilmediğim bir koku aldım. Pis kokunun ve çığlıkların iğrençliği beni o kadar hasta ve depresif yaptı ki yemek yiyemedim... Artık, son dostum olan ölümün beni kurtarmasını diliyordum."⁵³

Equiano, kendisiyle aynı kaderi paylaşan diğerlerinin aksine şanslıydı. İngiliz Kraliyet Donanması'nda subay olan ilk sahibi Michael Pascal, on yaşlarındaki bu çocuğa, Gustavus Vassa adını verdi. Pascal, çok sayıdaki deniz aşırı yolculuklarına, özel hizmetçisi olarak onu da aldı. Bu sayede Equiano, plantasyonda çalışmaktan kurtulmakla kalmadı, Pascal tarafından bir süreliğine İngiltere'deki bir okula gönderildi ve burada okuma yazma öğrendi. Equiano, köleleştirilmesinden 10 yıl sonra, Kuveykır mezhebine ait Philadelphialı bir tüccar olan o zamanki efendisinden özgürlüğünü satın almayı başarmış ve İngiltere'ye yerleşerek diğer işlerinin yanı sıra berberlik ve gemi kamarotluğu yaparak hayatını kazanmıştı. Equiano, önceleri Kuveykırın hâkim olduğu, gittikçe büyüyen kölelik karşıtı hareketle yakın temasa geçti. Söz konusu hareket, 18. yüzyılın sonlarında, İngiliz parlamentosundan köle ticaretinin sona erdirilmesini talep eden geniş çaplı

53 A. Wirz, *Sklaverei und kapitalistisches Weltsystem*, Frankfurt/ M. 1984, s. 12; V. Carretta, *Equiano the African. Biography of a Self-Made Man*, Athens/Ga. 2005; S. Mustakeem, *Slavery at Sea: Terror, Sex, and Sickness in the Middle Passage*, Urbana 2016.

bir dilekçe kampanyası başlatmıştı (bkz. V. Bölüm). Zaman, Equiano'yu, üç kıtaya ve tamamen farklı dünyalara sürüklemişti. Ancak yaşamöyküsü, 15. ve 19. yüzyıllar arasında zorla Atlantik ötesine gönderilen Afrikalı kölelerin kaderiydi. Kölelerin sadece çok az bir kısmı, ömrünü Amerika'daki bir plantasyonda geçirmekten kurtulabilmişti. Bununla birlikte Equiano'nun yaşamöyküsü, Afrikalıların Atlantik'i sadece köle olarak değil, aynı zamanda özgür insanlar olarak farklı nedenlerle geçtikleri ve Atlantik dünyasında sadece pasif bir kurban rolü oynamadıkları gerçeğini göstermektedir.⁵⁴

54 P. Gilroy, *The Black Atlantic. Modernity and Double Consciousness*, Cambridge/Ma. 1993.

IV. ATLANTİK BÖLGESİNDE PLANTASYON KÖLELİĞİ

17. yüzyılın başlarında ortaya çıkan plantasyon köleliği, 1680'den sonraki 150 yıl içinde, modern dönemin erken en iddialı sosyo-teknik projelerinden biriydi. Plantasyon, bu kölelik biçiminin ana merkezleri konumundaki Brezilya'da, Karayip Adaları'nda, Kuzey Amerika'nın güneybatısında (bkz. aşağıda) baskın bir üretim biçimi ve sosyal bir kurum haline geldi. Burada, alım gücü artmaya başlayan Avrupa için şeker ve tabak üretiliyordu. Plantasyon köleliği; "üretim için Amerika'nın toprak, Avrupa'nın sermaye ve örgütlenme gücü, Afrika'nın ise işgücü sağladığı, gelenekten yoksun karışık bir deneyin" sonucuydu.⁵⁵ Plantasyon, Karl Marx'ın da işaret ettiği gibi, kapitalizmin dünyaya kanlı ve kirli geldiği gerçeğini temsil eder. Mesela plantasyon ekonomisi, kapitalizmin köle emeğiyle tamamen uyumlu olduğunu göstermiştir. Bu durum, sadece oluşum aşaması için değil, bugün için de geçerlidir. Kölelik, plantasyon etkisiyle "son derece artmış ve aynı zamanda bu ekonomik sisteme özgü sert çalışma disiplini nedeniyle kendine has bir vahşete dönüşmüştür."⁵⁶

Afrika'nın gerek dini ve gerek seküler gelenekleri, yaşam biçimleri, plantasyonun sert koşulları altında nasıl yaşatılmıştı? Köleleştirme, satılma, korkunç gemi yolculuğu ve bir plantasyona yerleşme gibi süreçler, elbette köleleştirilen kimsenin ve ailesinin yaşamında muazzam bir kırılma olmalıydı. Ancak bu durum, kültürlerinin yok olmasına yol açmadı. Afrikalılar, genellikle homojen gruplar halinde köle gemilerine bindirildiler. Köle sahipleri sık sık köken bakı-

55 J. Osterhammel, *Sklaverei und die Zivilisation des Westens*, Münih 2000, s. 29.

56 J. Kocka, *Geschichte des Kapitalismus*, Münih 2013, s. 58.

mından karışık grupları istese de bu nadiren uygulanmıştır. 18. yüzyılın ortalarına kadar, Louisiana'ya getirilen kölelerin üçte ikisi Senegambia'dan idi. 1725 ile 1755 yılları arasında, Saint-Domingue'ye (Haiti) götürülen köleler ise çoğunlukla Benin Körfezi'nden geliyordu. Zamana ve bölgeye göre büyük farklılıklar gösteren bu etnik "kümelenmenin" yanı sıra, Afrika'dan beraberlerinde getirdikleri müzik, dil, yemek, din, folklor, bugün Amerika'nın çeşitli bölgelerini değişik biçimde etkilemeye devam etmektedir.⁵⁷

Kuşkusuz etnik sınıflandırma konusunda dikkatli olmak gerekir. Bu tür adlandırmalar, olasılıkla sömürge öncesi Afrika'da "ötekiler"den ayırmak için kullanılıyordu. Ancak bunlar sayısız lehçeden biriydi ve bunların belirli bir kültüre sıkı sıkıya bağlı olmaları gerekmiyordu. Öyleyse, Louisiana'daki Afrikalı bir köle Fulani, Kanga ya da Mandingo olduğunu ifade ettiğinde bu ne anlama geliyordu? Acaba sadece coğrafi kökene ya da bir lidere bağlılık anlamına mı geliyordu? Yoksa farklı bir dizi kültürel ve dini kimlikle ve belirli bir dille mi ilgiliydi? Her halükarda Afrikalı köleler, Amerika'ya vardıklarında kültürel bir yıkıma uğramamışlardı ve genellikle ortak bir dile dayanan "uluslar" oluşturarak, beyaz efendilerin tebaalarına dayatmaya çalıştıkları sosyal düzende bağımsız bir konuma sahip oldular.⁵⁸ Daha sonraları, "Afrika'nın anlamı, bilhassa Afrika diasporasında değişti. Köleleştirilen insanlar ve onların soyundan gelenler, kendilerini, sadece başkalarının malı diye değil, Atlantik'in diğer tarafına bakan, ortak bir kökene sahip "Afrikalılar" diye görmeye başladılar.

Köleliğin 1450 yılını izleyen üç yüzyılda Avrupa'nın egemen olduğu bölgelerde nispeten sorunsuz bir şekilde yayılması, Modern Çağ'ın başlarında Avrupa'daki meşruluğunun sürekli daraltılmasıyla yakından bağlantılıydı. 18. yüzyılın ortalarında, Atlantik dünyasında, dar bölgede özgürlük ile

57 G. M. Hall, *Slavery and African Ethnicities in the Americas. Restoring the Links*, Chapel Hill/NC. 2005; P.D. Morgan, *Slave Counterpoints: Black Culture in the Eighteenth-Century Chesapeake and Low Country*, Chapel Hill/NC 1998; J.H. Sweet, *Recreating Africa. Culture, Kinship, and Religion in the African-Portuguese World, 1441-1770*, Chapel Hill/NC 2003.

58 J. Thornton, *A Cultural History of the Atlantic World, 1350-1820*, Cambridge 2012.

geniş alanda esaret arasında katı bir ikilem hâkimdi ve bu ikilem, etnik ya da coğrafi olabiliyordu. Avrupalı özgür bir kimsenin soyundan gelen, dünyanın Avrupa kontrolündeki bölgelerine seyahat ettiğinde statüsünü koruyordu. Buna karşın Afrikalı bir köle, Avrupa topraklarına ayak basar basmaz özgür bir adam statüsü kazanmıyordu.

Erken modern dönemde Avrupa’da, bilhassa İngiltere’de yaşayan köleler vardı. Bu durum; Bristol, Liverpool ve Londra gibi köle limanlarındaki satılık ya da kaçak köle ilanlarından anlaşılmaktadır. Açık artırmalar gazetelerde önceden duyurulduktan sonra barlarda ve kafelerde köle satışı yapıldı. Bu sırada, kölelerin fiziksel yetenekleriyle el becerilerinin de bildirilmesi, ender görülen bir durum değildi. Almanca konuşulan bölgelerin tüccarlarının, misyonerlerinin, diplomatlarının, denizcilerinin ve askerlerinin seyahatlerinden köleleriyle birlikte döndüklerine dair kanıtlar da bulunmaktadır. Bu köleleri ellerinde tutmak istemeyenler, kolonilerdekinden üç kat daha yüksek bir fiyata satabiliyordu. Son derece kârlı bu ticarete “köle” terimi kullanılmıyordu.⁵⁹

Bu konuda en dikkat çeken olaylardan biri, 1700 sıralarında Batı Afrika’daki Altın Sahili’nde doğan Anton Wilhelm Amo’nun hikâyesidir. Hollandalı köle tüccarları, onu, küçük bir çocukken Avrupa’ya getirmiş ve Batı Hindistan Şirketi adına Braunschweig Wolfenbüttel Prensliği’ne “hediye” diye sunmuşlardır. Amo, Wolfenbüttel Sarayı’nda, başlangıçta egzotik bir statü sembolü ve kendi güçlerinin bir ifadesi olarak birçok Avrupa sarayında tutulan siyah hizmetkârlardan biriydi. Ancak son derece iyi bir eğitim aldı. Efendileri için o, Afrikalının eğitilebilirliğinin denendiği bir test objesiydi. Bu, Amo’ya, üzerinde konuşulmayan köleliğinin sisinden kurtulma şansı sundu. Bu şansı nasıl kullanacağını biliyordu. Halle, Wittenberg ve Jena’da eğitim gören Amo, dersler verdi ve çağdaşı olan aydınlarca saygı duyulan önemli felsefi ve hukuki yazılar ortaya koydu ancak bunlar, uzun bir zaman

59 R.v. Mallinckrodt: “Verhandelte (Un)Freiheit. Sklaverei, Leibeigenschaft und inereuropäischer Wissenstransfer am Ausgang des 18. Jahrhunderts”, *Geschichte und Gesellschaft* 43 (2017) içinde, s. 347-380.

hatırlanmamak üzere hemen unutuldu. Prusya'da kalıcı bir üniversite kariyeri yapmasına izin verilmedi. Batı Afrika'ya döndü ve son yıllarını bir Hollanda kalesinde geçirdi.⁶⁰

Brezilya

Brezilyalı sosyolog Gilberto Freyre, 1933 yılında, *The Mansions and the Shanties* [Malikâneler ve Gecekondular] adlı ünlü kitabında, “melezlerin” (*mulattos*) nüfus içindeki yoğunluğuna bakarak modern uluslar içinde anayurdunun sıradanlığa mahkûm geleceğini ele almıştır. Freyre, olasılıkları belirleyebilmek amacıyla biyoloji ve “ırk sentezi” yerine, kültürü ve kültürel çeşitliliği koymuştur. Freyre'ye göre Afrikalılar, zengin bir kültür karışımına olumlu katkıda bulunmuşlardır. Ona göre insanların köleleştirilmeleri, iyi bir amaca hizmet eden içler acısı bir durumdur. Köleler ve onların efendileri arasında hiyerarşik bir ilişki vardı ancak efendiler, beyaz kadın yokluğu nedeniyle kendi sınıfları dışındaki kadınlarla cinsel ilişkiye giriyorlardı. Mestizo (melez) sınıfının oluşmasına yol açan bu durum, tüm Brezilyalıların Brezilyası'nın temelini atmıştır. Freyre'nin sunduğu tabloyla, köle sahiplerinin “ılımlı” ve “vurdumduymaz” olduğu bir Brezilya algısı oluşmuştur.⁶¹

Ancak işin aslı farklıydı.⁶² Brezilya'da köleler, yasaya göre mülk edinme, bedelini ödeyebildikleri takdirde azat edilme ve aile kurma hakkına sahipti. Ancak kölelerin mevcut yaşam koşulları büyük ölçüde sahiplerinin tutumuna, bulundukları yöreye ve çalıştırıldıkları işlere bağlıydı. Kentteki ev kölesinin statüsü, kentin dışında bir plantasyondaki izole bir yaşama sahip köleninkinden farklı fırsatlar sunuyordu. 17. yüzyılın ilk yarısında, Hollandalıların Brezilya'daki şeker üretiminin

60 O. Ette: Anton Wilhelm Amo. *Philosophieren ohne festen Wohnsitz. Eine Philosophie der Aufklärung zwischen Europa und Afrika*, Berlin 2014.

61 G. Freyre, *Herrenhaus und Sklavenhütte. Ein Bild der brasilianischen Gesellschaft*, MÜNCHEN 1990 (1933).

62 S. B. Schwartz, *Sugar Plantations in the Formation of Brazilian Society: Bahia, 1505-1835*, New York 1985; J. Fragoso/A. Rios, “Slavery and Politics in Colonial Portuguese America: The Sixteenth to the Eighteenth Centuries”, D. Eltis/S. Engerman (ed.), *The Cambridge World History of Slavery* içinde, Cilt 3: AD 1420-AD 1804, Cambridge 2011, s. 350-377.

merkezine hâkim oldukları sırada, köle nüfusunun önemli bir kısmı, bölgeyi geri almak isteyen Portekiz ordusunda savaştı. Portekiz'e bağlılıkları, kölelikten kurtulma ve toprak edinme hakkı ile ödüllendirildi. Bununla birlikte, plantasyon bölgelerine genellikle hâkim olan insanlık dışı yaşam koşulları, kölelerin ufak çaplı ayaklanmalarına veya firar edenlerin yaşadığı *quilombos* adlı yerleşimlerin oluşmasına da yol açtı. Bu yerleşimlerin en büyüğü ve en bilineni, ülkenin kuzeydoğusundaki Palmares'ti. Burası, 17. yüzyılın başında kurulmuş ve çok sayıda başarısız girişimin ardından 1695 yılında ele geçirilerek yıkılmıştır. Palmares'te yaşayanların sayısı, zaman zaman 20.000'e kadar ulaşıyordu.

Brezilya'da köleliğin gelişimi, daha önce de belirtildiği gibi, şeker üretimiyle yakından ilişkiliydi. Bahia'nın ve Pernambuco'nun kıyı bölgelerindeki bol yağış alan verimli topraklar gibi son derece elverişli koşullar, şeker kamışı yetiştiriciliğini kısa sürede kârlı bir iş haline getirdi. 1530'lu yıllardan itibaren Afrikalı köleler, başlangıçta Portekiz'den ve Madeira'dan gelen deneyimli kimseleri, köleleştirilmiş yerlilerin yanında giderek daha fazla kullanılmaya başladı. Ancak şeker üreticileri, Angola başta olmak üzere doğrudan Afrika'dan kaçırılan köleleri kullandı ve bu talep, gittikçe arttı. 17. yüzyılın yaygın öğretisi, şuydu: "Angola yoksa köle de yok." Bu cümle, Brezilya'daki köleliğin esasını vurgulamaktadır, yani Afrika'ya olan bağımlılığı. Brezilyalı kölelerin kimi bölgelerde üreme oranı zaman zaman yüksek olsa da kölelik, ancak Afrika'dan sürekli tedarik yoluyla sürdürülebilmiş ve genişletilebilmiştir. Afrika'dan çoğunlukla erkeklerin getirilmesi, Brezilyalı köle nüfusu içindeki düşük doğurganlık oranını daha da kötüleştirmiştir. Yukarıdaki faktörler; acımasız çalışma koşullarıyla, ölüm oranının yüksek oluşuyla (özellikle bebekler) ve daha ziyade kadın köleleri azat eğilimiyle birleştiğinde, Atlantik ötesiyle insan ticaretine yönelik doymak bilmez talebe katkıda bulunmuştur.

1680 sıralarında, kıyıdaki şeker yetiştirilen bölgelerde yaklaşık 150.000 köle çalışıyordu ve 18. yüzyılın başında 500'den fazla şeker fabrikası faaliyet gösteriyordu. Minas Gerais'te altın bulunması, köle ekonomisinin güneye ve batıya doğru kayma-

sına yol açtı. Altın madenlerinde çoğunlukla köle çalıştırılıyordu ve 1800'lü yıllarda sadece Minas Gerais bölgesinde yaklaşık 300.000 köle yaşıyordu. Altına hücum, ekonominin neredeyse her alanında daha da büyük köle talebi yarattı. Sonuç itibarıyla, 18. yüzyılda Atlantik köle ticareti, önemli ölçüde Brezilya'ya doğru genişledi. Köleler, artık çeşitli alanlarda çalışıyordu. Şeker plantasyonlarında çoğu "orak ve çapanın köleleri" olarak hizmet veriyordu ancak ateşçi, mekanikçi veya bazen idareci olarak da bu üretimin teknik sürecine dâhil oldular. Ayrıca şeker baronlarının evinde hizmetçi olarak da çalıştılar. Üreticiler, vasıflı işler için genellikle Brezilya doğumlu "kreole" ya da "mulattos" adı verilen melezleri tercih ediyorlardı. Tütün ve sığır çiftlikleri ile 18. yüzyıldan itibaren pamuk plantasyonunda da köle gücünden yararlanılmıştır. Şeker plantasyonlarında ortalama 80 ila 100 köle çalıştırılıyordu ve 19. yüzyılın sonlarında Rio de Janeiro ve Sao Paolo'nun batısındaki kahve plantasyonlarında bu sayı 400'e kadar çıkıyordu. Köle sahipliği, toplumun tüm sınıfları arasında yaygındı ve ekonomik genişlemenin kimi evrelerinde üretimi artırmak için çiftçiler de köle edindiler. Köle sahibi olmak, statü sembolüydü ve aynı zamanda ekonomik bir yatırımdı.

Kölelik, sadece kırsalla sınırlı bir olgu değildi. 19. yüzyılın başlarında Brezilya'nın kentlerinde yaşayıp aşçı, hizmetçi, sokak satıcısı, işçi, zanaatkâr ve liman işçisi olarak çok çeşitli işlerde çalışan pek çok köle vardı. 1850'lerde, Rio de Janeiro'daki 200.000 kadar nüfusun yaklaşık %40'ı köleydi. *Ganhadores*, kentte yaşayan kölelerin özel bir grubunu oluşturuyordu. Bunlar, sahiplerinin ücretli işçilik için malikânedenden ya da plantasyondan çıkardığı kölelerdi. Bu köleler, kazançlarının bir kısmını sahiplerine teslim etmek zorundaydılar. Para ekonomisine erişim sayesinde, kişisel tasarruf için fırsatlar oluşmuş ve bu da fidye yoluyla kölelikten kurtulmayı teşvik etmiştir. Kentli köleler, dini ve resmi şenlikler gibi birçok sosyal faaliyete katıldılar.⁶³

63 M. Karasch, *Slave Life in Rio de Janeiro, 1808-1850*, Princeton 1987; J. J. Reis, "The Revolution of the Ganhadores: Urban Labor, Ethnicity and the African Strike of 1857 in Bahia, Brazil", *Journal of Latin American Studies* 29 (1997) içinde, s. 335-393.

Brezilya'nın tümünde, kölelikle birlikte çeşitli Afrika inanışlarının Katolik mezhebiyle farklı biçimlerde harmanladığı yeni inançlar ortaya çıkmıştır. Brezilya'daki Afro-Amerikan dinlerinin en büyüğü olan *Candomble*, ilk başta ülkenin kuzeydoğusundaki Bahia'da ortaya çıkmış ve kısa sürede esirime kültürlerinden, şifa ritüellerinden ve kurban sunularından oluşan çok popüler bir din haline gelmiştir. Nijerya, Benin, Haiti, Küba, Trinidad ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki çeşitli şekillerine günümüzde de rastlanmaktadır. Ancak *Candomble*, hiçbir şekilde Afrika'daki eski dinlere yönelik bir hafızanın ürünü değildi. Bu dinin rahipleri ve önde gelenleri arasında, özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren ruhani olduğu kadar ticari kaygılarla denizaşırı seyahat eden yazarlar ve tüccarlar da vardı.⁶⁴

Azatlık, birçok köleye kurtuluş için merkezi bir yol sunuyordu. Yasal kararnameler ve Katolik gelenekleri, kölelerin azat edilmesini kolaylaştırıyor, bu da sahipleri için ekonomik faydalar sağlayabiliyordu. 1850'den önce, kölelerin bir yılda sadece %1'i ya da %2'si bu şekilde azat ediliyordu ancak bu "azat edilme olasılığı", cezbedici bir kontrol aracı niyetine kullanılıyordu. Bu süreç, Brezilya'da doğan kölelerin ve özellikle de *mulattos* lehine işledi. Kölelik karşıtı hareketin baskısı 19. yüzyılın ortalarında arttıysa da kölelik, güçlü bir kurum halinde kaldı. Daha önceki yıllarda köleleri göçmen işgücüsüyle yavaş yavaş değiştirme girişimleri başarısız olmuş ve böylece Sao Paolo çevresindeki üreticiler, kuzeydoğudaki gerileyen şeker endüstrisinden güneyde yaygınlaşan kahve yetiştirme bölgelerine köle getiren iç köle ticaretine giderek daha bağımlı hale gelmişti. Köleliğin resmi anlamda kaldırılmasından birkaç yıl önce, 1880 yılında, Brezilyalı kölelerin neredeyse üçte ikisi burada toplanmıştı.

64 J. Lorand Matory, *Black Atlantic Religion. Tradition, Transnationalism, and Matriarchy in the Afro-Brazilian Candomblé*, Princeton 2005.

Karibik Adaları

Sömürgeciliğin dünyada en çok var olduğu yer Karayip-ler'dir. Köleliğin etkisi, Amerika Kıtası'ndaki hiçbir bölgede bu denli güçlü bir şekilde yaşanmamıştır. Büyük Antiller'deki (Küba, Haiti, Dominik Cumhuriyeti, Jamaika, Porto Riko) yerel nüfus, acımasızca sömürülmüş ve Kolomb'un ilk karaya çıkışından sadece birkaç on yıl sonra neredeyse tamamen yok olmuştur. Karayipler'de üstünlük sağlamak için Kuzey-batı Avrupalı güçlerle İspanya arasında şiddetli bir savaş yaşandı. Bu savaşın sonunda adaların her biri, başta İngiltere, Fransa ve Hollanda olmak üzere İsveç ile Danimarka'nın kontrolüne geçti. Birer sömürge haline gelen bu adaların çoğundaki plantasyon, 17. yüzyılın ortalarından itibaren büyük bir hızla gelişti. Plantasyon işletme biçimi, Antiller'e, Hollandalı girişimciler tarafından Brezilya'dan getirilmiş ve plantasyon devrimi, özellikle İngiliz ve Fransız Karayip sömürgelerinden Barbados'a, Jamaika'ya, Martinik'e, Guadeloupe'ye ve Saint-Domingue'ye yayılmıştır. İspanya, 1886'da köleliğin kaldırıldığı son Karayip adası Küba'da plantasyon ekonomisi modelini uygulamak için biraz gecikmeli de olsa harekete geçti. Bu tür bir plantasyon işletiminin belirgin özelliği ve başarılı olmasının en önemli nedenlerinden biri, modern sanayi işletmelerine benzer bir emek yoğunluğuna dayanan kapsamlı işbölümüydü. Sidney Mintz, bu nedenle şeker plantasyonlarını, Avrupa'daki kapitalist ve endüstriyel üretim biçimlerinin habercisi, yani "tarladaki fabrikalar" diye tanımlamıştır.⁶⁵

Büyük Britanya ve Fransa, başlangıçta Karayip kolonilerine kendi ülkelerinden göçmenleri yerleştirmekle ve ayrıca burada tütün, pamuk ve çivit ekimi için Avrupalı sözleşmeli işçileri (*indentured labourers*) kullanmakla ilgileniyordu. Bu tür bir yerleşim politikası, başlangıçta oldukça başarılıydı. Gelgelelim "Şeker Devrimi" sırasında, kısa sürede etkili büyük bir toprak sahipliği ortaya çıktı ve toprak fiyatlarını yük-

65 S. Mintz, *Die süße Macht. Kulturgeschichte des Zuckers*, Frankfurt/ M./New York 2007.

seltti. Bu durum, önceleri sözleşmeli işçi statüsündeki küçük yerleşimcileri yerinden etmiş ve en sonunda beyaz işçilerin yerini Afrikalı köleler almıştır. Köleler, kısa süre içinde şeker kaynatma gibi nitelikli işleri de üstlendi ve marangozluk, bakırcılık ve demircilik için eğitildi. Kısa zaman içinde toprak dağılımında hızla büyük bir eşitsizlik ortaya çıktı. Örneğin Barbados'taki birkaç büyük üretici, hem tarım arazilerinin hem tüm kölelerin yarısından fazlasını elinde tutuyordu. Bu adadaki köle nüfusu, hızlı biçimde büyük bir artış gösterdi. 1635 sıralarında, plantasyon başına düşen işçi sayısı ortalama on beş (tamama yakını beyaz hizmetçiler, *servants*) idi ancak bu sayı, 1650 sıralarında yüzün üzerine çıktı ve bunların %90'ı siyah kölelerdi. Yaklaşık 1680 yılında, o zamanlar dünyanın en zengin ve en yoğun nüfuslu tarım bölgelerinden Barbados ve diğer küçük Karayip Adaları, dünyanın en büyük şeker üretim yeri olarak Brezilya'nın yerini aldı. Onları, kısa süre sonra Jamaika ve hepsinden önemlisi, son derece verimli toprakları sayesinde 18. yüzyıl boyunca Batı dünyasında tüketilen şekerin yaklaşık dörtte üçünü karşılayan Fransız sömürgesi Saint-Domingue izledi.⁶⁶

Şeker üretilen kolonilerde 19. yüzyıla kadar köle nüfusun ölüm sayısı, doğum sayısını aştı. Bu nedenle sayıyı artırmak bir yana, Afrika'dan sürekli takviye işgücü olmadan mevcut sayı korunamadı. Dolayısıyla köle toplumlarının büyümesini sağlayan Afrikalı köle ithalatının doğal nüfus artışını engellemesi, çelişkili bir durumdur. Çünkü Karayipler'e kaçırılan her üç köleden ikisi erkekti. Buna ilaveten, Afrikalı kölelerin ölüm oranı daha yüksek ve doğurganlık oranı ise buradaki melezlere (*kreole*) göre daha düşüktü. Her iki oran da şeker üretimiyle ilgiliydi. Kuzey Amerika ile karşılaştırıldığında, Karayip kolonilerindeki kadın kölelerin önemli bir kısmı ya hiç doğurmamıştır ya da daha uzun aralıklarla doğum yapmıştır. Karayipler'de hamile kalma süresi de diğer kolonilere göre daha kısaydı. Bunun nedenleri arasında beslenme, yüksek iş yükü, kürtaj, düzensiz cinsel ilişki, cinsel istismar ve kurşun içeren rom tüketimi gibi çeşitli maddi ve kültürel

66 Meissner vd., *Schwarzes Amerika*, s. 42.

faktörler bulunuyordu. Köle çiftlere ortak çatı altında yaşama fırsatının tanınmasının, doğurganlık üzerindeki etkisi büyüktü. Bu seçenek, büyük olasılıkla büyük şeker plantasyonlarında mevcuttu ancak buralardaki ağır çalışma koşulları, düşüklere yol açıyordu ve bu koşullar altında yeni doğan bebeklerin hayatta kalma şansı düşüktü.⁶⁷ Beyazlar, Şeker Devrimi'nden sonra Karayip Adaları'nda küçük bir azınlık oluşturdu. Bu azınlığın ortak yönü, özgür statüye sahip olmalarıydı ancak belirli bir toplumsal hareketliliğe rağmen sınıflaşmanın olduğu, hiyerarşi bakımından katı bir toplumdur. Karayip Adaları'ndaki sömürgelerde toplumsal ve siyasi yaşam gibi ekonomi de zengin plantasyon sahipleri tarafından belirleniyordu. Bu grup, Kuzey ve Güney Amerika'daki Avrupalı yerleşimcilerden farklı olarak, kolonilerdeki hayatlarını -çağdaşları Lord Brougham'ın da belirttiği gibi- yalnızca "anayurttaki göz alıcı bir hayata hazırlık"⁶⁸ telakki ediyordu. Bu yolla, sömürge'deki mülklerini yöneticilere emanet eden ve İngiltere'deki çiftliklerinde rahat bir yaşam süren bir toprak ağalığı türü (*absentee landlords*) ortaya çıktı. Köleler, tıpkı metropolde tüketilen ürünlerin arkasındaki görünmeyen emekleri gibi efendileri için de görünmez kaldı.

Beyazlarla siyahların oranında eşitsizlik arttıkça, itaati kalıcı kılmak amacıyla efendilerin yasaları da sertleşti. Kısa süre içinde efendiler, özgür olmayan işçileri üzerinde mutlak tasarruf yetkisine sahip oldular ve yasa koyucular, azatlığı olabildiğince zorlaştırdılar. Fransız sömürgelerinde, kölelere yönelik işlemleri (ve bir dizi cezayı) ve aynı zamanda sahiplerin bazı sorumluluklarını tanımlayan yasal düzenlemeler -özellikle *Code Noir*- vardı. Bu düzenlemeler, kölelerin besin ve giyecek ihtiyacının sağlanmasını ve pazar gününün dinlenme günü kabul edilmesini de kapsıyordu. Köleden çocuk sahibi olan efendi, onunla evlenmek, onu ve çocuklarını azat etmek zorundaydı. Ne var ki *Code Noir*'daki yasal gereklilik-

67 S. L. Engerman/B.W. Higman, "The Demographic Structure of the Caribbean Slave Societies in the Eighteenth and Nineteenth Century", F.W. Knight (ed.), *General History of the Caribbean* içinde, Cilt 3: *The Slave Societies of the Caribbean*, Londra 2007, s. 45-104.

68 Wirz, *Sklavenhandel*, s. 101.

lerin çoğu, Karayipler'deki Fransız sömürgelerinde üreticiler tarafından genellikle tamamen gözardı edildi. Şeker üreten kolonilerde şiddet ve tehdit, günlük yaşamı belirliyordu; kırbaç, bir güç sembolüydü ve bir disiplin aracı olarak gündelik işlerin ayrılmaz bir parçasıydı. Plantasyonları Avrupa'da yaşayan mal sahipleri için işleten yöneticiler, genellikle kârdan pay alır ve kayıplar ne olursa olsun üretimi en üst düzeye çıkarmaya teşvik edilirdi. Dengesiz ve yetersiz beslenmenin yanı sıra kendi ihtiyaçları için çiftçilik yapma fırsatlarının olmaması, birçok kölenin performansının düşmesine ve hastalıklara karşı hassasiyetinin artmasına yol açtı. Kölelere, gıda gereksinimleri için gerekli toprak, istenmeyerek de olsa tahsis edildi.

Bu koşullar altında çalışmayı reddetme, intiharlar, kaçışlar ve isyanlarla kendini gösteren köle direnişleri de devam etti. 18. yüzyılda, sadece Jamaika'da 19 büyük köle isyanı yaşandı. Bazı kaçak köleler, ulaşılması zor iç bölgelerde kaçak yerleşimleri kurmayı başardı. Ve bazı bölgelerde eski köleler o kadar iyi örgütlenmişlerdi ki çok sayıda silahlı çatışmadan sonra, sömürgeci güçle, kısmen iç özerkliklerini garantileyen ancak öte yandan ileride olası bir firar durumunda köleleri yakalamaları konusunda işbirliğine zorlayan antlaşmalar yapmışlardır. İsyanların hepsi, sonunda militarist bakımdan başarısız olmuştu. Bununla beraber söz konusu isyanlar, kölelikten kurtuluş yolunda önemli bir yapı taşıydı. 1760 ve 1761 yıllarında, Jamaika'da, tarihe "Tacky İsyanı" diye geçen bir köle isyanı yaşandı. Köleleştirilmeden önce Batı Afrika Altın Kıyısı'nda bir köyün başı olan Tacky tarafından yönetilen ve neredeyse bir yıl süren isyan sırasında, adanın çeşitli yerlerinde binden fazla köle silahlanarak ayaklandı. Bu isyanlarda, çok sayıda beyaz ve özgür siyahi öldürülmüş ve plantasyonlar ateşe verilmişti. Sömürgelerdeki isyanlar, ancak deneyimli deniz piyadelerinin, İngiliz ordusunun ve yerel Marun birliklerinin yoğun çabaları sayesinde bastırılabilmiştir. İsyanı katılan erkekler, kadınlar ve çocuklar, her şeyden önce insanlık onurlarını korumak için mücadele etmişlerdi. Ve Tacky'nin kendisi de muhtemelen güçten ziya-

de özgürlük hakkındaki aydınlanmış fikirlerle ilgileniyordu. Fakat mücadele; umudu yükseltmek, özgürlük için fırsat yaratmak ve boyun eğmeye direnmek anlamına da geliyordu. Ve başkalarına umut olmak tabii. Bir sonraki yüzyılda, Jamaika'ya getirilen Afrikalılara, buradaki köleler, Tacky'nin isyan hikâyesini anlatacaktı.⁶⁹

Kuzey Amerika

Sömürgecilik döneminde, Kuzey Amerika da demografik bir felaket yaşamıştır. Amerikan yerlilerinin sayısı, Avrupalılarla karşılaştıktan sonraki yüzyıl içinde yaklaşık %90 kadar azalmıştır. Bunun başlıca sorumlusu, Avrupa'dan getirilen hastalıklar, geri kalanı ise sürgünler ve kıtlıktır. Avrupalı yerleşimciler, yerel direnişleri şiddetle bastırdı ve hayatta kalanların çoğu, köle olarak Karayip Adaları'na satıldı. Bunun sözümona gerekçesi ise “vahşilerin günahkâr olması” idi.

Yerleşimcilerin yerlilere yönelik soykırıma varacak kadar şiddet içeren eylemlerinin yükü, günümüz ABD'sinde de hissedilmektedir. Bu durum, özellikle 17. yüzyılın sonlarından itibaren Kuzey Amerika kolonilerinin toplumsal ve ekonomik yapısını şekillendiren Afrikalıların köleleştirilmesi konusunda daha da geçerlidir. O dönemde, Afrikalıları bir metaya indirgeyen “menkul kölelik” ilkesi ortaya çıkmıştır. Kuzey Amerika'ya gönderilen köleler, Transatlantik ticaretinde Amerika'ya götürülen toplam insan sayısının yalnızca %5'ini, Afrika'dan göç etmek zorunda kalanlar ise önemli bir bölümünü oluştuyordu. Amerikan Devrimi sırasında, üç milyonluk toplam nüfusun içinde, daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'ni oluşturmak üzere birleşen on üç kolonide yaşayan yaklaşık 500.000 köle vardı.⁷⁰

Şeker, Brezilya'nın ve Karayipler'in aksine, Kuzey Amerika'nın köle ekonomisinde kayda değer bir rol oynamamıştır.

69 V. Brown, *Tacky's Revolt. The Story of an Atlantic Slave War*, Cambridge/Ma. 2020.

70 I. Berlin, *Many Thousands Gone. The First Two Centuries of Slavery in North America*, Cambridge/Ma. 1998.

Buna karşılık 1800'lerin ortalarında Chesapeake Körfezi'nin çevresi -Maryland, Virginia ve Kuzey Carolina- dünya tütün üretiminin yapıldığı en önemli yerdı. O dönemde buradaki tütün plantasyonlarında yaklaşık 145.000 köle çalışıyordu ve düzineden fazla kölenin istihdam edilmesi bile ender gerçekleşen bir durumdu. Daha güneyde, Georgia'da ve Güney Carolina'da, 40.000 kadar kölenin çalıştığı pirinç üretimi hâkimdi. Afrikalı kadınların pirinç ekimiyle, karmaşık sulama teknikleriyle ilgili bilgi birikimlerinin ne kadarını Amerika'ya getirdikleri tartışmalıdır. Bir yandan Batı Afrika'nın pirinç yetiştirilen bölgelerinden Kuzey Amerika'nın güneyindeki pirinç tarlalarına, aralarında kadın olmayan çok az sayıda köle ulaşmıştır. Diğer yandan sömürgelerdeki üreticiler, sulama tekniklerini, Afrika'dan değil, olasılıkla Hollanda'dan ve Çin'den almışlardır. Güney Carolina'da ve diğer bölgelerde pirinç üretimine zemin hazırlayan faktörler arasında Afrikalı kölelerin genel tarım bilgisi, üreticilerin girişimciliği ve yaratıcılığı veya Avrupa'nın pirinç talebi gibi unsurlar sayılabilir. Afrikalı köleler, Atlantik'teki tarım ve zanaat ile ilgili çok şey biliyorlardı ve bu da onları, ürün yetiştirmek isteyen ya da -daha ender görülmekle birlikte- demirci, tabakçı, dokumacı veyahut da ahşap işçisi olarak kullanmak isteyen köle sahipleri için değerli bir varlık haline getiriyordu.⁷¹

Kuzey Amerika köleliğini, Antik Çağ'dan modern zamanlara kadar görülen kölelikten ayıran şey, Amerikan köle nüfusunun büyük ölçüde doğal yollarla büyümesidir. Bu, köle nüfusunun maddi koşullar ve salgın hastalıklar bakımından genel anlamda daha iyi durumda olduğunu gösterir. Gelgelim Kuzey Amerika kolonilerindeki köleler, örneğin Karayipler'deki kölelere göre toplumsal açıdan genellikle daha kötü durumdaydı. Bu durum, onların koloni yerleşimlerinde yaşamalarıyla ilgilidir; çünkü yerleşimciler ne kadar kalabalık olursa denetlenmeleri de o kadar kolay oluyor ve özgür olmayanlar için yükselme ya da firar fırsatları o kadar aza-

71 F. Knight, *Working the Diaspora. The Impact of African Labor on the Anglo-American World, 1650-1850*, New York 2010; W. Hawthorne, "From «Black Rice» to «Brown»: Rethinking the History of Risculture in the Seventeenth and Eighteenth Century Atlantic", *American Historical Review* 115 (2010) içinde, s. 151-163.

lıyordu. Avrupalı uzmanların sayısı arttıkça, plantasyon sahiplerinin nitelikli işler için köle eğitmesine daha az ihtiyaç duyuluyordu. Bunun yerine köleler, genellikle tarımsal faaliyetlerde çalıştırılmışlardır. Efendileri ile kadın köleler arasındaki ilişki eğilimi, Avrupalı erkekler ve kadınlar arasındaki oranın nispeten dengeli olması nedeniyle bir şekilde frenlenmiştir. Bu durum, köle kadınların cinsel bakımdan istismara uğramasını ortadan kaldırmasa da daha seyrekleştirmiş ancak “beyazlaşma” yoluyla nesiller arası sosyal bütünleşme olasılığını da azaltmıştır. Son olarak, sömürgeci göçmen toplumdaki alt sınıfların oranının daha yüksek olması, özgür ve özgür olmayanlar arasındaki karşıtlığı hiyerarşik bir “ırksal karşıtlık” addetme eğilimini de beraberinde getirmiştir. Bu karşıtlık da kararnameler yoluyla kalıcı şekilde yerleştirilmeye çalışılmıştır.⁷²

Amerikan Devrimi, 1776 yılında, büyük bölümünü Thomas Jefferson’ın yazdığı Bağımsızlık Bildirgesi ile sonuçlandı. On iki yıl sonra anayasa yürürlüğe girmiş ve bu da 1791 tarihli Temel Haklar Kataloğu ile genişletilmiştir. Vicdan azabı çeken köle sahiplerinin eseri olan anayasa o kadar anlaşılmazdı ki ne Güney’de yüzyılın başından sonra köleliğin yaygınlaşmasını ne de Kuzey’de eski kölelere yönelik ırkçı saldırıları önleyebildi. İngiltere’nin köle ticaretini yasakladığı 1787 ile 1807 yılları arasında, Kuzey Amerika’ya diğer zamanlardan daha fazla sayıda Afrikalı geldi. Köle sahiplerinin bakış açısından bakıldığında, ABD’nin güney eyaletlerinde, köleliğin altın çağı, 19. yüzyılın ilk yarısında başladı. Bu evredeki erken Avrupa sanayileşmesi, devasa boyutlarda pamuk talebi yaratmıştı. Köle emeğine dayalı pamuk krallığının (*king cotton*) yükselişi, büyük bir hızla gerçekleşti. Pamuk üretimindeki muazzam artış, köleliği güçlendirmekle birlikte, köle emeğinin Güney’de yukarıdan aşağıya, büyük ölçüde Mississippi Deltası’na kaymasına yol açtı. Pamuk üretimine bağlı bölgesel köle ticareti, bir milyon kadar köleyi içeriyordu; çünkü Amerikan Devrimi’nden sonra Virginia gibi kuzeydeki güney eyaletlerinde tütün

72 P. Kolchin, *American Slavery, 1619-1877*, New York 1993.

ekimi daha az kârlı hale geldiği için, bu köleler, pamuk ekiminde kullanılıyordu. Efendiler, mülklerini, yani sahibi oldukları köleleri satmaya teşvik edilmiştir. Bunun sonucunda New Orleans'ta ve başka yerlerde köle pazarları çoğalmıştır.⁷³

İç Savaş'tan sadece birkaç yıl önce, güney eyaletlerindeki pamuğun %85'i, az sayıda üreticiye ait kırk hektardan geniş alanlarda yetiştiriliyordu. Üreticiler, kölelerin %90'ından fazlasına sahipti. Delta'daki en büyük üretici Stephen Duncan'ın 1036 kölesi vardı. Bir çiftliğin büyüklüğünün köle emeğine dayalı üretim üzerindeki etkileri oldukça önemliydi. Çünkü sadece büyük plantasyon şirketleri, nakliye maliyetlerini düşürmek ve üretimi daha verimli hale getirmek için gerekli olan pamuk çırçır ve presleme makinelerine sahipti. Hepsinden önemlisi, yaygın işgücü sıkıntısından kurtulmak için daha fazla köle satın alabiliyorlardı. Pamuk üretimi; sürekli köle avı ve bunu kontrol etme çabası anlamına geliyordu. Bu durum, yoğun fiziksel ve psikolojik şiddetle yakından bağlantılıydı. Güneyli köle sahiplerinin kölelerine uyguladıkları zulmün önünde hiçbir yasal engel yoktu. Köleler arasındaki aile düzenlemelerine bakmaksızın onları istedikleri gibi satabilir ve satın alabilirlerdi. Sahipler, ayrıca köleleri satarak cezalandırma hakkına sahipti ancak kırbaç cezası, daha sık uygulanan bir ceza idi. İşkence, aynı zamanda üretim artışının esaslarından biriydi.⁷⁴

Öte yandan, plantasyonda sık sık başvurulanan "paternalist" yapı ile aristokratik değerlerin, Güney eyaletlerindeki köle sisteminin önemli bir yapı taşı olup olmadığı tartışmalıdır. Zira köle sahipleri, paternalist yükümlülükleri ile kâr etme ihtiyacı arasında bir seçim yapmak zorunda kaldıkları zaman, genellikle ikinci seçeneği tercih etmişler ve örneğin köleleri ipotekleyerek sermayelerini güvence altına almış, köle emeğini sömürmüş, köleleri satın onların ailelerini yok etmişlerdir. Köleler, eski köleler ve kölelik karşıtı beyazlar, *Underground*

73 W. Johnson, *Soul by Soul. Life inside the Antebellum Slave Market*, Cambridge/Ma. 2001.

74 S. Beckert, *King Cotton. Eine Geschichte des globalen Kapitalismus*, Münih 2014, özellikle s. 116-124.

Railroad (Yeraltı Demiryolu) diye bilinen çeşitli gizli faaliyetler düzenlemişlerdir. Bu faaliyetlerin amacı, kölelerin Güney eyaletlerinden güney (örneğin Meksika) ve kuzey yönüne firarını kolaylaştırmaktı. Cesur Harriet Tubman gibi bazı eylemciler, köleleri kurtarmak için Güney'e gitmişlerdir.

Bu faaliyetler sırasında Kuzey ve Güney eyaletleri arasındaki çatışmalar önemli ölçüde yoğunlaştı. Topraklarının ve kölelerden oluşan varlıklarının güvenliğinden endişe duyan Güneyli köle sahipleri, birlikten ayrıldı. Ardından patlak veren İç Savaş da "kendine özgü kurum" (*peculiar institution*) diye adlandırılan kölelik üzerine bir savaştı. 1863 yılında, Kuzey birliklerinin Güney eyaletlerini işgal etmesinin ardından birçok köle, plantasyonlardan ayrılmayı başardı ve birçoğu, Kuzey ordusuna katılarak, birliğe karşı yürütülen büyük savaşların bir kısmında mücadele etti. Maaşlarının beyaz askerlerin maaşından çok düşük olması da mevcut şikâyetlerinden biriydi. Kaçanların sayısının çok olması, plantasyonların çökmesine yol açmıştır. Böylelikle köleler, Kuzey ordularının da desteğiyle özgürlüklerine kavuştular. Fakat boyunduruk altına alınmaları telafi edilmedi ve "kırk dönüm, bir katır" boş bir vaat olarak kaldı. Güney eyaletlerinde, İç Savaş'ın ardından uygulanan yeniden yapılanma politikası bir miktar sonuç verse de bu iyileştirme politikasının kölelere ekonomik yönden sunduğu seçenekler çok azdı. Ayrıca 1868 yılında anayasada yapılan değişiklikle (14. ek madde), Afrikalı Amerikalıların eşitliğine ve buna bağlı siyasi ve sosyal hayata katılımlarına yönelik vaatler de gerçekleştirilmedi. Yeniden Yapılanma Dönemi, "büyük bir umutla ve vaatle başlayıp umutsuzlukla sona erdi." Birçok eski kölenin toprak kirasından dolayı biriken kredi borçları, onları, tıpkı daha önce köle oldukları gibi, toprağa bağladı. Jim Crow Yasaları'nın ayrımcı tüzüğü, oy hakkını elde etmek konusunda engeller yaratmış ve uygulamada ayrımcılığı şiddetlendirmiştir. Güney'in hareket serbestliği devam etmiştir. Sözgelimi *Ku Klux Klan* gibi gizli, beyaz örgütler aracılığıyla, siyahları terör politikasına maruz bırakan aşırı gerici bir ırkçı politika ortaya çıkmıştır.⁷⁵

75 N. Fintzsch u. a., Von Benin nach Baltimore. Die Geschichte der African Americans, Hamburg 1999, S. 138f.

V. KÖLELİĞİN KALDIRILMASI VE ÖZGÜRLEŞTİRME

Devrim Çağı'nda Kölelik: Aziz Domingue

1770-1830 yılları arasında, Avrupa'nın Amerika'daki egemenliği, önemli ölçüde gerilemişti. Atlantik bölgesindeki kölelik, bu yıllar arasında zayıflamış fakat güçlenmiştir de. Kuzey Amerika'da bu dönem, Afro-Amerikan yaşamında derin bir değişim anlamına geliyordu ancak bu değişim, kendini çok farklı şekillerde göstermişti. Kölelik, Virginia'nın kuzeyindeki bölgelerde daha az desteklenirken, yukarıda da görüldüğü üzere, güneydeki plantasyon bölgelerinde muazzam bir hareketlilik yaşamıştı. Amerika Birleşik Devletleri'nde, bağımsızlıktan 60 yıl sonra ve daha önce hiç olmadığı kadar çok siyah insan köleleştirilmişti. Bu dönemde Karayipler'deki Saint-Domingue de (Haiti), son derece kârlı bir ticaret olan köleliğin ortadan kaldırılmasına ve İngilizlere ait yerlerde bu kurumun zayıflamasına tanık oldu. Ancak Haiti'de gerileyen kölelik, bu nedenle Küba'da oldukça desteklenmiştir. Güney Amerika'da ise bağımsızlık savaşları, köleliği zayıflattı ancak köleliğin kaldırılması, birçok yerde son derece yavaş ilerleyen bir süreçti. 1822 sonbaharında Brezilya'da bağımsız bir krallığın ilan edilmesi, plantasyon geleneğinden gelen aristokrasi ile çoğu deniz aşırı ticarete aktif olan ve anayurduna yakın olmak isteyen Portekizli yeni göçmenlerin çıkarları arasında bir uzlaşmaydı aslında. Bağımsızlık, önceleri köleler için bir değişiklik demek değildi ama 1888 yılındaki Altın Kanunu'nun ilk maddesiyle, 1,5 milyondan fazla köle serbest bırakılmıştı.⁷⁶

76 R. Blackburn, *The Overthrow of Colonial Slavery, 1776-1848*, Londra 1988.

Kölelik, Amerikan Devrimi sırasında önemli bir konuydu ve Fransız Devrimi'nin başından beri tartışılıyordu. Ancak Devrim Çağı'nda köleliğe yönelik en güçlü saldırı, Saint-Domingue'deki kölelerden gelmiştir.⁷⁷ Karayip Adası, 1789 sıralarında şekerin yanı sıra tütünün, indigonun ve kahvenin de üretildiği 8.000 plantasyonuyla ve yarım milyon kölesiyle, Fransa'nın dış ticaretinin en az üçte ikisini karşılıyordu. Saint-Domingue, bu sayede belki de tarihin en kazançlı kolonisi haline geldi. Adanın kuzeyindeki şeker plantasyonlarında çalışan binlerce köle, 1791 yılının Ağustos ayında sahiplerini öldürmeye başladı. Köleler, sahiplerinin malikâneleriyle şeker tarlalarını ateşe verdiler, şeker kamışını şekere dönüştüren makineleri paramparça ettiler. Liman kenti Le Cap'ı ele geçirme ve burada toplanan sömürge meclisindekileri öldürme girişimleri, başarısız oldu. Fakat orta vadede asıl hedeflerine ulaştılar. İsyancı kölelerden devrimci bir ordu meydana gelmiş ve tahrip edilen tarlalar isyancı kamplarına dönüşmüştür. Fransızların büyük bir birlik oluşturması nedeniyle de köleler dağlara çekilmişlerdir. Saint-Domingue'deki kölelerin üçte ikisi Afrika doğumluydu. İsyan, gerek Afrikalı dini cemaatlerden gerekse Paris'teki devrimci olaylarla şekillenen ağlardan ortaya çıktı ve kısa sürede –eşzamanlı devam eden– çok sayıda mücadeleye bölündü. Bunlar; kral taraftarları ile yurtseverler, beyazlar ile özgür “siyahiler”, köleler ile köle sahipleri arasındaydı. Her grubun daha alt grupları, bazen diğerleriyle ittifak kuruyor, çoğu zaman da taraf değiştiriyordu.

Fransa Cumhuriyeti'nin liderleri, bu gelişmeler karşısında, kârlı kolonilerini kral taraftarı bir karşı devrime ya da rakip İngiltere'ye ve İspanya'ya kaptırmaktan korkuyordu. *Gens de couleur*, diğer bir deyişle Fransız baba ile (eskiden) köleleştirilmiş anneden doğan toprak sahibi çocuklar ve genellikle köle sahibi ada sakinleri, artık devrimci devlet için gerekli müttefiklerdi. Bu grup, kolonideki plantasyonların üçte birine ve kölelerin de dörtte birine sahipti. Kısmen pa-

77 L. Dubois, *Avengers of the New World: The Story of the Haitian Revolution*, Cambridge/Ma. 2004; C. Fick, *The Making of Haiti. The Saint-Domingue Revolution From Below*, Knoxville/TN 1990.

ralı ve eğitimliydi; Paris’le de bağlantıları vardı. Paris’teki hükümet, 1792 yılının Mart ayında tüm özgür beyazları ve “melezleri” eşit siyasi haklara sahip Fransız vatandaşı ilan etmeyi kabul etti. Ancak ne çatışmalar ne de İngiltere’nin ve İspanya’nın tehditleri azaldı. Öyle ki adadaki Fransızlar, Fransa için savaşmaları şartıyla isyancı kölelere özgürlük ve yurttaşlık hakları vaat ettiler. İsyancıların çoğu bu çağrıya uydu ve Fransızlar, birkaç ay sonra kolonide köleliği kaldırmak zorunda kaldılar. Atlantik dünyasının en kârlı kolonisi, artık Afrika kökenli yüz binlerce özgür erkeğin ve kadının yaşadığı yerdii. Son derece beklenmedik ve eşi benzeri görülmemiş bu durumda bir geçiş dönemi de yoktu. Tazminat ödenmeyen köle sahiplerinin birçoğu kaçmıştı. Bir kısmı ise Afrika önlerindeki adalarda plantasyon işletmek üzere Hint Okyanusu’na yönelmişti. 1794 yılının Şubat ayında Paris’te toplanan Ulusal Kongre de kararı onaylamıştı.

Devrim evresinin kilit ismi, Touissant L’Ouverture idi. Batı Afrika’dan adaya kaçırılmış bir babadan köle olarak doğan L’Ouverture, Devrim’den on yıl önce özgürlüğünü kazanmış, kısa süreliğine de olsa köle sahibi olmuş ve kahve plantasyonunda idareci olarak çalışmıştır. Kolonideki farklı dünyaların içine girmiş; ekicilerle, azat edilmiş Afrika kökenli diğer erkeklerle ve çeşitli köle gruplarıyla ustaca ilişkiler kurmuştur. Kendine güvenen bir diplomat olan L’Ouverture, İngilizlerden, Amerikalılardan ve Fransızlardan bağımsız olarak görüşmelerde bulunmuş, Amerikalılardan ticari ve hatta askeri destek almıştır. L’Ouverture, özgürlüğü korumak için kararlılıkla mücadele etmiş fakat aynı zamanda eski kölelerin de plantasyonlarda çalışmaya devam etmesini ve adada önemli plantasyon ürünlerinin ihraç edilmesini devamlı kılmaya çalışmıştır. Böylelikle çelişkili ve zor bir durumun içinde kalmıştı. Özgürlüğün korunması ve yerleşmesi için bu serbestliği sınırlandırarak eski düzenin ekonomisini canlı tutmaya çabaladı. Bu durum, mesleki yaşamları üzerinde kontrol sahibi olmak isteyen eski kölelerin eleştirilerine yol açtı ve örneğin isim, evlilik gibi resmi kayıtlarda beyazlarla aynı muameleyi görmeleri gerektiğinde ısrar ettiler.

L'Ouverture, 1801'de bir yasayı yürürlüğe koydu. Buna göre Fransa, Saint-Domingue'ye özerklik tanıyarak çok sayıda yetkiler verdi. Söz konusu yasa, dönemin en ilerici yasalarından biriydi ve bu yasaya göre "ırkı" ne olursa olsun herkes eşit haklara sahipti. Bununla beraber Napoléon, Fransa'da iktidara gelince, imparatorluğu yeniden kurmak, devrim öncesi yapıyı yeniden oluşturmak, kolonilerin ayrıcalıklı durumunu yeniden tesis etmek ve köleliği geri getirmek için çabalamıştır. 1802 yılında Fransa, on binden fazla askerle adayı işgal etti. Fransa'ya sürülen Touissant ise bir yıl sonra hapisshanede öldü. Köleliğe ve ırkçı baskıların olduğu döneme geri dönmek istemeyen diğer siyahi generaller, mücadeleye devam ettiler ve sonunda sarı humma nedeniyle ağır kayıplar veren Fransız birliklerini yenilgiye uğrattılar. Bu mücadele sonunda galip gelen siyahiler, 1804 yılında Haiti Cumhuriyeti'ni ilan ettiler ve Fransa'dan ayrıldılar. Fransa'nın diğer şeker kolonilerinden Guadeloupe ve Martinique, isyanların geri püskürtüldüğü yerlerde, 44 yıl daha köleliğe katlanmak zorunda kaldı.⁷⁸

Haiti'nin ilk kralı Jean-Jacques Dessalines ve onun halefleri, çetin görevlerle karşı karşıya kalmıştır. Ülke, yüz yılı aşkın bir süredir devam eden kölelikten ve yaklaşık 100.000 kişinin ölümüne sebebiyet veren on yıllık acımasız savaştan kötü etkilenmişti. Ekonomi, çok kötüydü. Karışık özgürlük mücadelelerinin ağır miraslarından biri de toplumun sürekli militarize edilmesiydi. Eski kölelerin çoğunluğu, plantasyon sistemine geri dönmeyi hiçbir surette kabul etmiyordu. Çoğu devlet, bu genç cumhuriyeti siyasi yönden dışladı. Fransa, 1825 yılına kadar, Haiti Cumhuriyeti'ni tanımayı reddetti. Haiti hükümeti, sonunda kapsamlı ve uzun vadede oldukça yüksek bir ödeme yapmayı kabul ederek eski plantasyon sahiplerine kaybettikleri mülkleri için tazminat ödedi. Amerika Birleşik Devletleri, 1862 yılına kadar, Haiti'yi siyaseten tanımayı reddetti. Haiti'nin kahve ekonomisi, 19. yüzyılda gelişmiş ve siyasi istikrar nispeten uzun sürse de derin iç çatışmalarla dış siyasetin küçümser tavrı, ülke için zehirli bir bileşim idi. Bu nedenle, birçok Haitili politikacının barış ve refah yaratma çabaları baltalandı.

78 J. Burbank/F. Cooper, *Imperien der Weltgeschichte. Das Repertoire der Macht vom Alten Romund China bis heute*, Frankfurt/M./ New York 2012, s. 291 vd.

Haiti, kölelik yanlısı çoğu aktivistin gözünde bastırılması gerekli her türlü “şey” ile aynı anlama geliyordu ve kendi ülkelerindeki olası isyan tehlikesinden ötürü köle sahiplerini provoke ediyordu. Bundan dolayı da Haiti’nin öncü değil de bir parya halinde kalması için ellerinden geleni yaptılar. Mesela Haiti Devrimi’nin şiddetine ve bağımsız Haiti’nin siyasi ve ekonomik sorunlarına işaret ederek, siyahların kölelikte özgürlüğe göre daha iyi durumda oldukları sonucuna vardılar. Dahası Haiti’nin sorunları, Gobineau gibi ırkçılara, Avrupalı yönetim biçimlerinin “aşağı ırklardan halklara” dayatıldığında neler olabileceğine dair bir örnek olmuştu. Gobineau, Haiti halkının gelenek ve göreneklerinin “Dahomey’de ya da Fellatlar arasında olduğu gibi ahlaksız, kaba ve vahşi,” olduğunu öne sürdü. Üstelik Haiti’deki İngiliz başkonsolosu Spencer St. John, 1888’de şöyle yazıyordu:

Siyah adamı tanıyorum ve onun yönetme sanatından aciz olduğunu söylemekte bir an bile tereddüt etmem. Yasaların kapsamını belirleme ve uygulama görevini ona vermek, adayı kaçınılmaz bir yıkıma sürükleyecektir.⁷⁹

Haiti Devrimi, “akıllamaz bir olay” (Michel-Rolph Trouillot) haline geldi; çünkü ırkçı dünya görüşü ile siyahilerin eylem yeteneğinden yoksun oluşu, birbiriyle uyuşmayan bir durumdu ve Haiti’de özgürlük ve eşitlikle ilgili siyasi talepler daima kabul görmüştü. Haiti, Virginia’dan Brezilya’ya kadar pek çok köleye ilham vermiş ve bu sayede siyahilerin onurlu direnişinin sembolü olmuştur. Aynı zamanda Berlin’de, filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel’in de ilham kaynaklarından biri olmuştur. Hegel’in *Tinin Fenomenolojisi* adlı eserinde ana hatlarıyla ortaya koyduğu efendi ve hizmetkâr arasındaki diyalektik ilişkiden yola çıkarak, Hegel’in Haiti Devrimi’nden epey etkilendiğini söylemek mümkündür.⁸⁰

79 C. Fluehr Lobban, “Anténor Firmin: Haitian Pioneer of Anthropology”, *American Anthropologist* 102 (2000) içinde, s. 449-466, burada s. 459; J. M. Charles, “The Slave Revolt That Changed the World and the Conspiracy Against It: The Haitian Revolution and the Birth of Scientific Racism”, *Journal of Black Studies* 51 (2020) içinde, s. 275-294, burada s. 287

80 S. Buck Morss, *Hegel und Haiti*, Berlin 2011.

Fesih Hareketi ve "Gizli Atlantik"

Haiti'nin bağımsızlığının ilanından sadece birkaç yıl sonra, İngilizlerin kölelik karşıtı hareketi de Karayip Adaları'ndaki gelişmelerden bağımsız hedefine ulaşmıştı. Romantik şair William Wordsworth, 1807 yılında yazdığı ve köleliğin kaldırılması için İngiliz hareketinin öncülerinden Thomas Clarkson'a ithaf ettiği şiirindeki haykırışını "Yırtıldı sonsuza dek o kanlı yazı," sözleriyle ifade etmiştir. Tam o zamanlar, İngiliz ve diğer sömürgelerle yapılan köle ticaretini yasadışı ilan eden bir yasa tasarısı kabul edilerek Londra Parlamentosu'nda büyük çoğunluk kazanmıştı. Aynı yıl Washington, Kuzey Amerika'nın köle ticaretine katılımını yasakladı. Nispeten kısa bir süre sonra, bu yüzyılların tartışmasız kurumu haline gelen köleliğe artık şüpheyile yaklaşılıyordu. Öyle ki David Brion Davis, bunu, haklı olarak "tarihin en olağanüstü olaylarından biri," diye belirtecekti.⁸¹

18. yüzyılın sonlarında kölelik karşıtları, Batı Avrupa'daki mevcut normatif ve hukuki gelenekleri harekete geçirecek, Transatlantik'in tümündeki kölelik sistemini temelinden sarsmışlardı. Daha önce, kölelik sistemine yönelik bazı eleştirilerin yanı sıra, özellikle Avrupalıların köle gücü talebinin Afrika'da tarifi zor köleleştirme biçimlerine yol açması eleştirilmiştir. Henüz 1570 yılında, İber Yarımadası'ndaki tüccarların ve kâşiflerin plantasyon köleliğini Akdeniz'den Yeni Dünya'ya götürdükleri bir dönemde, Fransız hukuk felsefesi Jean Bodin, kendinden emin bir şekilde, köleliği, kendi ülkesinde çoktan kaldırılmış bir durum diye nitelendirmiştir. Bodin, 18. yüzyıl kölelik karşıtlarının (köleliğin kaldırılmasının çağdaşlarının atalarına üstünlüğünün bir ifadesi olduğu yönündeki) temel dayanağını sezmişti. Fransa, Atlantik'teki kölelik sistemine girmeden az önce, köleliğin doğaya aykırı olduğunu ve kâr getirmediğini düşünüyordu. Bundan bir yüzyıl sonra John Locke, çok okunan *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme* (1689) adlı eserinde, köle ticaretini, bir centilmene yakışmayan uğraş diye tanımlamaktadır. Öte yandan Locke,

81 D. B. David, *Slavery and Human Progress*, New York 1984, s. 108.

köle ticaretiyle yakından bağlantılı *Royal African Society*'ye [Kraliyet Afrika Şirketi] para yatırmıştır. Locke'un köleliğin destekçisi mi, yoksa sağduyulu bir eleştirmeni mi olduğu, araştırmalarda tartışılmaktadır. Her halükarda, Locke'un kendi sorumluluğunu üstlenen bireylerden oluşan bir bütün olarak toplum doktrini, köleliğin insanların doğal hakkını ihlal ettiği görüşüne zemin hazırlamıştır.

Montesquieu, 1748 yılında kölelik tartışmalarına yeni bir sayfa açmıştır. Aydınlanma edebiyatında bir klasik sayılan *Kanunların Ruhu Üzerine* adlı eserinde, köleliği, sert biçimde eleştirmiş ve Hristiyan inancına geçişin sözümona daha iyi bir yol olduğu yönündeki sıradan gerekçeleri kesin bir dille reddetmiştir. Ona göre, insan hayatının sorumsuzca israf edilmesi anlamına gelen köle ticareti, köle için faydasızdı, efendi içinse kötüydü; çünkü iyi ahlakı bozuyordu. Daha da önemlisi, kölelik, tüm insanların özgür ve bağımsız doğduğu doğal hukuku ihlal ediyordu. Montesquieu'nun düşünceleri, köle ticareti ve köleliğin anlamı ve anlamsızlığı hakkındaki tartışmaları -kölelik karşıtlarının sesini çok yükseltmeden- daha da genişletti. Köle ticaretine bakış, ekonomik nedenlerden ötürü pragmatik bir biçim almış; köleliğe yönelik eleştiriler, insanlığın büyük ölçüde yozlaştığı yönünde genel bir eleştiriye dönüşmüştür. Oysa *Encyclopédie*'nin yazarları, Montesquieu'nun argümanını devam ettirerek, özgürlüklerin bölünmez olduğunu savundular. Bunun yanı sıra insanlar, köle sahiplerinin düşündüğünün aksine ne savaşla ne de köle ticareti yoluyla haklarını kaybedebilirlerdi.⁸²

Aydınlanma düşünürlerinin kölelikle ve buna bağlı olarak ırkçılıkla ilişkisi, tartışma konusudur. Öncelikle ırk kavramının, Aydınlanma düşünürlerinin zihninde insan doğasının rasyonelleştirilmesinde önemli bir adımı simgelediğini belirtmek gerekir. Bu adımı, gittikçe kontrolden çıkan bir dünyada rasyonel-bilimsel bir aidiyet düzeni vaadiyle ilişkilendirdiler.⁸³ Gelgelelim Avrupa aydınlanmasının önde

82 A. Eckert, "Aufklärung, Sklaverei und Abolition", W. Hardtwig (ed.), *Die Aufklärung und ihre Weltwirkung* içinde, Göttingen 2010, s. 243-262, özellikle s. 255-257.

83 Geulen, *Rassismus*, s. 48.

gelenleri arasında son derece ırkçı fikirleri bulunanların sözleri günümüze dek ulaşmıştır. Sözgelimi bugün İngiltere'nin en saygın filozoflarından David Hume, 1748'de, siyahilerin doğaları gereği beyazlardan aşağı olduğunu, çünkü hiçbir zaman uygar bir ulus olamadıklarını ya da herhangi bir düşünsel alanda üstün kimlikler yetiştiremediklerini iddia etmiştir. Beyazlar ve siyahiler arasındaki böylesi “yeknesak ve kalıcı fark”, bu her iki “ırk” arasındaki doğal fark olmaksızın var olamazdı. Sekiz yıl sonra Voltaire, *Essai sur les mœurs* adlı eserinde, siyahilerin “yuvarlak gözleriyle”, “düz burunlarıyla”, “daima kalın dudaklarıyla” ve saçlarıyla alay etmiştir. Bundan sekiz yıl sonra da Immanuel Kant, “Afrikalı zencilerin” zekâsının gülünç olmaktan öteye geçmediğini öne sürmüştür. Hegel de birçok çağdaş iktisatçı ve köle tüccarı gibi, Yeni Dünya'ya götürülen kölelerin durumunun, “mutlak köleliğin aynı ölçüde olduğu ülkelerindeki durumdan hemen hemen daha iyi” olduğunu savunmuştur.⁸⁴

Hülasa, “Atlantik köleliği döneminin çağdaşı olan önemli düşünürleri içinde sistemi eleştirenler, Devrim Çağı'na dek yok denecek kadar azdır.”⁸⁵ Avrupa aydınlanmasının temsilcileri, köleliğe yaklaşımlarının ikircikli olduğunu en sonunda ortaya koymuşlardır ancak daha sonraki olayların gelişimdeki rolleri sınırlıdır. Köleliğin kaldırılmasındaki merkezi rolü, konuyla ilgili siyasi tartışmalar ve peygamberler ile ahlakçıların birbirinden kopuk etkileşimi oynamıştır. Fransa'da köle ticaretine ve köleliğe karşı siyasi mücadele nispeten önemsiz kalırken, İngiltere'de Evanjeliklerin çoğunluğunca desteklenen heterojen bir kölelik karşıtı hareket hızla gelişti. Bu grup, kısa sürede kölelik karşıtlığını nüfusun diğer kesimlerine yaymayı başardı. Bu harekete göre kölelik, günah ve ilahi takdire karşı bir suç idi. Aynı zamanda köleliğe karşı mücadele, bireysel ve ulusal günahlardan arınmak için kutsal bir mücadele addedilmiştir. Kölelere merhamet çağrısı, temiz bir vicdanla ilişkiliydi. Dini uyanış ile köleliğin kaldırılması, ele ele vermişti.⁸⁶

84 D. B. Davis, *Inhuman Bondage. The Rise and Fall of Slavery in the New World*, Oxford 2006, s. 71 vd.; Wirz, *Sklaverei*, s. 52.

85 Osterhammel, *Sklaverei*, s. 51 vd.

86 C. L. Brown, *Moral Capital: Foundations of British Abolitionism*, Chapel Hill/NC 2006.

Bunlara ilaveten 1780’li yıllarda parlamentoda bir mücadele başladı. Bir diğer Evanjelik ve yetenekli hatip William Wilberforce, köle ticaretine ve plantasyon köleliğine ilişkin parlamento araştırması yapılması için bastırdı. Kölelik karşıtlığı, öncelikle ilk uluslararası insan hakları hareketine benzeyen bir oluşumdur. Bu oluşumda, hedefe ulaşmak için bugün de aşına olduğumuz sözcüğü tüketici boykotları, broşürler, dilekçeler, siyasi posterler ve yaka iğnelerinin yanı sıra yerel komiteler tarafından yürütülen ulusal kampanyalar gibi araçlar, geniş bir ölçekte ilk kez kullanıldı. “Kölelik, kaşığın şekerliğe her vuruşunda uzaktaki ve görünmez kölelerin iç çekişlerinin yankılandığı o anda sona ermişti.”⁸⁷ Köle karşıtı hareket, örneğin “Ben bir insan ve bir kardeş değil miyim?” diye haykıran diz çökmüş bir kölenin o ünlü görselinin kitleler arasında yayılmasıyla duyguları siyasallaştırmada etkileyici bir şekilde başarılı oldu. Dahası, kölelik karşıtı hareketin başarısı, Kuzey Amerika kolonilerinin kaybından sonra yeni şekillenen ulusal çıkarlarla da uyumluydu. “Köleliğe karşı olmak, ulusal erdemın bir simgesi ve aynı zamanda İngilizlerin sınırsız özgürlük arzusuyla yabancıları etkileyebilme-leri için bir araç haline geldi.”⁸⁸ İngiliz toplumunun büyük bir kesiminde, İngiltere’nin dünyadaki misyonuna, bilhassa köle ticaretinin kaldırılmasındaki öncü rolüne dayalı yeni bir özgüven yayıldı. Bu imaj, 1848 yılında Dışişleri Bakanı Palmerston tarafından şöyle özetlenmiştir: “Siyasi, toplumsal ve ahlaki bakımdan zirvedeyiz. Görevimiz, diğer ulusların gelişimine rehberlik etmektir.”⁸⁹

İngiliz hükümeti, köleliğin kaldırılmasına yönelik kararları hayli ciddiye aldı. Köle ticaretinin içinde bulunan diğer devletleri de bu ticareti yasaklamaya ikna etmeye çalıştı ve ayrıca ticareti durdurmak için Afrika’nın batı kıyılarına gemiler gönderdi. Tarihçiler, İngilizlerin 19. yüzyılın ilk yarısındaki köle ticaretiyle mücadelede 18. yüzyılın ikinci yarısında ticaretten elde ettikleri kâr kadar para harcadığını hesaplamışlardır. Köle ticaretinin İngiliz Kraliyet Donanma-

87 Osterhammel, *Sklaverei*, s. 60.

88 L. Colley, *Britons. Forging the Nation 1707-1837*, New Haven 1992, s. 354.

89 Meissner vd., *Schwarzes Amerika*, s. 232.

sı tarafından bastırılması, elbette genellikle emperyalist yöntemlerle, yani diğer devletleri baskılama ve sindirme yoluyla gerçekleştirilmiştir. İngiltere, köle ticaretinin ortadan kaldırılmasını düzenleyecek uluslararası bir anlaşma için ağırlığını koymuştur. Kuşkusuz, insani kaygılar, her zaman jeopolitik ve ekonomik kaygılarla el eleydi. Aynı zamanda İngilizler, 19. yüzyılda Afrika kıyılarında kölelerle takas edilen malların önemli bir bölümünü tedarik etmiştir. Köle tüccarları ise özellikle Brezilya'da ve Küba'da çok sayıda alıcı bulmaya devam etti. İngiliz tersaneleri, köleleri taşımak için kullanılan gemiler inşa etti. İngilizlerin, donanma tarafından el konulan köle gemilerini satın alıp köle tüccarlarına yeniden satması da alışılmadık bir durum değildi. İngiltere, bilhassa ticaret ve finans alanında kurduğu ağ ve kurumlar sayesinde, uzun vadeli yatırım gerektiren köle ticaretinin kaldırılmasından kazanç sağlayabilecek krediye ve sermayeye sahipti.⁹⁰ Köle ticaretinin sona ermesiyle birlikte, 19. yüzyılın başında İngiliz donanması tarafından serbest bırakılan siyahiler, Sierra Leone'den ve Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen özgür siyahiler, Liberya'ya yerleştirildi. Ancak bu projelerde söz konusu yerlerde yaşayan nüfus göz önünde bulundurulmamıştır. Dahası buralarda oturanlar, kendilerini, daha üstün bir uygarlıkta görüyorlardı. Böylece beyaz yerleşimci kolonilerindekine benzer toplumsal ve etnik ayrıcalık yapıları geliştirdi ve aynı zamanda yerel Afrikalı nüfus aşağılanarak baskı altına alındı.

19. yüzyıl, köleliğin kaldırılması bir yana, aksine insan ticaretinin hızla artmaya devam ettiği bir dönem olmuştur. Sözelimi Hint Okyanusu bölgesinde, Atlantik'tekine benzer yaygın bir kölelik karşıtı katılım yoktu. İngiliz ve Hollanda sömürge hükümetleri, "anayurt"larında çıkarılan kararnameleri nadiren uyguladılar. Örneğin Hindistan'da, çocuk köle ticaretini engellemeye yönelik hazırlanan çok sayıda raporun ardından, 1842'de bir yasa çıkarılmış ancak bu yasa, bütünüyle uygulanmamıştır. Hollandalılar, ancak uzunca bir süre sonra, 19. yüzyılın sonunda Batavia'da köleliği kademeli

90 D. Eltis, *Economic Growth and the Ending of the Atlantic Slave Trade*, Oxford 1987.

biçimde kaldırmaya karar vermişlerdi. Aynı zamanda angaryaya dayanan işçilik sistemi zirveye ulaşmış ve hükümlülerin daha ağır fiziksel işlere mahkûm edilmesi de büyük ölçüde artmış; bu yolla plantasyonlar ve altyapı için ücretsiz işgücü de güvence altına alınmıştı.

Ne var ki köle ticareti ve kölelik, Atlantik'te de devam etti. Özellikle Küba, ticaretten kâr etmeye devam etti ve bu dönemde köleleştirilenlerin emeği sayesinde köleliği, kaçakçılığı, ileri teknolojiyi ve bilimi birleştirerek dünyanın en zengin ve teknolojik bakımdan dünyanın en gelişmiş kolonisi haline geldi. En azından Steven Spielberg'in 1997 tarihli film uyarlaması sayesinde hatırı sayılır bir üne kavuşan köle gemisi "Amistad"ın hikâyesi, köle ticaretinin resmi anlamda sona ermesinden sonra, oldukça kapsamlı olan Atlantik köle sistemini gözler önüne seren "sembolik bir münferit vaka"dır. Amistad gemisinde olup biten dram, Afrika ile Küba arasında Atlantik üzerinden yapılan köle ticaretinin yasaklanmasından yaklaşık yirmi yıl kadar sonra meydana gelmiştir. Çoğunluğu Sierra Leoneli köleler, Afrika'da kaçırıldıktan sonra, adanın başka bir bölgesinde çalıştırılmak üzere Havana'da yine bir gemiye bindirilmişlerdi. Bu yolculuk sırasında, Temmuz 1839'da, geminin kontrolünü ele geçirmeyi başardılar. Kaptanı öldürdüler ve Afrika'ya yelken açmaya çalıştılar ama bunu başaramadılar. "Amistad", ABD'nin doğu kıyısı açıklarında yakalandı ve New York'a getirildi. Burada başlayan dikkate şayan bir hukuki anlaşmazlık sürecinin ardından, ABD'nin en yüksek mahkemesi olup çoğunlukla Güney eyaletlerinden gelen kölelik yanlısı aktivistlerden oluşan *Supreme Court*, "Amistad" gemisindeki Afrikalıların özgür insanlar olduğuna karar verdi. Bu bağlamda mahkeme, köleliği değil, ama Afrika'daki Afrikalıların köleleştirilmesini, özellikle de İspanyol tarafının kölelerin Küba'dan geldiği iddiası için sahte belgeler kullanmasını kınamıştı.

Kararın gerekçesi, büyük heyecan yarattı; zira yargıçlar, Afrika'dan kaçırılan kölelerin gemilerdeki mürettebata karşı kendilerini savunma hakkına sahip olduğunu öne süren "sonsuz adalet ilkesi"ne göre tartışmışlardı. "Amistad"ın

hikâyesi, önemli bir hukuki davaydı fakat aynı zamanda 19. yüzyılın “gizli Atlantik”teki köle ticaretine de işaret ediyordu. Amistad mahkûmlarından bazıları, Afrika’da gemiye köle olarak binmişti. Diğerleri ise elit tabakaya mensuptu. Bazılarının demircilik gibi mesleği vardı. İsyançıların bir kısmı, Sierra Leone’de köleleştirilenler arasında iletişimi ve işbirliğini kolaylaştıran, savaş deneyimi bulunan gizli bir birliğe mensuptular. İsyan sırasında öldürülen Yüzbaşı Ramón Ferrer, insan kaçakçısının ve köle tüccarının adeta vücut bulmuş haliydi: “Küçük tüccar ve gemi sahibi bir aileden gelen, İbiza’nın oğlu Ferrer, küçük çaplı kıyı ticareti yapmakla kalmayıp, kendini mütevazı bir tüccar diye sunmayı seven cesur bir kaçakçı olmayı başarmıştı.” Ferrer, bu işte uğradığı büyük kayıplardan daima şikâyet etse de buharlı gemi, şeker plantasyonları, liman genişletme ve demiryolları gibi en modern teknolojilere yatırım yaparak büyük miktarda kâr elde etmişti.⁹¹

“Gizli Atlantik” döneminde Brezilyalılar, Kuzey Amerikalılar ve Kübalılar, Afrika ile Amerika arasındaki yolculuklarda başrolü oynuyorlardı. Avrupalı güçlerin çoğunun Büyük Britanya’nın öncülük ettiği köle ticaretinin yasaklanması siyasetine resmen katıldıkları doğrudur. Ama özellikle İspanya’nın kraliyet kolonisi Küba’dan insan kaçakçılığına ve köle emeğine dayalı büyük sermaye transferleri olmadan yapamazdı ve yapmayacaktı: Vergiler, para, gümrükten elde edilen gelir, şeker, kahve, tütün ve rom, “anavatan” için çok önemliydi. Sonuç itibarıyla, Küba’daki tüm sömürge yetkilileri, kaçakçılığa göz yumdu. Bunun sonucunda, Hristiyanlığın köleliği kaldırdığı yüzyılda, bir meta olarak insan bedeninin önemi büyük ölçüde artmıştır. Bu gelişme, o dönem insanının gözünden de kaçmamıştır. Örneğin misyoner Georg A. Oldendorp, Karayipler hakkında şunları yazar: “Adalarda zenci etinin en pahalı et olduğu söylenir. Bu insanlar, büyük miktarda sermayedir ve efendilerinin servetinin çoğu kölelerdir; bu servet olmaksızın diğer malların pek de önemi yoktur.”⁹²

91 M. Rediker, *The Amistad Rebellion. An Atlantic Odyssey of Slavery and Freedom*, New York 2012; M. Zeuske, *Die Geschichte der Amistad. Sklavenhandel und Menschenschmuggel auf dem Atlantik im 19. Jahrhundert*, Stuttgart 2012 (alıntı s. 13).

92 Zeuske, *Amistad*, s. 106.

İngiltere, aynı dönemde, köle ticaretinden sonra köleliği de kaldırmaya karar vermişti. 1833 tarihli Köleliği Kaldırma Yasası, 1 Ağustos 1834'te, Hindistan ve Seylan hariç, tüm İngiliz topraklarındaki köleliğin kaldırılmasını öngörüyordu ancak önemli bir şartı vardı: Köleler, en az altı yıl boyunca zamanlarının dörtte üçünü eski sahiplerinin yanında çalışmaya ayıracak ve bu sayede yiyeceklerini ve giyeceklerini kendileri sağlayabilecektir. Zamanlarının dörtte birini ise kendi topraklarını işlemek için kullanacaktı. Birçok yerde acımasız bir şiddetin hâkim olduğu bu dönem için kullanılan babacan terim, "çıraklık" (*apprenticeship*) idi. Daha da önemlisi, köle sahiplerine köle kayıpları nedeniyle o zamanki yıllık ulusal bütçenin %40'ına denk gelen 20 milyon Sterlin gibi yüklü miktarda tazminat ödenmesiydi. "Köleliğin Kaldırılması Yasası" için alınan para, ilk defa 2015 yılında geri ödendi!⁹³

Köleliğin kaldırılması, sadece Kuzey Atlantik ile sınırlı değildi. Kölelik karşıtlığı, İslam toplumlarında da vardı ve genel kanının aksine, evvela Batı etkisiyle başlamamıştır. Sözelimi Dürziler, 11. yüzyılda köleliği kaldırmışlardı. Kuşkusuz, küçük ve oldukça marjinal bir grup oldukları için bu hareketin büyük bir etkisi olmadı. 500 yıl sonra Babür-lüler gibi Asya'daki barut imparatorluklarında (*Gunpowder Empires*) yapılan reformlar, daha önemliydi ancak daha az radikal. Dahası, Timbuktu'dan Sulawesi'ye, köleleştirmeye ve köle çalıştırmanın belirli biçimlerine karşı çıkılmaya başlanmıştır. Bu hareket, daha sonraki reformcuların yararlanacağı bir geleneğin parçası haline gelmiştir. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, çeşitli görüşten reformcular, daha büyük bir hareketin parçası olarak Kur'an'ı, canlandırmak ve yenilemek için yoğun bir şekilde yeniden ele aldılar. Kur'an'da köleliğin gerekçelerinin açıkça ortaya konmadığı anlaşılmıştır. Büyük şaşkınlığa sebebiyet veren bu durumun ardından, örneğin Nijerya'da ve Nijer'de çeşitli reform hareketleri gelişmiştir.⁹⁴

93 K. Manjapra, "When will Britain face up to its crimes against humanity?", *The Guardian*, 29.3.2018.

94 W.G. Clarence Smith: *Islam and the Abolition of Slavery*, Londra 2006.

Kölelik, Kapitalizm ve "Serbest Emek"

Ünlü tarihçi William E. H. Lecky, 1869 yılında yayımlanan *History of European Morals from Augustus to Charlemagne* [Avrupa'nın Ahlak Tarihi: Augustus'tan Charlemagne'a] adlı eserinde, İngiltere'nin köle ticaretine ve köleliğe karşı verdiği mücadelenin "ulusların tarihindeki olasılıkla üç ya da dört mükemmel sayfadan biri," olduğunu yazmaktadır. Bu eserle birlikte, uzun süre, hem tarihyazımında hem de kamuoyunda idealist bir yorum hâkim oldu. Bu düşünceye göre Britanya İmparatorluğu'nda köleliğin kaldırılmasıyla özgürleşmek; kayıtsızlığa, önyargılı tutumlara ve ekonomik çıkarlara karşı bir zafer addediliyordu. Yirminci yüzyılın ilk on yıllarında, köleliğin kaldırılmasıyla ilgili tablo, önce Quakerler ve William Wilberforce etrafındaki "azizler" gibi birkaç dürüst ve yalnız savaşçı tarafından sağlamlaştırıldı. Daha sonra da tüm sınıfları aşan geniş bir halk hareketinin zaferine taşındı.

İngiliz iyilikseverliğine yapılan bu vurguya karşı, 1930'lu yılların sonunda Trinidadlı genç bir doktora öğrencisi, Oxford'da isyan çıkardı. Dünyayı fikirlerin değil, paranın yönettiğine inanan Eric Williams, 1944 tarihli "Kapitalizm ve Kölelik" adlı tezinde, köleliğin kaldırılmasının esasen değişen ekonomik koşulların kaçınılmaz bir sonucu diye yorumlandığı bir dizi argümanla bu görüşe karşı çıkmıştır. Williams'a göre kölelik, eskisi gibi kârlı olmadığı için kaldırılmıştır. Başlangıçta köle ticaretine ve Amerika'daki köle emeğine dayalı plantasyon ekonomisi, Sanayi Devrimi için sermaye yaratmıştır. Avrupa, Amerika ve Afrika arasında yapılan ticaret, çok önemliydi; çünkü merkantilist ekonomik sisteme ideal bir şekilde uyuyordu ve böylelikle kolonilerde tarımı, ana ülkede imalatı ve uluslararası ticareti eşit ölçüde teşvik ediyordu. Ancak Williams'a göre Sanayi Devrimi, serbest ticareti kendi başarıları için bir önkoşul addeden güçlerin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Dolayısıyla köleliğe karşı mücadele, diğer üretim alanlarından (örneğin Doğu Hint Adaları) yapılan ithalat pahasına gereksiz hale gelen ve imtiyazlı gümrüğe sahip Batı Hint Adaları'ndaki şeker

tekeline karşı mücadeleye bağlantılıydı. Serbest ticarete duyulan ortak ilgi; fabrika sahiplerini, Hint tüccarları, liman ve sanayi şehirlerini, hayırseverlerle bir araya getirdi.

Williams'ın tezleri, yıllarca birçok yönden eleştirilmiştir. Ekonomi tarihçilerinin çoğu, köleliğin 19. yüzyılın başında ekonomik bakımdan ayakta kalamadığı konusunda artık hemfikirler. Bu nedenle, köle ticaretinin kaldırılması, gelişkin bir sömürge ekonomisinin siyasi anlamda yok edilmesi demektir. Öyle ki tarihçi Seymour Drescher, bu bağlamda “ekokırım” terimini ortaya atmıştır. Siyaseti harekete geçiren belirli ekonomik çıkarlar değildi. Dolayısıyla siyasi ve ideolojik faktörler, şüphesiz Williams'ın varsaydığından daha büyük bir rol oynamıştır. Yine de haklı eleştiriler “Kapitalizm ve Kölelik”in mümkün kıldığı yaklaşımları karartmamalıdır. Williams, modern dünya ekonomisinin oluşumunda köleliğin önemini, kabataslak da olsa ilk kez ortaya koymuştur. Williams, aynı zamanda Avrupa ve Avrupa'nın dışındaki dünyanın “ortak tarihine” de atıfta bulunmuştur. İngiltere'deki Sanayi Devrimi'nin yalnızca Afrikalı kölelerin şeker plantasyonlarında çalışmasından kaynaklandığı iddiası, gerçeklikten uzak değildir. Çünkü plantasyon ürünlerinin ticareti (dolayısıyla Afrikalı kölelerin emeği), İngiltere'nin kapitalist yönden gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Öte yandan, Atlantik köle ekonomisinin gemi yapımı, finans ve sigorta sektörü üzerinde dolaylı ama yine de önemli bir etkisi olmuştur.⁹⁵

Özellikle 19. yüzyılın ilk yarısında pamuk endüstrisinin yaygınlaşması, köleliğin ve kapitalizmin birbirini engellemediğini göstermiştir. Fakat “özgür emek”, kölelik karşıtlığının bir dogması olduğu kadar, kitlelere yayılan kapitalist düzenin temel ideolojisi haline geldi. Her ikisi birbiriyle ilişkiliydi; çünkü kölelik karşıtı doktrin, serbest piyasa ekonomisi ve özsorumluluk gibi temel sosyal ve ahlaki değerleri yücelterek, Kuzey Atlantik dünyasında yeni endüstriyel-sosyal düzenin güvence altına alınmasına yardımcı oldu. Dahası,

95 J. E. Inikori, *Africans and the International Revolution in England. A Study in International Trade and Economic Development*, Cambridge 2002.

kölelik karşıtı hareket, Atlantik'teki kapitalist ekonomide normal ve ücretli emeğin ideolojik açıdan ayrıcalıklı hale getirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. İngiltere'de, köleliğin diğer emek biçimlerinden kesin çizgilerle ayırt edilmesi ve vergilendirilebilir hale getirilmesinin gerekliliği, uzun süre cevapsız kalmıştır. Zanaat alanındaki ayrıcalıkların, topluluk yönetmeliklerinin ve elitlerle olan paternalist ilişkilerin piyasada feda edilmesi gerektiğini anlamayan İngiliz işçiler, Karayipler'deki köle emeği ile İngiltere'deki ücretli emeğin aynı kategoride yer aldığı konusunda da ikna olmamışlardır. Bunun sonunda, kölelikten tamamen farklı olan ücretli (özgür) emek adlandırması ortaya çıkmış ve işçi örgütleri, özel talepleri dile getirmek için erkek, beyaz, İngiliz tanımlarını kullanmışlardır.⁹⁶

Ayrıca “özgür emek”, anlaşılması zor bir kavramdır ve tanımdan çok ideolojik bir kurgudur. Karl Marx için, insanların işgücü piyasasında özgürce seçim yapabildiği fikri, kutsal ve karmaşık güç ilişkilerini gizleyen sembolik bir yapıydı. Dolayısıyla Marx'ın çifte özgür ücretli emek kavramı –baskıya karşı özgürlük ve üretim araçlarının mülkiyetinden kurtulma– daha çok ironikti ve özgür emek ideolojisini perdeleyen kısıtlamaları göstermeyi amaçlıyordu.⁹⁷ Bununla beraber, “özgür” ve “özgür olmayan” emek arasında son derece somut farklar vardı ve bunlar, eski köleler için hayati önem taşıyordu. Eski kölelerin genellikle güvenilmez, sınırlı, hatta işe yaramaz olarak deneyimlediği “özgürlük”, temel hak idi ve önemli bir kategoriye temsil ediyordu.⁹⁸ Atlantik bölgesinin 19. yüzyıldaki devletleri, yeterince büyük ve disiplinli bir işgücüne kolay erişimi pazara bırakmamıştır. Çalışmaya özendiren olumlu yönün yanı sıra devletin kuvvetli baskı araçları da vardı. Bunlar; işçiler ve girişimciler arasındaki ilişkileri

96 T. C. Holt, *The Problem of Freedom. Race, Labor and Politics in Jamaica and Britain, 1832–1938*, Baltimore 1992; S. Drescher, *The Mighty Experiment. Free Labor versus Slavery in British Emancipation*, Oxford 2002.

97 F. Cooper, “From Enslavement to Precarity? African Labor History in a Global Context”, W. Adebani (ed.), *Beyond the Margins. The Political Economy of Life in Modern Africa* içinde, Woodbridge 2017, s. 135-156, burada s. 152.

98 S. Chalhoub, “The Politics of Ambiguity. Conditional Manumission, Labor Contracts and Slave Emancipation in Brazil (1850 s–1888)”, *International Review of Social History* 60 (2015), s. 405-439.

düzenleyen yasaları, işyerinden ayrılmaya yönelik cezai yaptırımları ve başıboşluğa karşı yönetmelikleri kapsıyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nde, özgür emek ve menkul kölelik (*chattel slavery*), uzun süre yan yana var olmuştu ve bu iki form arasında yasal boşuklar bulunuyordu.⁹⁹

Sömürge imparatorluklarındaki yöneticiler ve girişimciler, köleliğin resmi anlamda sona ermesinden sonra da plantasyon sistemini devam ettirmek amacıyla işçileri baskı altına almak ve kontrol etmek için yeni yollara başvurmuşlardır. Örneğin 19. yüzyılda Çin ve Hindistan gibi uzak yerlerden Karayipler'deki plantasyon bölgelerine, tek taraflı sözleşmelerle işçi diye getirilen insanlar, yöneticilerin iş sözleşmesine başvurarak “özgür” ilan ettikleri, zorlama ve şiddet içeren iş ilişkilerine maruz bırakılmışlardır. İşçilerin feshedemediği sözleşme süresince plantasyon sahipleri, “kendi” işçileri üzerinde neredeyse sınırsız tasarruf yetkisine sahipti. Bu uygulama, sözleşmenin işçilere nasıl sözleşme yapılacağını ve nasıl sürdürüleceğini öğreten bir “okul” olduğu şeklindeki alaycı argümanla meşrulaştırıldı.¹⁰⁰ Afrika söz konusu olduğunda, Avrupalı güçler de “özgür emek” ideolojisini, köleliği ortadan kaldırma iddiasıyla birleştirerek kıtanın sömürgeci paylaşımını meşrulaştırmak için bir bahane olarak kullandılar.

99 S. Beckert/S. Rockman (ed.), *Slavery's Capitalism. A New History of American Economic Development*, Philadelphia 2016.

100 A. Stanziani, *Bondage. Labor and Rights in Eurasia from the Sixteenth to the Early Twentieth Centuries*, New York 2014.

VI. KÖLELİĞİN AĞIR ÖLÜMÜ: AFRİKA

Koloni Dönemi Öncesinde Afrika'da Kölelik ve Köle Ticareti

Kölelik, 15. yüzyıl Afrikası'nda Avrupalıların gittikçe artan varlığından önce de çeşitli biçimlerde mevcuttu. Ancak Avrupalıların insanı mülkiyet edinme talebi, köleleştirme uygulamalarını ve kıtanın farklı bölgelerinde artan köle sayısını hızla şiddetlendirdi. Afrika'nın bazı bölgelerinde -özellikle Batı Afrika kıyılarındaki ormanlık alanlardan Angola'nın savanlarına kadar- köle ticaretinin kendisi, yalnızca bir yüzyıl sonra siyasi yönetimin önemli bir dayanağı, yaygın ticaret sistemlerinin temeli ile zenginlik, nüfuz ve güç kaynağı haline geldi. Bugünkü Benin'de bulunan Dahomey ve bugünkü Gana'da bulunan Ashanti gibi Batı Afrika'daki büyük krallıkların ekonomik temeli, büyük ölçüde dış hizmetlerinden oluşuyordu. Örneğin Dahomey Krallığı, Atlantik köle ticareti döneminde gerçek bir köle üretim makinesine dönüşmüş ve kurak mevsimde her yıl tekrarladıkları seferler dolayısıyla öncelikle yeni köleler ele geçiren bir devlet haline gelmiştir. Bu köleler, daha sonra sarayda ve tarlalarda çalışmak zorunda kaldı. Köleleştirilenlerin bir kısmı, Avrupalı köle tüccarlarına satıldı. Köleliğin hızla artan bir ticaret halini almasıyla, pazar odaklı kölelik ile toplumsal tabakalaşmanın nispeten az görüldüğü yerlerde bireylerin köleleştirilmesi arasındaki fark, daha da derinleşti. Kölelik ve insanların köleleştirilmesi, uzun mesafeli ticaretten ve dünya pazarlarından izole bir şekilde varlığını sürdüren ve nispeten tabakalaşmamış toplumlarda görülmektedir. Köle ticaretinin çoğu, büyük devlet-

lerin sakinleri tarafından daha küçük toplumların zararına, siyasi erkin ve ticaret gücünün gittikçe artan birlikteliğiyle yürütülmüştür. Bu süreç içinde ticaret, kimi zaman yöneticiler tarafından kontrol edilmiş, kimi zaman da tüccarlar siyasi güç kazanmıştır. Bu da çatışmalara yol açmıştır. Küçük, iyi silahlanmış azınlıkların daha büyük nüfus gruplarına hükmetmesini sağlayan ateşli silahların ithalatı ve kullanımı, bu dönemde Afrika'nın birçok bölgesinde son derece önem kazanmıştır.

Afrika Kıtası'nın birçok yerinde, arasında Müslümanların da bulunduğu çeşitli gruplar, köle ticaretine ve köleliğe dâhil olmuştur. Ancak Müslümanları bütünüyle bu gruba dâhil etmek, yanlış olur.¹⁰¹ Dahası, Afrika'daki Müslüman bir toplumda köleliğin tam olarak nesi "Müslüman" idi? Çoğu Müslüman, kölelikle şu ya da bu şekilde ilgilenmiştir. Din, köleliğin hem meşrulaştırılmasında hem de reddedilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Müslümanlık ve kölelik ile ilgili genel bir tablo çizmek zordur. Bilindiği gibi, şeriatın tüm yorumları, müminlerin diğer Müslümanları köleleştirmesini yasaklamaktadır. Öte yandan "kâfirlerin" yakalanmasına ve sahiplenilmesine izin verilmiş ve bu, Müslümanlar tarafından nadiren de olsa köleleri İslam'a döndürme girişimi diye gerekçelendirilmiştir. Köle ticareti büyüdükçe, Müslüman kimliğinin sağladığı koruma, özellikle Müslüman tüccarların Avrupalılara ya da onların aracılara köle sattığı bölgelerde, din değiştirmeye teşvik edici bir rol oynuyordu. Zaman zaman Müslüman köle tüccarları da Afrika'nın birçok bölgesinde tırmanan şiddetin kurbanı olmuş ve kendileri de Avrupalılara satılarak zorla Atlantik ötesine gönderilmişlerdir. Bunun kayıtlara geçen en iyi örneği, Bundulu bir Fulani olan Ayuba Suleyman Diallo'dur; ancak kendisi Afrika'ya dönme-yi başarmıştır.¹⁰² Afrika'daki Müslüman toplumlarda kölelik ve Müslüman yöneticiler tarafından köleleştirme, yalnızca dini boyutuyla sınırlandırılmaz. Kölelik ve köleleştirme, diğer pek çok yerde olduğu gibi, işgücü devşirmenin bir bi-

101 D.Robinson, *Muslim Societies in African History*, Cambridge 2004.

102 P.D. Curtin (ed.), *Africa Remembered. Narratives by West Africans from the Era of the Slave Trade*, Madison/Wisc. 1967, s. 17-59.

çimiydi ve genellikle siyasi ve ekonomik stratejilerin de bir parçasıydı.

Köle ticaretinin Afrika için sonuçları değerlendirilirken, yöntemsel bakımdan iki önemli sorunla karşılaşılmaktadır. Birincisi, ticaretin bölgesel ve zamansal anlamda muazzam farklılıklar göstermesidir. Bazı küçük toplumlar, neredeyse tamamen yok olmuştur. Diğerleri ise bir süre büyük zarara uğramışsa da sonuçta çok az etkilenmiştir. Yüzyıllar boyunca bu ticarete dâhil olan ancak izlerinin görülmediği gruplar da vardır. Hatta bazı gruplar, komşularının zararına ticaretten kazançlı çıkmıştır. Demografik, siyasi ve kurumsal yönden büyük farklılıklar göz önüne alındığında, tüm bölgelerin sosyal tarihinin eşit derecede etkilenmiş olması, şaşırtıcı olmaktadır. İkincisi, Afrika'nın sömürge öncesi nüfusu hakkında güvenilir veri, yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte, özellikle Atlantik köle ticaretini Afrika tarihinde radikal bir kırılma diye yorumlamak için söylenecek çok şey var; çünkü insan ticaretinin ekonomik maliyetleri, üç ana nedenden dolayı yüksekti. Evvela, o dönemde kişi başına düşen gelirin düşük olması, köle ihracının ekonomik faydalarının, köle ticaretine katılmanın sosyal ve siyasi maliyetlerinden daha fazla olmadığını göstermektedir. İkincisi, ticaretin ölçeği, buna bağlı köleleştirme süreçleri, ölümlerin ve sosyal kırılmaların demografik sonuçları büyüktü. Üçüncüsü ise, köle ticaretinin bir sonucu olarak Afrika'nın dünya ticaretindeki konumunun göreceli bir düşüş yaşamasıdır. Afrika'nın köle nüfusundaki dramatik artış, Amerika'daki kölelik ile Afrika'daki köleleştirme, köle ticareti ve köle kullanımı arasındaki diyalektik ilişkinin bir sonucuydu.¹⁰³

Köle ticareti, Afrika'daki çok sayıda mevcut çatışmayı derinleştirerek bunların yayılmasına yol açtı. Bu dönüşümün sonucu, nüfusun daha az verimli bölgelere sürülmesi ve haydutlarla savaş lordlarının ve daha büyük imparatorlukların yükselişi olmuştur. Köle ticaretinin yapıldığı yüzyıllar boyunca kitleler yer değiştirmiş, eski diller ve kültürler ya-

103 P. Lovejoy, *Transformations in Slavery: A History of Slavery in Africa*, 3. Basım, Cambridge 2012.

yılmış, diğerleri yok olmuş ve çok sayıda yeni grup ve toplum ortaya çıkmıştır. Bu toplulukların bazılarında, bugünkü etnik grupların varlığını anlayabiliyoruz. 19. yüzyılda her ne kadar köle ticaretinden meta ticaretine geçiş, nüfus artışı ve 20. yüzyılın ilk yarısındaki sömürge yönetimi daha yeni ve daha önemli etkenler olsa da bu dönüşümler, günümüz Afrika'sı'nı kesinlikle köle ticareti döneminin bir ürünü haline getirmektedir.

Örneğin Afrika'nın çeşitli bölgelerinde, köle ticareti yoluyla gittikçe küresel ekonomiye entegrasyonun bedelini, Afrika'da kalan esirlerle ve köleler ödemiştir ve bunların çoğu kadındır. Ailelerinden koparılmışlar, çoğunlukla yetersiz beslenmişler, ataerkil ve siyasi baskıya uğramışlardır. Aynı zamanda yeni ortaya çıkan ticaret şirketleri için çalışmak üzere tarımı terk eden tüccarları, hamalları, muhafızları ve diğerlerini besleyebilmek için çok çalışmak zorunda kaldılar. İkinci olarak elbette Amerika'ya ya da dünyanın diğer bölgelerine götürülen köleler, ticaretin insan maliyetine katlanmak zorunda kaldılar. Bunlar, genellikle genç erkeklerdi. Köle ticareti yoluyla hareketlenen Atlantik ekonomisinin sunduğu ticari desteğe ya da fırsatlara karşı Afrikalıların tepkileri, insanların açgözlülüğünden (Afrikalıların ve Avrupalıların) olduğu kadar, artan ekolojik baskıların Afrika toplumlarında yol açtığı iç gerilimlerden ve köle ticaretinin dış etkilerinden de kaynaklanıyordu.

Köleliğin Kaldırılması ve Koloni Egemenliğinin Kurulması

İngiltere'nin başını çektiği köle ticaretinin kaldırılmasıyla Afrika'da gözle görülür bir düzelme görülmemiştir. Aksine Afrika içi köle ticareti artmıştır. Amerika'nın kölelere yönelik azalan talebi, Afrika'nın artan iç talebiyle dengelenmiştir. Batı Afrika'da 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında gerçekleşen İslami devrimler, köle ekonomisine sahip yeni devletler yaratmıştı. Gelişen bir plantasyon ekonomisiyle tanım-

lanan Sokoto Halifeliği, insanlık tarihindeki en büyük köle sahibi toplumlardan biridir. Halifelüğün 20. yüzyılın başında İngiliz sömürgesi olduğu sırada, toplam nüfusun yarısından fazlasını oluşturan 1,5 ila 2 milyon kölenin yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu insanlar, çeşitli yollardan köle olmuşlardır. Bir kısmı savaş esiri olarak köleleştirilmiş, bir kısmı insan avcılarının kurbanı olmuş ya da Sokoto Devleti tarafından boyunduruk altına alınan toplumların ödemek zorunda kaldığı vergilerin bir parçası haline gelmişti. Ancak Afrika'nın hiçbir yerinde ve hiçbir döneminde kölelik ve köle ticareti, 19. yüzyılda Doğu Afrika'da olduğu kadar yaygın değildi. Doğu Afrika adası Zanzibar, köle plantasyonu sayesinde, kısa sürede dünyanın en büyük karanfil üreticisi haline geldi. Avrupa'nın yasakladığı kölelik, Batı Afrika'nın yer fıstığı ve palmiye yağı üretilen başlıca kıyı bölgelerinde sonlanmamıştır. Buradaki toplulukların yöneticileri, artık bu malları üreten insanlar yerine kölelerce yetiştirilen malları ihraç ediyordu.¹⁰⁴

Avrupa'da, 19. yüzyılın ikinci yarısında Afrikalılara yönelik yeni bir bakış açısı gelişti ve artık köleliğin kaldırılması tartışmalarında olduğu gibi köleleştirilmiş kurbanlar diye değil, köleleştirilen zorbalar diye görülüyorlardı. En azından Afrikalıları Hristiyanlaştırmak ve kölelik boyunduruğundan kurtarmak için yola çıkan İskoç misyoner David Livingstone'un seyahatleri, bu görüşü yaygınlaştırdı. Livingstone, kitaplarından birinde, Afrika'daki köleliğin tüm ahlaki ve ticari ilerlemenin önünde aşılmaz bir engel olduğunu, normal ticaret için gerekli düzeni bozduğunu ve tarıma ya da ücretli işçiliğe teşviki baltaladığını yazdı. Afrika'nın, köleliğin hâkim olduğu, çoğu zaman Müslüman olan kendi tiranları tarafından ezilen ve uygarlık, Hristiyanlık ve ticaret yolundan uzak tutulan bir kıta olduğu fikri, 1860'lı yıllardan itibaren misyoner propagandasının ve kölelik karşıtı hareketlerin merkezinde yer almasının yanı sıra, Avrupalı okurun Afrika hakkındaki bilgisinin temel bir bileşeniydi. Böylece İngiltere'de, Fransa'da veya Almanya'da sömürgeci yayılmayı teşvik eden

104 R. Law (ed.), *From Slave Trade to 'Legitimate' Commerce. The commercial transition in nineteenth-century West Africa*, Cambridge 1995; F. Cooper, *Plantation Slavery on the East Coast of Africa*, New Haven 1977.

güçlerin eline yeni bir argüman geçmiş oldu ve Afrika'nın bölüşülmesini, kölelikten ve köle ticaretinden kurtulmaları için bir Haçlı seferi telakki ettiler. Sömürgeci devletin güçlü eli, Afrikalıları kendi şiddetinden korumak ve kıtayı ekonomik anlamda "meşru" ticaretin sözde faydalarına "açmak" için gerekli ve hatta tek şans gibi görünüyordu.¹⁰⁵

Denizaşırı ticarete ve üretimde devlet müdahalesine yönelim, Avrupa'daki hükümetlerin artan sosyal müdahalelerine -devletin "saygın" işçi sınıfları yaratma çabalarına- karşılık geliyordu. Eski Avrupa, Afrika'daki şiddetten yararlanmış ve onu teşvik etmişti. Yeni Avrupa ise artık istikrarlı bir toplumsal yapı oluşturacak güvenilir ve düzenli bir genişlemeyi ideoloji edinmişti. Bu düşünce, sadece Avrupa metropolle- rindeki köleliğe karşı misyonerlik kampanyalarında değil, aynı zamanda "sahada", diğer bir deyişle Afrika'da kendini gösterdi. Çünkü yaygın biçimde görülen şiddet, Avrupa'nın ticari çıkarları üzerinde olumsuz bir etki yaratmış ve Avrupa hükümetlerinin ticari mülkiyeti korumak ve ekonomik ilerlemeyi sağlamak için nereye ve nasıl müdahale etmesi gerektiği konusunda derin tartışmalara yol açmıştı. Sömürgecilik, birkaç maceraperestten fazlasının emperyalizmden fayda sağlayacağına pek ikna olmayan şüpheci kamuoyuna söylem yoluyla anlatılabiliyordu. Bu yolla, Avrupa'da da çok konuşulan ilerleme gerekliliği vurgulanıyordu. Bu etik anlayışın, 1807'den sonra köle ticaretine karşı İngilizlerin verdiği savaştan çok daha uluslararası olduğu belirtilmelidir. Emperyal güçler, kendilerini, medeniyet getirenler; Afrikalıları ise düzenden ve özdenetimden yoksun köle sahipleri diye gösterdiler. Avrupalı güçler, Afrika'nın kaynaklarının ve insan gücünün düzenli ve rasyonel bir şekilde kullanılmasını sağlayacak sistemi oluşturmak için işbirliği yapacaklardı.

Böylece Avrupalılar, Afrika'daki sömürge faaliyetlerinin disiplinli, sınırlı ve aynı zamanda geleceğe yönelik bir girişim olduğunu iddia etmişlerdir. Alman şansölyesi Bismarck tara-

105 F. Cooper, "Conditions Analogous to Slavery. Imperialism and Free Labor Ideology in Africa", *Beyond Slavery. Explorations of Race, Labor, and Citizenship in Postemancipation Societies* içinde, Chapel Hill/NC 2000, s. 107-149.

findan toplanan Berlin Kongo Konferansı'nda (1884-1885), Büyük Güçler, Afrika'nın büyük bölümünün paylaşılmasını kararlaştırdılar. Bunun en önemli gerekçesi diye de her defasında köleliğe karşı mücadele gösterildi. Ne var ki kaynak ve personel bakımından zayıf durumdaki Avrupalı sömürge yöneticileri, özellikle ilk başlarda, ilgili sömürgelerdeki ileri gelen köle sahipleri arasındayer alan Afrikalı elitlerin işbirliğine bağımlıydı. Sömürgeci güçler hemen her yerde köleliği ve köle ticaretini sona erdirmek için yasalar çıkarmış olsa da yerel yönetimler, genellikle bunları uygulamak için çaba göstermemiştir. Üstelik Angola'daki Portekizli yetkililer, Principe ile São Tomé'deki plantasyonlara işgücü sağlamak için köle ticaretine aktif biçimde katıldılar.

Bununla birlikte birçok koloni, köle ticaretini büyük ölçekte ortadan kaldırmayı nispeten kısa sürede başardı ancak gizli insan ticareti, genellikle on yıllar boyunca daha küçük ölçekte devam etti. Ancak artık köle ticareti başka, kölelik başka şeydi. Sömürgeci güçlerin hiçbiri, kölelik kurumuyla büyük çaplı mücadele etmek için acele etmiyordu. Bunun arkasında, kölelerin serbest bırakılmasının üretimde büyük bir düşüşe ve hızla artan kanunsuzluğa yol açacağı korkusu vardı. Plantasyonlardaki deneyimler -özellikle Karayipler'de-Afrika kolonilerindeki yöneticilerin azat edilen kölelerin efendilerini hemen terk edip sadece kendileri için çalışacağı ve eski sahiplerinin kendi işlerinin üstesinden gelemeyeceği inancını doğurmuştur. Sömürgelerdeki efendiler, bu sürecin ekonomik ve sosyal protestoları tetiklememesini ve köleliğin çöküşünün aşamalı olmasını umuyordu. Sömürge idaresi, köleliğe karşı mücadeledeki başarısızlıklarını, genellikle Afrika'daki köleliğin nispeten zayıf olması ve insan kaçırma ve köle ticareti gibi en acımasız uygulamaların artık yavaş yavaş ortadan kalktığı gibi nedenlerle haklı çıkarmaya çalışmıştır. Zamana yayılan bu dönüşüm, kölelerin de yararınaydı.

Sömürgecilerin çoğu, gerçekten de sömürge yönetimi sayesinde köleliğin bir süre sonra kendiliğinden sona ereceğine inanıyordu. Ancak bir sorunla karşı karşıyaydılar. Bir yandan, kendi ülkelerindeki misyonerleri ve halkı yatış-

tırmak için kölelikle mücadele ediyormuş gibi davranmak zorundaydılar. Öte yandan ise alternatif emek biçimlerinin ve sosyal kontrolün uygulamaya konması zaman alacağından, köleliğin aniden kaldırılmasıyla ekonomik yönden zarar edeceklerine kesin surette ikna olmuşlardı. Her sömürgeci güç, bu sorunu kendi yöntemiyle çözmeye çalışmış ve birkaç kere stratejisini değiştirmiştir.

Sömürge idarecileri, birçok yerde kaçan köleleri çoğunlukla efendilerine iade etmiş, onların toprağa ve ücretli emeğe erişimlerini engellemiş, onları özgürlüklerini satın almaya zorlamış, bozgunculuk yaptıkları iddiasıyla tutuklamış ya da yönetim için çalıştırmıştır. Kölelikle ilgili davalar, genellikle yerel mahkemelere ya da Müslüman mahkemelerine havale ediliyordu ve bu mahkemeler, nadiren kölelerin lehine karar veriyordu. Kölelerin kendi çabalarıyla özgürleşmeleri, yasalara ya da sömürgeadaki yetkililerin iyi niyetine değil, daha ziyade yaşa ve cinsiyete, toprağa, suya, çiftlik hayvanlarına, aletlere ve tohumlara erişim ya da ücretli iş bulunup bulunamayacağı gibi faktörlere bağlıydı. Köle sahiplerinin kaderi ise köleleri kontrol edebilmelerine bağlıydı; çünkü kölelik, başlangıçta emeği seferber etmenin ve gücü meşrulaştırmanın önemli bir biçimi halinde kaldı.¹⁰⁶

Köle kadınların kaderlerinden kurtulması, son derece zordu. Doğu Afrika'daki bir İngiliz misyoner, 1916 gibi geç bir tarihte, köleliğin yaygınlığından yakınarak köle bir kadını, "alçalmanın bir sonucu, Tanrı'nın yeryüzündeki en aşağı yaratığı," sözleriyle tanımlar. Gerçekten de kadın kölelerin günümüze ulaşan bazı yaşamöyküleri, sömürge yönetiminin ilk yıllarındaki zayıflıklarını, güçlü bir şekilde aktarmaktadır. Örneğin Bwanikwa, 1870'lerde, bugünkü Zambiya'da küçük bir kızken kaçırılmış ve daha sonra birkaç kez satılmıştır. Genç bir kadın, birkaç kez kaçmayı başarsa da aile bağları olmaksızın özgürlük pek işe yaramamış ve kanundışı ilan edildikten kısa süre sonra kendisini Arap tüccarlara satan bir adamın eline düşmüştür. Sonunda kaçarak bir misyonerlik

106 S. Miers/M. Klein (ed.), *Slavery and Colonial Rule in Africa*, Londra 1998.

merkezine sığınmış ve burada Hristiyanlığı kabul etmiştir. Misyonerler için çalışan Bwanikwa, sonunda bir misyoner olmuştur.¹⁰⁷

Fransızların elindeki Batı Afrika başta olmak üzere, bazı bölgelerde Birinci Dünya Savaşı'na kadar toplu firarlar söz konusudur. Sahraaltı'ndaki çoğu bölgede firar görülme- se de birçoğu, efendileriyle bağımlılık koşullarını yeniden müzakere etmeyi başardı. Birçok Afrika toplumunda köle- lik, sömürge döneminin ilk on yıllarında başka türlü zorla çalıştırma biçimlerine dönüştü. Böylece özellikle kriz veya kıtlık dönemlerinde ama aynı zamanda sömürge devletinin vergi taleplerinin bir sonucu olarak insanların rehin veril- mesi, birçok bölgede önemli ölçüde arttı. Özellikle çocuklar, ya borçlara karşılık teminat diye ya da borçları ödemek için kullanılıyor ve daha sonra alacaklının evinde veya tarlala- rında çalışmak zorunda kalıyorlardı. Bu hizmetlerin süresi sözümona sınırlıydı. Ancak birçok kişi, borçlarını ya da kre- dilerini asla geri ödeyemedi ve çoğu, rehine olarak kaldı.¹⁰⁸

Kölelikten Prekaryaya

“Özgür emek”, sömürge döneminde de sömürge ideolojisinin temel kategorilerinden biriydi ancak teori ve uygulama arasındaki uçurum, büyük ölçüde değişmedi. Avrupalılar, sömürgeleri kârlı hale getirmek amacıyla köle emeğini harekete geçirmek için çeşitli yolları da denemişlerdir. Bunlar arasında; zorla çalıştırma, orduya veya polis kuvvetlerine zorunlu askerlik ve çeşitli karanlık yollarla sözleşmeli işçilerin işe alınması yer alıyordu. İşçilerin askere alınması, çoğunlukla sömürge sisteminin kendilerini manipüle ettiği kadar onları da manipüle etmeye çalışan ve işgücünü tıpkı plantasyonlar gibi kendi amaçları için düzenli şekilde kullanan yerli araçlara, genellikle de şeflere bağlıydı.

107 M. Wright, *Strategies of Slaves and Women. Life Stories from East/Central Africa*, New York 1993, 7. Bölüm

108 P. E. Lovejoy/T. Falola (ed.), *Pawnship, Slavery, and Colonialism in Africa*, Trenton/ NJ. 2003.

Gerçek işe alımlar ise genellikle son derece kirliydi ve büyük ölçüde kapalı kapılar arkasında yürütülüyordu. İngiliz sömürge bakanı Lord Milner, 1920’li yıllarda “yerlilerin tembellikveahlaksızlığıçindeyaşamalarınaizinvermekya da onları çalışmaya teşvik etmek için dürüst olmayan yöntemler kullanmak” arasında bir orta yol bulma konusunda endişeli olduğunu açıklamıştır.¹⁰⁹

Kölelik karşıtı hareketle birlikte Kongo’da II. Leopold rejiminin sömürgeci uygulamalarına karşı uluslararası düzeyde başlatılan protesto, 20. yüzyılın başlarında gelişen bir tür insan haklarının “asgari standardı” ile ilgili uluslararası bir söyleme önemli bir zemin hazırlamıştır. Bu söylem, “asgari sosyal standart” sorularıyla yakından bağlantılıydı; ailelerin ve toplulukların parçalanmasını, sömürgelerdeki disiplinin şiddetini ve ayrıca özgür emek ideolojisini kapsıyordu. Bu bağlamda insanların “nasıl” ve “neden” çalıştığına yönelik karmaşık soru, özgür ve zorla çalıştırma diye ikiye bölündü. Milletler Cemiyeti’nin de tam olarak yaptığı gibi “emek”, en yalın haliyle, uluslararası bir soruna dönüştürüldü. Milletler Cemiyeti, 1926’da kölelik karşıtı bir sözleşme hazırladı ve aynı zamanda zorunlu çalışmanın ya da zorla çalıştırmanın köleliğe dönüşmemesi için Uluslararası Çalışma Örgütü’nü görevlendirdi. Bu çabaların sonucunda Uluslararası Çalışma Örgütü, 1930 tarihli Zorla Çalıştırma Sözleşmesi’ni hazırladı. Bu iki anlaşmayla, sadece sömürgelerdeki işgücüne ilişkin uluslararası standartlar tanımlanmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 1930’lu yıllarda geliştirdiği ve daha sonra Yerli İş Kanunu’nda birleştirilen sözleşmelerin hepsi, zorla çalıştırma sorunu etrafında dönecekti.¹¹⁰

Uluslararası Çalışma Örgütü’nün sömürge emeği sorunlarına yönelik bu ilk insani normatif yaklaşımının, sömürgelerdeki işgücünün en ağır biçimde sömürülmesine sınırlamalar getirdiği kesindir. Ancak kölelik benzeri çalışma

109 F. Cooper, “African Workers and Imperial Designs”, P.D.Morgan/S.Hawkins (ed.), *Black Experience and the Empire* içinde, Oxford 2004, s. 296 vd.

110 F. Cooper, “Social Rights and Human Rights in the Time of Decolonization”, *Humanity* 3 (2012) içinde, s. 473-492, burada s. 482.

biçimlerinin sömürgeci güçlerin repertuarından çıkarılmasını savunan misyonerler ve insani düşünen gruplar, zorla çalıştırma konusunu, oldukça dar bir çerçevede ele almışlardır. Köleliğe karşı yüzyıllardır süregelen bir muhalefet geleneğine başvurmaları, özgür ve zorla çalıştırma arasındaki karşıtlığı, Afrika'da çalışan insanların içinde bulunduğu güç karmaşası ve sosyal ilişkiler açısından soyutlamıştır. Bu durum nedeniyle, zorunlu olduğu ilan edilmeyen emek biçimleri eleştiriden uzak kalmıştır. Dar anlamda kölelik diye tanımlanmayan her şey, “özgür emek” denerek meşrulaştırıldı. Birçok baskıcı uygulama da bu şekilde halının altına süpürüldü ya da meşruluk kazandı. Bilhassa İkinci Dünya Savaşı sırasındaki faşizmle mücadele adı altında, zorla çalıştırmanın çeşitli biçimleri canlandı.¹¹¹

İngiltere ve Fransa, 1945 yılından sonra “zorla çalıştırma”-dan resmi anlamda uzaklaştılar. Gelgelelim zorla çalıştırma, sömürgeciliğin kaldırıldığı evrede de devam etmiştir. Bu durum; Kenya'da, Cezayir'de ve diğer bölgelerde kurulan yeni köylerde direniş ve gerilla hareketlerini önlemek için binlerce kişinin yerinden edilmesiyle kendini gösterdi. Sömürge yönetimleri, erozyonla mücadele programlarında da zora başvurmuş, Afrikalıları sözümona geri kalmış uygulamalarından kurtarmanın tek yolunun bu olduğunu savunmuştur. 1930'lu yıllarda başlayan ve bağımsızlık sonrası Afrika'da da devam eden sömürgeci kalkınma süreci, zorla çalıştırma diye nitelendirilecek faaliyetleri; “gönüllü çalışma”, “kendi kendine yardım” veya “insan sermayesine yatırım” diyerek yeniden adlandırmıştır. Bu bağlamda, Afrikalı emeğinin belirli yönleri, tabiri caizse görünmez kılındı ve bunun yerine “çıkarcılar”, “katkıda bulunanlar” veya “gönüllüler” denilerek inşa edildi. Baskı altında gerçekleştirilen emek sorunu, ortadan kalkmadı. Bu sorun, günümüzde geniş bir alana yayılmış, çok sayıda sektörde yer bulmuş ve çok sayıda iş ilişkisine yerleşmiştir.¹¹²

111 A. Keese, “Searching for the Reluctant Hands. Obsession, Ambivalence and the Practice of Organising Involuntary Labour in Colonial Cuanza Sul and Malange Districts”, Angola, 1926-1945, *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 41 (2013) içinde, s. 238-258.

112 B. Rossi, *From Slavery to Aid. Politics, Labour, and Ecology in the Nigerien Sahel, 1800-2000*, New York 2015.

Uzun vadeli bir tarihsel perspektiften bakıldığında, Afrikalıların kıta dışındaki sermaye birikimindeki rolünün ne kadar önemli ölçüde değiştiği ve bu dönüşümün emeğin boyutuyla ne kadar yakından bağlantılı olduğu netleşmektedir. Dahası, bu bakış açısı, özgür ve özgür olmayan ikilemine de ışık tutmaktadır. 16. ve 19. yüzyıl arasındaki Transatlantik köle ticareti sırasında Afrikalılar, plantasyonlarda çalıştırılmak üzere Atlantik üzerinden zorla Amerika'ya gönderildiler. Birçoğu da geçiş sırasında öldü. Günümüzde bu sorumluluk, Afrikalılara aittir ve ücretli işgücü arayışıyla Akdeniz'i ya da Atlantik'i geçenlerin yolculuğu da sıklıkla ölümle sonuçlanmaktadır. Geçmişte göçmenler zorla göç ettiriliyordu; bugün ise insanlar, Afrika'dan Avrupa'ya gönüllü olarak, büyük çabayla, maliyetle ve büyük riskleri göze alarak gidiyorlar. Daha önceki yüzyıllarda, Afrika kökenli birçok köle, "Yeni Dünya"daki plantasyonlarda isyan etmiş ve kaçmaya çalışmıştır. Bugün Avrupa'da kaçak halde yaşayan Afrikalı işçiler, sınırdışı edilmekten kurtulmaya çalışmaktadır. Çoğunlukla sefil koşullar altında ancak kapitalist ekonomilere özgü, iş ve açlık arasındaki "seçim"le karakterize edilen bir güvencesizlik çerçevesinde çalışıyorlar. Yaşamlarına; yerinden edilme, göç politikaları ve yeni sosyal ağlar kurma ihtiyacı damgasını vurmaktadır. Öte yandan Avrupa'daki girişimciler, bugün resmi anlamda talep edilen belgelere sahip olmayan bu insanların zayıflığından faydalanabilir.¹¹³

113 Cooper, *From Enslavement*, s. 140 vd.

VII. GÜNÜMÜZDE KÖLELİK

21. Yüzyılda Kölelik

Acaba Avrupa'da, çiftliklerde kaçak çalışan, "işverenleri" tarafından sömürülen ve sürekli sınırdışı edilme korkusu içinde yaşayan Afrikalı işçi, "modern köle" midir? Kölelik, bugün dünya çapında *de jure* kaldırılmıştır. Ama istatistiklere göre eşi benzeri görülmemiş bir oranda *de facto* varlığını sürdürmektedir. Küresel Kölelik Endeksi'ne (GSI) göre 2014 yılında 35,8 milyon insan köle konumundaydı. Bu bağlamda sıklıkla kullanılan "modern kölelik" terimi, mevcut "yasadışı" köleliğin, tıpkı uçakların, internetin ya da finansal kapitalizmin mevcut biçimleri gibi, yeni altyapı şekillerine gömülme zorunda olduğu gerçeğini ifade etmektedir. Günümüzde, köle satış sözleşmesi ya da tapu gibi belgeler yoktur ancak sahte çalışma belgeleriyle oturma izinleri bulunmaktadır. Bu yüzyıldaki köleler, örneğin Atlantik köleliğinin altın çağındakinin aksine, ucuzdur ve dolayısıyla "tek kullanımlık"tır ve her an değiştirilebilirler.¹¹⁴

Aynı zamanda modern kölelik biçimleri, geçmişteki uygulamalardan kopuş anlamına gelmemektedir. Köleler, öncelikle fiziksel bakımdan zorlayıcı ve toplumsal anlamda değersiz işleri yapmaya devam etmektedir. İnsanların kaçırılması, etkili bir köleleştirme stratejisi olmaya devam ediyor. Dahası kölelik, hâlâ kârlı bir iştir ve köleliğin kaldırılması, ani bir dönüm noktası olmamıştır. Sadece bazı devletlerin köleliği kaldırması uzun zaman almıştır ve kölelik, Moritanya'da, dördüncü bir girişimle ancak 1980'de kaldırılmıştır.

114 J.C. Marschelke, *Moderne Sklavereien*, in: *Aus Politik und Zeitgeschichte* 65 (2015) içinde, s. 15-23.

Daha da önemlisi, köleliğin yüzyıllar boyunca biçimlendiği bazı sosyo-ekonomik ve ideolojik yapıların son derece sert ve uzun ömürlü olduğu kanıtlandı. Amerika Birleşik Devletleri'nde siyah nüfusun daima marjinalleştirilmesi, beyazların üstünlüğü ve ırkçı polis şiddetiyle belirginleşen derin toplumsal bölünmeler, bunun açık bir tanığıdır. Ancak Afrika'nın bazı bölgelerinde de bir ailenin ya da kişinin gerçek ya da yakıştırılan köle geçmişi, toprak mülkiyetinin ya da siyasi konumlara erişimin önünde bir engel olabilmektedir.

Bugünkü köleliğin boyutlarının belirlenmesi için öncelikle tanımlanması gerekir. Sömürü koşullarından çıkar sağlayanlar ya da bu koşulları siyasi anlamda aklamak isteyenler, kendilerine “kölelik taraftarı” imajının yakıştırılmasına karşı çıkmaktadır. Örneğin çocukların sari fabrikalarında ağır koşullar altında köleliğe zorlandığı Hindistan'ın Bihar eyaletindeki bir sosyal yardım görevlisi, gazeteciye, şöyle karşılık vermiştir: “Tanrı aşkına, bana burada vahşi bir kölelik olduğunu söylemeyin. Çelik kafesler yok, herkes özgür.”¹¹⁵ Gelgelelim “modern kölelik” eleştirilerini mümkün olduğunca etkili bir şekilde ifade etmek isteyenler, genellikle mümkün olan en geniş tanıımı kullanmaktadır. Örneğin Küresel Kölelik Endeksi, modern kölelik tanımında üç unsura yer vermektedir. Bunlar; insan kaçakçılığı, kölelik ya da köleliğe benzer uygulamalar ve zorla çalıştırma gibi olgulardır. Kevin Bales ve Becky Cornell gibi kölelik karşıtı aktivistler de üç kriter sıralamaktadır: Şiddet yoluyla kontrol, özgür iradenin kaybı ve ekonomik sömürü. Köleliğin zalimlik ve özgür iradenin kaybı gibi bazı özellikleri tartışmalıdır; zira birçok faaliyet, kölelik ile serbest çalışma ilişkileri arasındaki yasal boşluğun bulunduğu bir alanda yer almaktadır.

Modern köleliğin boyutlarına ilişkin saptamalar da bilhassa tanımlanmasına bağlıdır. Ancak bu durum, köleliğin büyük ölçüde gizli bir biçimde devam ettiği gerçeğiyle daha da karmaşık hale gelmektedir. Rakamların çoğu, günümüz kölelerinin çoğunun Asya-Pasifik bölgesinde, özellikle de

115 E. B. Skinner, *Menschenhandel. Sklaverei im 21. Jahrhundert*, Bergisch Gladbach 2008, s. 280.

Hindistan'da, daha sonra da Sahraaltı Afrika ülkelerinde bulunduğunu göstermektedir. Bazı tahminlere göre Avrupa'da da hâlâ 50.600.000 köle bulunmaktadır. Tüm niceliksel boyutların ötesinde, günümüz kölelerinin çok çeşitli faaliyetler yürüttüğü ve bunların büyük bir kısmının daha çok hammadde çıkarma, basit ürün işleme veya çeşitli hizmetler olduğu söylenebilir. Cinsel sömürü de bu bağlamda önemlidir. Neredeyse tüm kölelik mağdurlarının ortak yönü; yoksulluk, düşük niteliklere sahip olma ve perspektifsizliktir. Köle olmak; esaret ve kaçırma, çocuk satışı, aldatma ve borçlanma yoluyla olmak üzere genellikle dört biçimde gerçekleşmektedir. Savaş ve yoksulluk, çoğu yerde kölelerin işe alınmasını kolaylaştırmaktadır. Modern köleliğin boyutları nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, bunlar, Avrupa dışı toplumların atalarından kalma bir sonuç olmayıp, küresel kapitalizmin yapıları içinde ve bunlarla birlikte gerçekleşmektedir.

Kölelik, Politika ve Bellek

“Modern kölelik” konusunun siyasetin ve kamunun gündemine girmesinde, siyasi aktivistlerin payı büyüktür. Köle ticareti ve kölelik konusundaki tartışmalar, hiçbir zaman sadece akademik çerçeveye sınırlı kalmamış, daima daha geniş bir siyasi ve sosyal bağlamda gerçekleşmiştir. Bu konular, aynı zamanda -farklı zamanlarda ve farklı yoğunluklarda- kısmen kutlama şeklinde kendini gösteren fakat aynı zamanda siyasi taleplerle sonuçlanan hatırlama politikalarının aracı olmuştur. Fransa, 2001 yılında Milletvekili Christine Taubira'nın sunduğu bir yasa tasarısıyla köleliği insanlığa karşı işlenmiş bir suç addeden ilk ülkedir ve her 10 Mayıs'ta köleliğin kaldırılışını anmaktadır. Ancak bu durum, kamuoyunda, köleliğin karanlık gölgesine yönelik sert tartışmaları engelleyemedi. İngiltere, 2007 yılında köleliğin kaldırılmasının 200. yıldönümünü kutlamak için çok para harcamıştır. O dönemin başbakanı Tony Blair, kölelik konusunda en derin üzüntülerini dile getirmiştir. Londra'da, insanlık tarihinin bu üzücü bölümünü anmak üzere Canterbury başpiskoposunun başını çektiği bir

“walk of witness” adlı yürüyüş düzenlenmiştir. Liverpool’da açılan Uluslararası Kölelik Müzesi, köleliğin mirası konusunda farkındalık yaratmayı amaçladığını, internet sitesinde duyurmuştur. Kuşkusuz pek çok gözlemci, İngilizlerin esas itibariyle kendilerini, erdemlerini ve sözde doğuştan gelen özgürlük sevdalarını kutladıkları izlenimine kapılmıştı.¹¹⁶

2007 yılında, köle ticaretinin yasaklanmasına ilişkin kutlamalar, Afrika’nın çeşitli ülkelerinde de gerçekleşti ve bir dizi tartışmayı alevlendirdi. Senegalli tarihçi Ibrahima Thioub gibi eleştirmenler, Afrika’daki insan ticaretinin öneminin genç ulusların tarihsel imajına uymadığı için kıtada uzun süre küçümsendiğini belirtmiştir. Bir grup ise bu kutlamaları, dikkatleri daha çok Avrupalıların başlattığı Atlantik köle ticareti suçundan başka yöne çekmek için kullanılan bir taktik telakki etmektedir. Eski kölelerin torunları, süregelen dışlanmışlıklarına karşı çıkmak amacıyla, Afrika’nın pek çok yerinde örgütlenmişlerdir.¹¹⁷

2010’larda, Jamaika’da, tarihçi ve Batı Hint Adaları Üniversitesi rektörü Hilary Beckles tarafından koordine edilen kararlı bir hareket ortaya çıkmış ve İngiliz hükümetine, köle ticaretinin ve köleliğin yol açtığı zararlar için tazminat talebinde bulunmuş ancak 2015 yılında Jamaika’yı ziyaret eden dönemin İngiltere başbakanı David Cameron tarafından bu acı mirası geride bırakmanın ve geleceğe odaklanmanın zamanının geldiği söylenmiştir.¹¹⁸ Ancak İngiliz hükümetinin ve devlet kurumlarının bu konudaki engelleyici tutumuna karşı baskı gittikçe artmıştır. Örneğin Haziran 2020’de Bristol’de göstericiler, köle tüccarı Edward Colston’ın heykelini söküp limana atarak, köle ticareti yapan İngiliz ulusunun

116 F. Verge, “Les troubles de la mémoire: traite négrière, esclavage, et écriture de l’histoire”, *Cahiers d’Études Africaines* 179/80 (2005) içinde, s. 1143-1177; D. T. Gleason/S. Lewis (ed.): *Ambiguous Anniversary. The Bicentennial of the International Slave Trade Bans*, Columbia 2012.

117 A. Bellagamba u.a. (ed.), *Bitter Legacies. African Slavery Past and Present*, Princeton 2013; I. Thioub, “Regard critique sur les lectures Africaines de l’esclavage et de la traite atlantique”, I. Mandé/B. Stefanson (ed.), *Les historiens Africains et la mondialisation* içinde, Paris 2005, s. 271-292.

118 H. M. Beckles, *Britain’s black debt: Reparations for Caribbean slavery and native genocide*, Kingston 2013; A. L. Araujo, *Reparations for slavery and the slave trade. A transnational and comparative history*, Londra 2017.

yüzleşmediği geçmişi ile mevcut ırkçılık arasındaki bağlantıya işaret etmeye çalışmışlardır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde kölelik ve bunun sonuçları, Toni Morrison'un eserleri ya da Colson Whitehead'in *Yeraltı Demiryolu* romanı gibi sadece edebiyatta değil; gerek sinemada gerekse televizyonda tekrar tekrar ele alınmıştır. 2016'da açılan görkemli Ulusal Afro-Amerikan Tarihi ve Kültürü Müzesi, siyahilerin, ülkenin inşası ve refahındaki rolünü vurgulamaktadır. Öte yandan, 2020 Mayıs'ında George Floyd'un tutuklanırken polis memurları tarafından öldürülmesinden bu yana, köleliğin sonuçlarının üstesinden gelinmekten çok uzak olduğu ve ırkçılığın her yerde var olmaya devam ettiği açıkça ortaya çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki merkezi kurumların köleliğin mirasıyla yüzleşmekte hâlâ ne kadar zorlandıkları ve tarihlerindeki bu karanlık sayfanın uzun süredir ne denli bastırılmış olduğu, bununla yüzleşmeye yeni başlayan üniversitelerin eylemleriyle gösterilmektedir. Sonuç itibarıyla, mevcut örnekler, köleliği hatırlama politikalarına ışık tutmaktadır.¹¹⁹

Üniversitelerde kölelikle yüzleşme çabası, entegrasyonun Amerika Birleşik Devletleri tarihine daha fazla damgasını vurduğu yeni bir döneme mi işaret ediyor, yoksa Kuzey Amerika üniversitelerindeki "politik doğruculuğun" bir başka çeşidi mi? Cevap her ne olursa olsun, Amerikan halkı, üniversitelerin kölelik konusuna eğildiklerini öğrendiğinde, genellikle şaşırılmaktadır. Bu durum, Amerikan ulusunun köleliğin kapsamını, boyutunu ve tarihsel önemini yeterince algılayamadığına işaret etmektedir. Ancak bu şaşkınlık, aynı zamanda "bir tür bilişsel uyumsuzluğu", yani kölelik gibi bir kurumu üniversitelerle özdeşleştirdiğimiz ideallerle ve değerlerle (ilerlemeyle, aydınlanmayla ve

119 L. M. Harries vd. (ed.), *Slavery and the University. Histories and Legacies*, Athens/GA 2019 (diğer alıntı s. 4). Amerika Birleşik Devletleri'nde köleliğe ilişkin güncel tartışmalar söz konusu olduğunda özellikle dikkat çeken çalışma *New York Times*'in 2019 yılında başlattığı, o zamandan beri tartışmalara konu olan ve Kuzey Amerika tarihinin yeni bir yorumunu sunan "1619 Projesi"dir. Bu makale dizisinin temel savı şudur: Amerika Birleşik Devletleri'nin ulusal anlamda gelişimi Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilan edildiği 4 Temmuz 1776'ya değil, ilk Afrikalı kölelerin Virginia'ya ayak bastığı 1619 Temmuz'una dayanmaktadır.

durdurulamayan bilgi arayışıyla) bağdaştırmanın zorluğunu da yansıtmaktadır. Bununla birlikte köleliğin gölgesinin üniversitelerde bulunması, gerçekten de şaşırtıcı değildir. Kurumsallaşmış kölelik, ne de olsa iki buçuk yüzyıl boyunca Kuzey Amerika toplumunun başlıca özelliği idi. *Wall Street*'te uzun süre kredi teminatı ve ipotek adı altında köle kabul edilmiştir. Washington'da, Capitol binasının bronzdan bir özgürlük heykelinin bulunduğu rotunda, köleleştirilmiş işçiler tarafından inşa edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk 12 başkanından 10'unun, yüzlerce kongre üyesi ile senatörün ve 1865'ten önce Yüksek Mahkeme'de görev yapan hukukçuların en az üçte ikisinin köleleri vardı. Kölelik karşıtları, o dönemde, sık sık tacize uğrayan bir azınlıktı. Buna rağmen, son araştırmaların ortaya çıkardığı bazı gerçekler, derin bir huzursuzluk yaratmaktadır. Sözelimi günümüzdeki adı Brown Üniversitesi olan Long Island Koleji'nin yönetim kurulunun otuz üyesi, köle gemisinin kendilerine ait olduğunu belirtmişlerdir. Köleler, Princeton Üniversitesi başkanının evinin merdivenlerinde açık artırmayla satılmıştır. Bir Amerikan üniversitesindeki hukuk bölümünün ilk kürsüsü olan Harvard'daki *Royall Chair* için gerekli fon, Antigua'daki bir köle plantasyonundan sağlanmıştır. Alabama Üniversitesi rektörü, ofisinde bir köleyi bizzat kırbaçlamıştır. Virginia'da, tıp fakültesi öğrencileri de köleleştirilmiş kadınların ve erkeklerin cesetleri üzerinde eğitim görmüş ve bu cesetler, daha sonra yakındaki bir lağım çukuruna atılmıştır. Bu tür örnekler daha da çoğaltılabilir. Daha da önemlisi, Amerikan üniversitelerindeki köleliğin rutini; sınıfları inşa eden, yemek pişiren, araziyi iyi durumda tutan ve tuvaletleri boşaltan erkekler, kadınlar ve çocuklardır.

Ne var ki kölelikle uzlaşmak yerine istifa eden üniversite başkanları, profesörler, köleliğe ahlaki ve siyasi kötülük damgası vuran öğrenciler de vardı. Bazı üniversiteler, kölelik karşıtı hareketin merkeziydi. Bunlar arasında Ralph Waldo Emerson ve Henry David Thoreau gibi köleliği eleştiren birçok kişinin mezunu olduğu, ancak aynı zamanda öğretim üyelerinin, kölelik kurumunun kaldırılması konusunda ko-

nuşmalarını açıkça yasaklayan Harvard da vardı. Üniversiteler, Kuzey Amerika'nın, gelişimleri kölelikle yakından ilişkili yegâne kurumu değildir. Ancak son araştırmalar sayesinde üniversiteler, bu ilişkinin uzun süre gözardı edildiğini ilk kabul eden kurumlar arasında yer almaktadır. Sağ siyasetin yaptığı gibi bu kavrayışı modaya uygun bir pişmanlık ve kendini günah çıkarma eğilimi diyerek karalamak, asıl meseleyi tamamen gözden kaçırmaktır. Üniversiteler ve kölelik üzerine yapılan araştırma projeleri, hiç değilse ne kadar çok bilginin kaybolduğunu, bastırıldığını ya da saklanmaya değer görülmediğini açıkça ortaya koymuştur. Bu projeler, pek çok yeni verinin ve gerçeğin ötesinde, ulusal hafızanın bir tür ayrışmasını ya da en azından kasıtlı bir bellek yitimini ortaya koyabilmektedir.

Eski Amerikan başkanı Woodrow Wilson'ın köleliği önemsizleştirmesi ve ırkçı olması konusunda artık sessiz kalmak istemeyenler ve Princeton Üniversitesi'nde 20. yüzyılın başında başkanı olduğu ve Wilson adının verildiği bir enstitünün adını değiştirmeyi başaranlar, bu nedenle erdemin sosyalist koruyucuları değil, daha ziyade uzun bir gizlemenin ve bastırmanın yarasına parmak basanlardır. Kölelik, enine boyuna araştırılmış, dönemlerle ve bölgelerle sınırlı tarihsel bir olgu değildir. Günümüzde de çeşitli uygulamalarda, ideolojilerde, sosyal ve ekonomik hiyerarşide, kırsalda ve anıtlarda kendini göstermektedir. Bu konunun, özellikle ataları veya kendileri bu karmaşanın kurbanları arasında yer alanlarca sürekli ele alınması zorunludur.

KAYNAKÇA

Bradley, K.u.a. (ed.), *The CambridgeWorld History of Slavery*. Cilt 1:

The Ancient Mediterranean World, ed. K. Bradley/P. Cartridge, Cambridge 2011; Cilt 3: *AD 1420 – AD 1804*, ed. D. Eltis/S. Engerman, Cambridge 2011; Cilt 4: *AD 1804 – AD 2016*, ed. D. Eltis vd. (Cambridge 2017).

Campbell, G.u. a. (ed.): *Women and Slavery*, 2 Cilt, Athens/OH, 2007, 2008.

Campbell, G. vd. (ed.): *Children in Slavery through the Ages*, Athens/OH 2009.

Drescher, S./Engerman, S. (ed.): *A Historical Guide to World Slavery*, New York 1998.

Engerman, S. vd. (ed.): *Slavery*, Oxford 2001.

Fay, M.A. (ed.): *Slavery in the Islamic World. Its Characteristics and Commonality*, Basingstoke 2019.

Finkelman, P./Miller, J.C. (ed.): *Macmillan Encyclopedia of World Slavery*, 2 Cilt, New York 1998.

Hermann Otto, E. (ed.): *Unfreie Arbeits- und Lebensverhältnisse von der Antike bis zur Gegenwart. Eine Einführung*, Hildesheim 2005.

Heuman, G./Burnard, T. (ed.): *The Routledge History of Slavery*, Londra/New York 2011.

Meillassoux, C.: *Anthropologie der Sklaverei*, Frankfurt/M. 1989.

Miller, J.C.: *The Problem of Slavery as History: A Global Approach*, New Haven 2012.

Osterhammel, J.: *Sklaverei und die Zivilisation des Westens*, Münih, 2000.

Patterson, O.: *Slavery and Social Death: A Comparative Study*, Cambridge/Ma. 1982.

Toledano, E. R.: *As If Silent and Absent: Bonds of Enslavement in the*

Islamic Middle East, New Haven 2007

Walvin, J.: *A Short History of Slavery*, Londra 2007.

Zeuske, M.: *Handbuch Geschichte der Sklaverei. Eine Globalgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Berlin/Boston 2013.

Zeuske, M.: *Sklaverei. Eine Menschheitsgeschichte von der Steinzeit bis heute*, Ditzingen 2018.

Bradley, K.: *Slavery and Society at Rome*, Cambridge 1994.

Finley, M.: *Die Sklaverei in der Antike. Geschichte und Probleme*, Frankfurt/M. 1985.

Hanß, S./Schiel, J. (ed.): *Mediterranean Slavery Revisted (500–1800)/Neue Perspektiven auf Mediterrane Sklaverei (500–1800)*, Zürich 2014.

Hunt, P.: *Ancient Greek and Roman Slavery*, Hoboken 2018.

Hermann Otto, E. (ed.): *Antike Sklaverei*, Darmstadt 2013.

Karras, R.M.: *Slavery and Society in Medieval Scandinavia*, New Haven 1988.

MacLean, R.: *Freed Slaves and Roman Imperial Culture. Social Integration and the Transformation of Values*, Cambridge 2018.

Schumacher, L.: *Sklaverei in der Antike. Alltag und Schicksal der Unfreien*, Münih 2001.

Antik Çağ ve Orta Çağ

Bradley, K.: *Slavery and Society at Rome*, Cambridge 1994.

Finley, M.: *Die Sklaverei in der Antike. Geschichte und Probleme*, Frankfurt/M. 1985.

Hanß, S./Schiel, J. (ed.): *Mediterranean Slavery Revisted (500–1800)/Neue Perspektiven auf Mediterrane Sklaverei (500–1800)*, Zürich 2014.

Hunt, P.: *Ancient Greek and Roman Slavery*, Hoboken 2018.

Hermann Otto, E. (ed.): *Antike Sklaverei*, Darmstadt 2013.

Karras, R.M.: *Slavery and Society in Medieval Scandinavia*, New Haven 1988.

MacLean, R.: *Freed Slaves and Roman Imperial Culture. Social Integration and the Transformation of Values*, Cambridge 2018.

Schumacher, L.: *Sklaverei in der Antike. Alltag und Schicksal der Unfreien*, Münih 2001.

Afrikanlı İnsanlarla Ticaret

Allen, R.: *European Slave Trading in the Indian Ocean, 1500–1850*, Athens/OH 2015.

Austen, R. A.: *Sahara. Tausend Jahre Austausch von Ideen und Waren*, Berlin 2012.

Campbell, G.: *Africa and the Indian Ocean World from Early Times to Circa 1900*, New York 2019.

Chatterjee, I./Eaton, R.M. (ed.): *Slavery and South Asian History*, Bloomington 2006.

Christopher, E. vd. (ed.): *Many Middle Passages: Forced Migration and the Making of the Modern World*, Berkely 2007.

Curtin, P. D.: *The Atlantic Slave Trade: A Census*, Madison/Wisc. 1969.

Eltis, D./Richardson, D. (ed.): *Extending the Frontiers. Essays on the New Transatlantic Slave Trade Database*, New Haven 2008.

Hunwick, J./Powell, E. T.: *The African Diaspora in the Mediterranean Muslim World*, Princeton 2002.

Klein, H. S.: *The Atlantic Slave Trade*, New York 1999.

Mann, M.: *Sahibs, Sklaven und Soldaten. Geschichte des Menschenhandels rund um den Indischen Ozean*, Darmstadt/Mainz 2012.

Miller, J.C.: *Way of Death: Merchant Capitalism and the Angolan Slave Trade, 1730–1830*, Madison/Wisc. 1988.

Rediker, M.: *The Slave Ship: A Human History*, New York 2007.

Smallwood, S.: *Saltwater Slavery. A Middle Passage from Africa to American Diaspora*, Cambridge/Ma. 2007.

Wright, J.: *The Trans-Saharan Slave Trade*, Londra/New York 2007.

Atlantik Bölgesinde Plantasyon Köleliği

Beckert, S.: *King Cotton. Eine Geschichte des globalen Kapitalismus*, Münih 2014.

Beckles, H./Shepherd V. A. (ed.): *Caribbean Slavery in the Atlantic World*, Kingston/Oxford 2000.

Berlin, I.: *Many Thousands Gone: The First Two Centuries of Slavery in North America*, New York 1998.

Berlin, I.: *Generations of Captivity. A History of American Slaves*, Cambridge/Ma. 2003.

Blackburn, R.: *The Making of New World Slavery. From the Baroque to the Modern*, Londra/New York 1997.

Brahm, F./Rosenhaft, E. (ed.): *Slavery Hinterland. Transatlantic Slavery and Continental Europe, 1680–1850*, Woodbridge 2016.

Brown, V.: *The Reaper's Garden. Death and Power in the World of Atlantic Slavery*, Cambridge/Ma. 2008.

Eltis, D.u. a. (ed): *Slavery in the Development of the Americas*, New York 2004.

Ferreira, R.: *Cross-Cultural Exchange in the Atlantic World. Angola and Brazil during the Era of the Slave Trade*, Cambridge 2012.

Genovese, E.D.: *Roll, Jordan, Roll. The World the Slaves Made*, New York 1972.

Gomez, M.: *Exchanging Our Country Marks: The Transformation of African Identities in the Colonial and Antebellum South*, Chapel Hill/NC 1998.

Higman, B.W.: *Plantation Jamaica. 1750–1850: Capital and Control in a Colonial Economy*, Kingston 2005.

Johnson, W.: *River of Dark Dreams: Slavery and Empire in the Cotton Kingdom*, Cambridge/Ma. 2013.

Mann, K./Bay, E.G. (ed.): *Rethinking the African Diaspora. The Making of a Black Atlantic World in the Bight of Benin and Brazil*, Londra 2001.

Meissner, J. vd.: *Schwarzes Amerika. Eine Geschichte der Sklaverei*, Müh 2008.

Morgen, J.: *Laboring Women: Reproduction and Gender in New World Slavery*, Philadelphia 2004.

Miller, J.C. (ed.): *The Princeton Companion to Atlantic History*, Princeton/Oxford 2015.

Schwartz, S.: *Sugar Plantations in the Formation of Brazilian Society.*

Bahia, 1550–1835, Cambridge 1985.

Schwartz, S. (ed.): *Tropical Babels: Sugar and the Making of the Atlantic World, 1430–1680*, Chapel Hill/NC 2004.

Sheridan, R. B.: *Sugar and Slavery: An Economic History of the British West Indies, 1623–1775*, Baltimore 1974.

Wirz, A.: *Sklaverei und kapitalistisches Weltsystem*, Frankfurt/M. 1984.

Köleliğin Kaldırılması ve Özgürleştirme

Blackburn, R.: *The Overthrow of Colonial Slavery, 1776–1848*, Londra 1988.

Clarence Smith, W. G.: *Islam and the Abolition of Slavery*, London 2006.

Cooper, F. u. a.: *Beyond Slavery. Explorations of Race, Labor, and Citizenship in Postemancipation Societies*, Chapel Hill/NC 2000.

Davis, D. B.: *The Problem of Slavery in the Age of Revolution*, 2. basım, New York 1999.

David, D. B.: *The Problem of Slavery in the Age of Emancipation*; New York 2014.

Draper, N.: *The Price of Emancipation: Slave-ownership, Compensation and British Society at the End of Slavery*, Cambridge 2010.

Drescher, S.: *The Mighty Experiment. Free Labour vs. Slavery in British Emancipation*, Oxford 2002.

Dubois, L.: *A Colony of Citizens: Revolution and Slave Emancipation in the French Caribbean 1878–1804*, Chapel Hill/NC 2004.

Eltis, D.: *Economic Growth and the Ending of the Atlantic Slave Trade*, Oxford 1987.

Everill, B.: *Not Made by Slaves. Ethical Capitalism in the Age of Abolition*, Cambridge/Ma. 2020.

Ferrer, A.: *Freedom's Mirror. Cuba and Haiti in the Age of Revolution*, New York 2014.

Gates Jr., H. L./Andrews, W. L. (ed.): *Pioneers of the Black Atlantic. Five Slave Narratives from the Enlightenment 1772–1815*, Washington/DC 1998.

Geggus, D. P.: *The Impact of the Haitian Revolution in the Atlantic World*, Columbia 2001.

Hall, C. v.d. (ed.): *Legacies of British Slave-ownership: Colonial Slavery and the Formation of Victorian Britain*, Cambridge 2014.

Harms, R.u.a. (ed.): *Indian Ocean Slavery in the Age of Abolition*, New Haven 2013.

James, C. L. R.: *The Black Jacobins, Touissant L'Ouverture and the San Domingo Revolution*, Londra 2001 (1938).

Lindsay, L.A.: *Atlantic Bonds: A Nineteenth Century Odyssey from America to Africa*, Chapel Hill/NC 2017.

Major, A.: *Slavery, Abolition and Empire in India, 1772–1843*, Liverpool 2012.

Oldfield, J. R.: *Transatlantic Abolitionism in the Age of Revolution: An International History of Anti-Slavery, c. 1787–1820*, Cambridge 2013.

Peterson, D. R. (ed.): *Abolitionism and Imperialism in Britain, Africa, and the Atlantic*, Athens/OH 2010.

Scott, R./Hébrard, J.M.: *Freedom Papers. An Atlantic Odyssey in the Age of Emancipation*, Cambridge/Ma. 2012.

Sinha, M.: *The Slave's Cause. A History of Abolition*, New Haven 2016.

Van der Linden, M. (ed.): *Humanitarian Intervention and Changing Labor Relations. The Long-Term Consequences of the Abolition of the Slave Trade*, Leiden 2011.

Wood, M.: *The Horrible Gift of Freedom. Atlantic Slavery and the Representations of Emancipation*, Athens/OH 2010.

Zeuske, M.: *Die Geschichte der Amistad. Sklavenhandel und Menschenmuggel auf dem Atlantik im 19. Jahrhundert*, Stuttgart 2012.

Köleliğin Ağır Ölümü: Afrika

Candido, M. P.: *An African Slaving Port and the Atlantic World: Benguala and Its Hinterland*, Cambridge 2013.

Cooper, F.: *From Slaves to Squatters: Plantation Labor and Agriculture in Zanzibar and Coastal Kenya 1890–1925*, New Haven 1980.

Diouf, S. A. (ed.): *Fighting the Slave Trade: West African Strategies*, Athens/OH 2003.

Green, T.: *A Fistful of Shells: West Africa from the Rise of the Slave Trade to the Age of Revolution*, Chicago 2019.

Greene, S. E.: *West African Narratives of Slavery: Texts from Late Nineteenth- and Early Twentieth-Century Ghana*, Bloomington 2011.

Klein, M.: *Slavery and Colonial Rule in French West Africa*, Cambridge 1998.

Lovejoy, P. E.: *Transformations in Slavery. A History of Slavery in Africa*, 3. basım, Cambridge 2012.

Mann, K.: *Slavery and the Birth of an African City: Lagos, 1760–1900*, Bloomington 2007.

Manning, P.: *Slavery and African Life: Occidental, Oriental, and African Slave Trades*, Cambridge 1990.

Miers, S./Kopytoff, I. (ed.): *Slavery in Africa: Historical and Anthropological Perspectives*, Madison/Wisc. 1977.

Miers, S./Klein, M.A. (ed): *Slavery and Colonial Rule in Africa*, Londra 1999.

Rodney, W.: *Afrika. Geschichte einer Unterentwicklung*, Berlin 1975.

Stillwell, S.: *Slavery and Slaving in African History*, Cambridge 2014.

Günümüze Kölelik

Araujo, A. L.: *African Heritage and Memories of Slavery in Brazil and the South Atlantic World*, Amherst 2015.

Bales, K.: *Blood and Earth. Slavery, Econocide, and the Secret to Saving the World*, New York 2016.

Bales, K./Cornell, B.: *Moderne Sklaverei*, Hildesheim 2008.

Harris, L. M.u. a. (ed.): *Slavery and the University: Histories and Legacies*, Athens/GA. 2019.

Lawrance, B./Roberts, R. (ed.): *Trafficking in Slavery's Wake: The Experience of Women and Children*, Athens/OH 2012.

Miers, S.: *Slavery in the Twentieth Century: The Evolution of a Global Pattern*, Walnut Creek 2003.

Quirk, J.: *The Anti-Slavery Project. From Slave Trade to Human Trafficking*, Philadelphia 2011.

Schmieder, U./Zeuske, M. (ed.): *Erinnerung an Sklaverei*, Leipzig 2012 (=Comparativ 22,2).

Shaw, R.: *Ritual Memories of the Slave Trade: Ritual and the Historical Imagination in Sierra Leone*, Chicago 2002.

KÖLELİĞİN TARİHİ

ANDREAS ECKERT

Kölelik, Antik Çağ'dan bu yana dünya tarihine damgasını vurmuş, insanoğlunun gelişiminde önemli bir olgu olagelmıştır. Hemen her medeniyet içinde görülen kölelik günümüzde de devam ediyor ve yaklaşık kırk milyon insanın "modern köle" olarak yaşadığı tahmin ediliyor. Almanya'da kölelik tarihi konusunda akla gelen ilk isimlerden biri olan Andreas Eckert, bu kitabında dünyanın dört bir yanında ve her zaman bulunabilecek bir kurumun geçmişteki izlerini sürüyor.

Köleliğin merkezi, özellikle Afrika ile Atlantik bölgesiydi. Eckert, bu kitabında köle tacirleriyle köle sahiplerini böylesi acımasız koşulları yaratmaya ve kölelik kurumunu sürdürmeye iten nedenleri, kölelerin mücadelelerini ve kabul gören bu kötülüğün nasıl bertaraf edildiğini ele alıyor ve bu tarihi gerçekliği tüm çıplaklığıyla gözler önüne seriyor.

**RUNIK
KİTAP**

 /RunikKitap

 /RunikKitap

 /RunikKitap

ISBN 978-625-6931-28-2

9 786256 931282